

EKONOMICKÝ ČASOPIS | 2

1966
XIV

Z OBSAHU

Outrata Richard, Systémy a modely riadenia tvorby zásob – Hoffmann Pavel, Efektívnosť ekonomického rastu, optimalizácia zamestnanosti a jej oblastné problémy – Mihalik Jozef, K vytváraniu súladu medzi zdrojmi a potrebami pracovných síl v ČSSR – Výmena názorov na problematiku vzťahu medzi zamestnanosťou a efektívnosťou rozvoja československej ekonomiky – Tíkal Svatopluk, K vývoji integračného procesu v západní Evropě – Recenzie – Zprávy

VYDAVATEĽSTVO SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

OBSAH

State

- Outrata Richard, Systémy a modely riadenia tvorby zásob 93

Diskusia

- Hoffmann Pavel, Efektívnosť ekonomického rastu, optimalizácia zamestnanosti a jej oblastné problémy 111
- Mihalik Jozef, K vytváraniu súladu medzi zdrojmi a potrebami pracovných síl v ČSSR 130
- Výmena názorov na problematiku vzťahu medzi zamestnanosťou a efektívnosťou rozvoja československej ekonomiky 143

Prehľady, konzultácie, glosy

- Tíkal Svatopluk, K vývoji integračného procesu v západní Evropě 154

Recenzie

- Rumler M., J. M. Keynes a soudobý kapitalismus – O. Roth 168
- Baránik M., Organizácia riadenia národného hospodárstva – F. Melišek 172
- Rostow E. V., Planning for Freedom – M. Buček 175
- Pekník K., Filípek J., Balogh A., Rozvoj Slovenska v socialistickom Československu – M. Senčák 177

Zprávy

- Zpráva o mezinárodní vědecké konferenci o západoevropské integraci (D. Šíbl) 179

Vedúci redaktor Ivan Okáli

Tajomníčka redakčnej rady Zdenka Sláviková

Redakčná rada: Jozef Dančo, Ján Ferianc, Zdeněk Hába, Štefan Heretik, Félix Hutník, Jan Iša, Anton Klas, Milan Kodaj, Ján Kúkeľ, Andrej Lantay, Jaroslav Němec, Viktor Pavlenda, Pavel Rapoš, Jozef Rosa, Jozef Sojka, Miloš Švantner, Ján Tomčáni, Pavel Turčan

Adresa redakcie: Bratislava, ul. Obrancov mieru 4, tel. 379-61-5

Toto číslo bolo redakčne spracované v novembri 1965

RICHARD OUTRATA

Systemy a modely riadenia tvorby zásob

Medzi riadením ekonomických procesov zaujíma nesporne významné postavenie riadenie procesu tvorby zásob. Doterajšie metódy riadenia tvorby zásob, používané v našom hospodárstve či už na úrovni celého národného hospodárstva, alebo na úrovni podnikov, nie vždy viedli k národohospodársky efektívnej tvorbe zásob. Jednou z vážnych príčin bolo nedostatočné vedecké prepracovanie týchto metód.

Treba povedať, že v krajinách, ktoré rozvíjajú socialistickú ekonomiku, v minulosti nebolo mimoriadne úsilie o rozpracúvanie riadenia tvorby zásob na vedeckých princípoch. Intenzívne rozvíjanie vedeckého riadenia tvorby zásob formou modelov a systémov možno však badať už v rokoch 1915—1922 a najmä po druhej svetovej vojne v niektorých vyspelých kapitalistických štátoch, kde bolo podmienené predovšetkým nutnosťou čeliť konkurencii kapitálov.

Mnohé z týchto systémov a modelov obsahujú veľmi racionálne jadro, ktoré spočíva v znižovaní spoločensky nutných nákladov, a preto po patričnej interpretácii veličín, ktoré vstupujú do modelov, môžu sa uplatniť aj v podmienkach socialistickej ekonomiky. V tomto článku chceme načrtnúť podstatu jednotlivých systémov riadenia tvorby zásob a niektorých modelov, ktoré tieto systémy reprezentujú, použiteľných prakticky vo všetkých odvetviach, a to na podnikovej úrovni.

Vo všeobecnosti je optimalizácia cieľom uplatnenia vedeckého riadenia tvorby zásob. V súvislosti s tým treba najprv vymedziť kritérium optimálnosti a potom na základe tohto vymedzenia možno rozpracovať modely.

Pri stanovení kritéria optimálnosti zásob sa môže vychádzať z celospoločenského kritéria efektívnosti, ktoré možno všeobecne definovať ako dosahovanie minimálnych spoločensky nutných nákladov. To znamená, že ak chceme optimalizovať zásoby na úrovni podniku, musíme proces tvorby zásob previesť na nákladové efekty, t. j. efekty tohto procesu budeme merať prostredníctvom nákladov, ktoré s ním súvisia, a *ich súhrn budeme minimalizovať*.

S procesom tvorby zásob súvisia spravidla tieto hlavné druhy nákladov:

- a) *Obstarávacie náklady*, ktoré sú vo všeobecnosti nákladmi uplatne-

nia objednávky buď u dodávateľa (tzv. nákupný systém), alebo vo výrobnom zariadení (tzv. výrobný systém). Charakteristickou črtou týchto nákladov je, že v prepočte na jednu objednávku (výrobnú alebo dodávkovú sériu) je náklad rovnaký, pričom v prepočte na jednotku objednávaného druhu zásob tento náklad klesá.

b) *Skladovacie náklady*, ktoré treba chápať oveľa komplexnejšie, ako sa spravidla chápu v praxi. Skladovanie (udržovanie) zásob je totiž spojené s vynakladaním dvoch typov nákladov: 1. nákladu, ktorý súvisí s fyzickou prítomnosťou zásob; 2. nákladu, ktorý súvisí s umŕtvením a viazaním spoločenskej práce vo forme spoločenského fondu v zásobách.

Prvý typ skladovacích nákladov zahŕňa náklady, ktoré poznáme ako mzdové náklady, niektoré materiálové náklady, odpisy zo zariadenia v skladoch. V podstate sú závislé od rozsahu skladovania zásob. Neproporcionálne náklady tohto typu sa pri optimalizácii neberú do úvahy.

Druhý typ skladovacích nákladov je náklad vyjadrujúci cenu toho, že spoločnosť sa „zrieka“ spotreby určitej časti hodnoty spoločenského produktu a vkladá ju ako predpoklad nepretržitej reprodukcie do jej jednotlivých sfér. Jednotkový skladovací náklad tohto typu takto vlastne predstavuje normu efektívnosti, ktorá určuje minimálnu, t. j. národohospodársky ešte únosnú efektívnosť viazania jednotky spoločenskej práce v akejkolvek forme.

Na rozdiel od jednotkového obstarávacieho nákladu sa jednotkový skladovací náklad nemení. Rastom veľkosti objednávky prvý náklad v celoročnej relácii klesá, zatiaľ čo druhý (zvýšením priemerného stavu zásob) rastie. Pribeh týchto druhov nákladov je znázornený na súradnicovej sústave na obr. 2 (str. 98).

c) *Cena extrémnosti zásob*, ktorá vyjadruje národohospodársky efekt vo forme úbytku (straty) čistého dôchodku vtedy, keď vzhľadom na uspokojenie dopytu je nedostatok zásob, alebo naopak, keď vzhľadom na rozsah dopytu je prebytok zásob a vzniká potencionálna strata zo zastarania, znehodnotenia zásoby a pod. Vyčísľuje sa taktiež na jednotku zásoby.

Po tomto stručnom prehľade nákladov tvorby zásob pristúpime k vlastným modelom.

Modely riadenia tvorby zásob majú základné členenie na *statické* a *dynamické*. Systém riadenia spravidla zahŕňa viac modelov, ktoré rôznymi spôsobmi modifikujú základný princíp systému (politiky tvorby).

I. Statické modely

Charakteristickou črtou statických modelov riadenia tvorby zásob je uplatnenie *jednej (jedinej)* objednávky v priebehu celého obdobia, na ktoré sa politika tvorby zásob stanovuje. Sú vhodné pre rozhodovanie v takých situáciách, keď spotreba alebo dopyt sú veľmi nerovnomerné

a diskontinuálne a keď sa viac objednávok nemôže uskutočniť buď vôbec, alebo ich uskutočnenie by bolo mimoriadne nákladné. Vzhľadom na túto charakteristiku majú statické modely najväčšie uplatnenie najmä v nákupných systémoch. Preto sa často označujú ako jedino-nákupné modely. A preto možno považovať statické modely za samostatný systém riadenia tvorby zásob.

Na ilustráciu statického systému riadenia tvorby zásob uvedieme charakteristický statický model:

Model I — Nákup náhradných súčiastok bez využiteľnej hodnoty

Tento model charakterizuje tvorbu zásob náhradných súčiastok, ktoré sú určené pre jednoúčelové strojové zariadenie. Vzniká tu typický problém, koľko náhradných súčiastok treba nakúpiť súčasne s takýmto zariadením, keďže pri oboch extrémoch vzniká strata, resp. náklady.

Predpokladajme, že pre určitý generátor stojí nejaká náhradná súčiastka N korún. Nech P_s označuje pravdepodobnosť, že v priebehu životnosti generátora sa spotrebuje pri opravách s náhradných súčiastok. Ďalej nech náklad na výrobu sólovej súčiastky (keď generátor sa už sériovo nevyrába) a strata, ktorá vznikne pri nedostatku tejto súčiastky, sa označuje symbolom U (cena extrémnosti zásob).

Aby sme mohli určiť schému výpočtu výšky uvedených dvoch druhov nákladov (súčet aspoň dvoch druhov nákladov tvorby zásob budeme označovať pojmom „celkové premenlivé náklady“), musíme brať do úvahy jednak počet spotrebovaných náhradných súčiastok s a jednak počet nakúpených náhradných súčiastok y . Výška celkových premenlivých nákladov závisí potom od toho, či y je väčšie ako s alebo opačne.

Teda:

$$\begin{aligned} W_{sy} &= N \cdot y, \text{ keď } s \leq y, \\ W_{sy} &= N \cdot y (s - y) \cdot U, \text{ keď } s > y. \end{aligned} \quad (1.1)$$

Požadujeme priemernú výšku celkových premenlivých nákladov pri nákupe y náhradných súčiastok, ktorá je definovaná pomocou pojmu P_s takto:

$$W_y = \sum_{s=0}^{\infty} W_{sy} \cdot P_s. \quad (1.2)$$

Pomocou rovnice (1.2) dostaneme výšku celkových premenlivých nákladov pre všetky možné rozsahy spotreby s . Tak keď $y = 0$, máme

$$W_0 = U \cdot P_1 + 2 \cdot U \cdot P_2 + 3 \cdot U \cdot P_3 + 4 \cdot U \cdot P_4 + 5 \cdot U \cdot P_5,$$

resp. $W_0 = U (P_1 + 2 \cdot P_2 + 3 \cdot P_3 + 4 \cdot P_4 + 5 \cdot P_5).$

Obdobne dostaneme plný rad hodnôt W_y :

$$\begin{aligned} W_1 &= N + U (P_2 + 2 \cdot P_3 + 3 \cdot P_4 + 4 \cdot P_5), \\ W_2 &= 2 \cdot N + U (P_3 + 2 \cdot P_4 + 3 \cdot P_5), \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} W_3 &= 3 \cdot N + U \cdot (P_4 + 2 \cdot P_5), \\ W_4 &= 4 \cdot N + U \cdot P_5, \\ W_5 &= 5 \cdot N. \end{aligned} \quad (1.3)$$

V súhlase s kritériom optimálnosti zásob budeme požadovať, aby W_y bolo zo všetkých možných variantov najnižšie. Vtedy bude veličina y optimálna, z čoho vyplynie aj optimálna zásoba.

II. Dynamické modely

V situáciách tvorby zásob, keď proces spotreby, resp. dopytu prebieha neustále (kontinuálne) v relatívne dlhom časovom období, pričom ho možno vďaka dodávkovej pohotovosti dodávateľov zabezpečovať viacerými dodávkami bez vynaloženia mimoriadnych nákladov, problém tvorby zásob spočíva nielen v otázke, *koľko objednať* Q , ako sa javí pri statických modeloch, ale je potrebné odpovedať na otázku, *kedy objednať*, resp. *pri akej výške zásob opäť priobjednať* P . To je základná charakteristika dynamických modelov.

Zo základnej charakteristiky však vyplývajú ďalšie skutočnosti, s ktorými sa stretávame pri dynamických modeloch. Riadenie tvorby zásob prostredníctvom dynamických modelov totiž vyžaduje dôsledne rozlišovať predovšetkým:

- a) charakter priebehu dopytu, resp. spotreby z hľadiska, či ide o konštantnú, alebo premenlivú mieru priebehu týchto veličín;
- b) charakter času prísunu (rozdiel medzi podaním objednávky a príjmom dodávky) z hľadiska, či je tento čas prakticky nulový, alebo väčší ako nula (kladný);
- c) charakter cyklu priobjednania z hľadiska, či je tento cyklus konštantný, alebo premenlivý.

Uvedené variantnosti prejavu týchto faktorov pôsobiacich bezprostredne na tvorbu zásob ovplyvňujú zásadným spôsobom rozhodnutia pri riešení na začiatku formulovaných dvoch otázok. Súčasne však podľa toho, ako sa v týchto riešeníach prejavuje množstvo (veľkosť) objednávky Q a bod priobjednania P , formujú sa jednotlivé typy dynamických modelov riadenia tvorby zásob. V podstate rozlišujeme tieto základné dynamické systémy riadenia tvorby zásob:

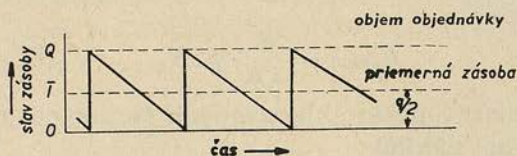
- A. systém jedného bodu priobjednania, kde Q a P sa nemenia;
- B. systém jedného bodu priobjednania, kde Q i P sa pri každom priobjednaní menia — tzv. obnovovací systém;
- C. systém jedného bodu priobjednania, kde Q sa mení a P je pevné — tzv. systém voliteľného obnovovania;
- D. systém mnohonásobného bodu priobjednania s pevným Q a premenlivým P ;
- E. mnohostupňový systém riadenia tvorby zásob.

Kvôli orientácii budeme pri formulovaní jednotlivých modelov označovať aj systém, ku ktorému model patrí. Veľké písmeno, pod ktorým je systém uvedený v prehľade, dávame do hranatej zátvorky.

Model II — Hospodárne množstvo objednávky
(tzv. Wilsonova formula) — [A]

Model možno použiť jednak pri určovaní optimálneho množstva objednávky v nákupných systémoch, jednak pri určovaní optimálnej veľkosti výrobnéj série vo výrobných systémoch.

Pri formulácii tohto modelu sa vychádza z predpokladu, že úroveň zásoby je funkciou času, ako vidieť na obr. 1. Ďalej sa predpokladá, že je známa spotreba zásob, resp. dopyt a že ich miera je konštantná, t. j. že ich denné hodnoty sú rovnaké. Predpokladá sa tiež, že obnovenie zásoby sa uskutočňuje okamžite (čas prísunu je nulový) a že nákup, resp. výroba sa plne kryje so spotrebou (dopytom), t. j. že sa neuvažuje s cenou extrémnosti zásob.

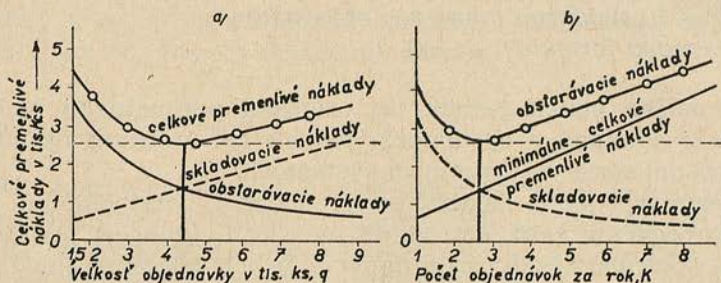
Obr. 1.

Situáciu tvorby zásob s uvedenými predpokladmi, ktorú rieši tento model, možno ekonomicky sformulovať takto: Ročnú spotrebu, resp. dopyt by bolo možné uspokojiť jedinou objednávkou. Vtedy by priemerná zásoba predstavovala polovicu ročnej spotreby či dopytu. Pri dvoch či štyroch objednávkach za rok bola by priemerná zásoba štvrtinou či osminou ročnej spotreby, prípadne dopytu. Ako už vieme, zvyšovaním počtu objednávok sa budú celoročné skladovacie náklady znižovať. Na druhej strane však so zvyšovaním počtu objednávok sa budú zvyšovať celoročné obstarávacie náklady. Tieto vzťahy sú zrejmé z obr. 2, ktorý súčasne ukazuje zhodnosť výšky minima celkových premenlivých ročných nákladov pri ich závislosti od veľkosti objednávky a a od počtu objednávok b .

Z hľadiska kritéria optimálnosti zásob treba určiť taký počet objednávok za rok a takú veľkosť jednej objednávky, aby celkové ročné premenlivé náklady boli minimálne. Matematicky možno tento problém sformulovať takto:¹

¹ Podrobnejšie je táto formulácia uvedená v autorovom článku *K plánovaniu zásob v priemysle*. Plánované hospodárstvi (1964), č. 6.

Nech S sa rovná ročnej spotrebe, resp. ročnému dopytu, K — počtu objednávok (výrobných sérií) za rok, p — jednotkovej cene daného druhu zásoby, N_j — obstarávaciemu nákladu jednej objednávky a N_s — sklado-

Obr. 2.

vaciemu nákladu na jednotku skladovaného druhu zásoby. Potom ročný náklad skladovania

$$E_{\text{sklad.}} = \frac{S}{2K} \cdot p \cdot N_s, \quad (2.1)$$

kde $S/2K$ je priemerný počet skladovaných fyzických jednotiek.

Ročný obstarávací náklad

$$E_{\text{obst.}} = N_j \cdot K. \quad (2.2)$$

Celkový ročný premenlivý náklad tvorby zásob je potom

$$E = N_j \cdot K + \frac{S \cdot p \cdot N_s}{2K}. \quad (2.3)$$

Aby sme dostali optimálne K , t. j. K_0 , musíme rovnicu (2.3) derivovať podľa K a položiť rovno nule.

Teda:

$$\frac{dE}{dK} = N_j - \frac{S \cdot p \cdot N_s}{2 \cdot K^2} = 0$$

a dostávame

$$K_0 = \sqrt{\frac{S \cdot p \cdot N_s}{2 \cdot N_j}}. \quad (2.4)$$

Keďže druhá derivácia je kladná, rovnica (2.4) dáva minimum. Z nej môžeme vypočítať aj optimálne množstvo jednej objednávky, ktoré označíme symbolom Q_0 , a to na základe vzťahu $Q_0 = S/K$.

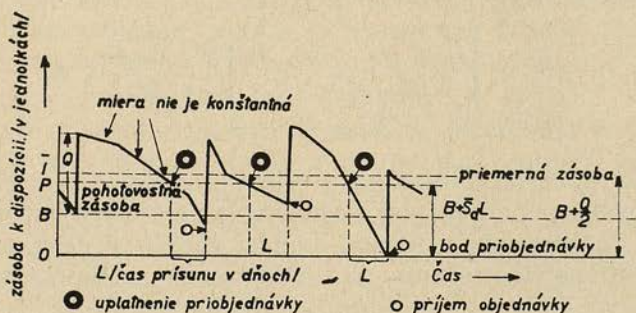
Teda:

$$Q_0 = \sqrt{\frac{2 \cdot S \cdot N_j}{p \cdot N_s}}. \quad (2.5)$$

Model III — Nenulový čas prísunu a nekonštantná miera spotreby alebo dopytu — [A]

V predchádzajúcom modeli sa určením veľkosti jednej objednávky súčasne určilo aj množstvo či veľkosť zásoby, pri ktorej treba priobjednať, resp. obnoviť zásobu na patričnú úroveň. Predpokladali sme, že zásobu možno po uplatnení objednávky (priobjednania) bezprostredne doplniť, čo viedlo k tomu, že objednávka na Q jednotiek sa uplatnila vtedy, keď zásoba dosiahla nulu (pozri obr. 1).

V praktických situáciách však takýto predpoklad je v podstate nereálny, lebo medzi uplatnením objednávky a prijatím zásielky na sklád trvá určitý čas. Časovú nezohodu týchto dvoch aktov budeme označovať časom prísunu L . V takýchto prípadoch bod priobjednania, ktorý možno definovať ako stav zásoby, pri ktorom treba priobjednať určité množstvo zásoby, aby sa dosiahla predpokladaná úroveň tejto zásoby, bude predstavovať taký stav zásoby, ktorý je dostatočný na uspokojenie spotreby, resp. dopytu v čase prísunu. Ak napríklad čas prísunu trvá L dní a ak S_d je denná konštantná (rovnaká na časovú jednotku) spotreba, potom bod priobjednania $P = L \cdot S_d$, t. j. musíme priobjednať už v čase, keď stav zásoby dosahuje stav $L \cdot S_d$.

Obr. 3.

Avšak ani predpoklad o konštantnej miere spotreby, prípadne dopytu nie je vo väčšine prípadov reálny. Ba naopak, v praxi možno pozorovať v prevažnej miere nekonštantnosť týchto veličín. Takýto predpoklad sa vyskytne v podstate len pri kontinuálnej výrobe. V ostatných prípadoch bude sa denná spotreba, resp. denný dopyt v čase prísunu pohybovať okolo určitého priemeru \bar{S}_d . Na základe toho možno predpokladať, že asi v rozsahu jednej polovice trvania času prísunu nebudú spotreba či dopyt uspokojené. Teda len premenlivá miera spotreby či dopytu vytvára objektívnu potrebu tvorby tzv. pohotovostnej či poistnej zásoby B . Situácia s premenlivou mierou spotreby (dopytu) je znázornená na obr. 3.

Boď priobjednania P , ako vyplýva z grafu na obr. 3, je zvýšený o pohotovostnú zásobu, čo je možné vyjadriť nasledujúcim vzťahom:

$$P = B + L \cdot \bar{S}_d = B + \bar{S}_L, \quad (3.1)$$

kďe B — pohotovostná (poistná) zásoba,

S_L — priemerná absolútna výška spotreby či dopytu v priebehu času prísunu vo fyzických jednotkách.

Objektívna potreba tvorby pohotovostnej zásoby nevzniká však len pre nekonštantnosť miery spotreby či dopytu v čase prísunu, ale aj pre premenlivosť času prísunu. Preto musí byť pohotovostná zásoba príslušne zvýšená. Najprv si však všimneme určovania pohotovostnej zásoby na základe premenlivosti miery spotreby či dopytu.

Existencia pohotovostnej zásoby zrejme vyvoláva skladovacie náklady, v dôsledku ktorých sa zvyšujú celkové premenlivé náklady riadenia tvorby zásob. Ak predpokladáme, že pohotovostná zásoba plne kryje odchýlky skutočnej spotreby či dopytu od priemeru v čase prísunu, t. j. že neuvažujeme s cenou extrémnosti zásob, potom celkové premenlivé náklady tvorby zásob pri použití vzťahu (2.5) budú:

$$\begin{aligned} E &= N_j \cdot \frac{S}{Q} + p \cdot N_s \left(\frac{Q}{2} + B \right), \\ &= N_j \cdot S \sqrt{\frac{p \cdot N_s}{2 \cdot N_j \cdot S} + \frac{p \cdot N_s}{2}} \sqrt{\frac{2 \cdot N_j \cdot S}{p \cdot N_s} + B \cdot p \cdot N_s}, \\ &= \sqrt{2 \cdot S \cdot N_j \cdot p \cdot N_s} + B \cdot p \cdot N_s. \end{aligned} \quad (3.2)$$

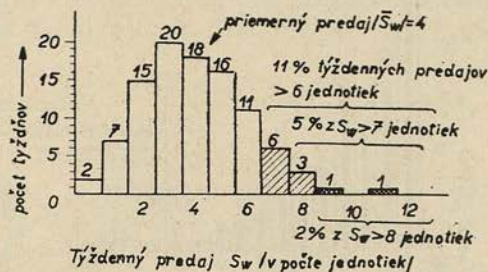
Z hľadiska kritéria optimálnosti zásob sa však spravidla ukáže, že stanovenie výšky pohotovostnej zásoby na plné krytie odchýlok skutočnej spotreby či dopytu voči priemeru týchto veličín v čase prísunu nie je vždy najefektívnejšie riešenie tvorby zásob, a to najmä vtedy, keď je nebezpečenstvo zmien v štruktúre a objeme spotreby či dopytu, teda nevyužitelnosti zásob. Preto sa spravidla pri riadení tvorby zásob volí nižšie ako stopercentné krytie uvedených odchýlok vo forme tzv. úrovne servisu.

Pri určovaní úrovne servisu, a tým aj výšky pohotovostnej zásoby je v podstate rozhodujúce poznať *charakter rozdelenia hodnôt skutočnej spotreby či dopytu okolo ich priemeru v čase prísunu*. Treba ešte poznamenať, že predpokladáme v tomto prípade konštantný čas prísunu. Spomenuté zistenie rozdelenia individuálnych hodnôt skutočnej spotreby alebo dopytu okolo ich priemeru v čase prísunu treba získať výsledovaním tohto rozdelenia za dlhšie časové obdobie, v dôsledku čoho predstavuje mieru pravdepodobnosti, že skutočná spotreba, resp. dopyt sa bude zhodovať s predpokladaným priebehom.

Jedno také rozdelenie, zistené za 100 týždňov pri jednotýždňovom čase

prísunu, je uvedené na obr. 4. Na vodorovnej osi sú vyznačené hodnoty týždenného predaja (dopytu) a na zvislej osi počet týždňov, v ktorých sa tá-ktorá hodnota vyskytla.

Z grafu na obr. 4 je zrejmé, že priemerný týždenný predaj (4 jednotky) bol prekročený o 2 jednotky v 11 týždňoch a o 4 jednotky v 2 týždňoch.

Obr. 4.

Ak určíme úroveň servisu tak, že pripustíme (riskujeme) neuspokojenie dopytu, keď dopyt bude presahovať 8 jednotiek za týždeň, t. j. že budeme tolerovať stav, keď nebude možné uspokojiť dopyt pre nedostatok zásob v období 2 % času prísunu, potom pohotovostná zásoba bude tvoriť 4 jednotky. Je to rozdiel medzi 8 jednotkami a priemerom — 4 jednotkami.

Bod priobjednania sa bude rovnať 8 jednotkám ($\bar{S}_L + B$).

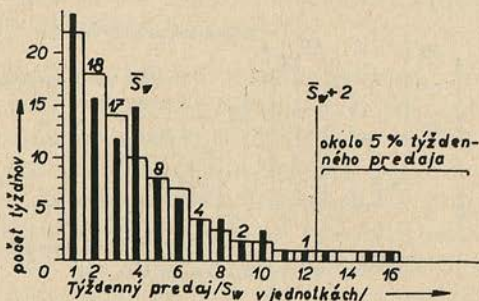
Vidíme, že pri charakterizovaní skúmaného rozdelenia dopytu v čase prísunu nejde o nič iné ako o využitie štatistickej veličiny merania rôznosti individuálnych hodnôt od ich priemeru, známej ako *štandardná odchýlka* σ . Z hľadiska charakteristiky rozdelenia hodnôt spotreby či dopytu v čase prísunu sú vhodné predovšetkým tri štatistické rozdelenia: rozdelenie Poisson, exponenciálne rozdelenie a normálne rozdelenie.

Rozdelenie Poisson, ktorého formu charakterizuje rýchle stúpanie frekvencie a po dosiahnutí maxima pomalé jej klesanie pre stále veľké hodnoty. Aj graf na obr. 4 charakterizuje rozdelenie Poisson. Výhodou tohto rozdelenia je, že ho možno určiť, len čo poznáme priemernú spotrebu či dopyt v čase prísunu, lebo štandardná odchýlka sa pri tomto rozdelení rovná *druhej odmocnine tohto priemeru* $\sigma = \sqrt{\bar{S}_L}$. Napríklad podľa obr. 4 uvedených 8 jednotiek, ktoré prekročia len 2 % predaja v čase prísunu, vyplýva zo súčtu priemerného predaja (dopytu) v tomto čase (4) a dvoch štandardných odchýlok ($2\sqrt{4} = 4$).

Exponenciálne rozdelenie je ďalším vhodným štatistickým rozdelením, ktorého štandardná odchýlka sa rovná *priemeru hodnôt skúmaného rozdelenia*, t. j. $\sigma_{S_L} = \bar{S}_L$. Pri tomto rozdelení pravdepodobnosť, že skutočný dopyt prekročí priemernú jeho hodnotu plus 2 σ (t. j. $3\bar{S}_L$), bude asi 5 %,

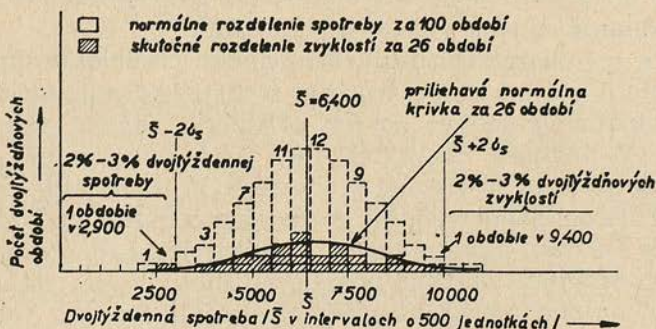
zatiaľ čo pravdepodobnosť prekročenia dopytu o objeme $2\bar{S}_L$ bude asi 13,5 %. Exponencionálne rozdelenie je znázornené na obr. 5.

Normálne rozdelenie, na rozdiel od dvoch predchádzajúcich typov rozdelenia, nemá vhodný vzťah medzi štandardnou odchýlkou a priemernou hodnotou. Preto treba najprv vypočítať štandardnú odchýlku

Obr. 5.

a potom za použitia tabuliek normálnej pravdepodobnosti, udávajúcich pravdepodobnosť prekročenia bodu priobjednania, možno pri požadovanej úrovni servisu určiť pohotovostné zásoby. Priebeh normálneho rozdelenia znázorňuje obr. 6.

Obr. 6.

Využitie týchto typov rozdelenia dopytu, resp. spotreby v čase prísunu pri určovaní pohotovostnej zásoby spočíva teda v tom, že stačí poznať len priemerný dopyt či spotrebu v čase prísunu, prípadne štandardnú odchýlku (pri normálnom rozdelení) a určenú úroveň servisu. Pohotovostná zásoba B bude teda daná

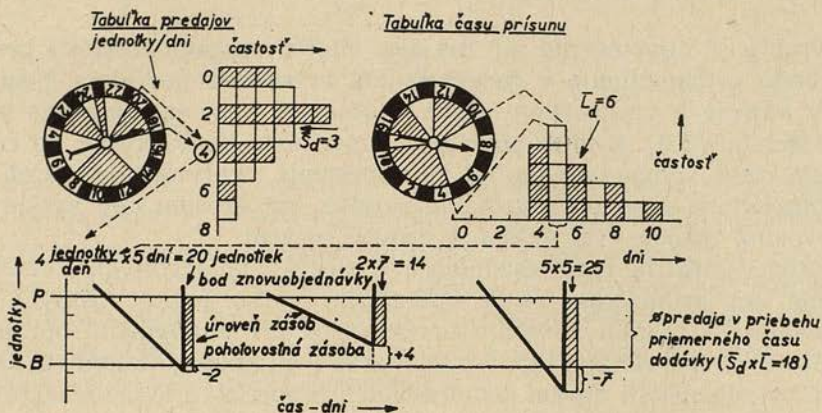
$$B = k \cdot \sigma_L, \quad (3.3)$$

kde k — násobiteľ, vyjadrujúci počet štandardných odchýlok, pri ktorých

sa vyskytuje určitá miera pravdepodobnosti prekročenia bodu priobjednania,

σ_L — štandardná odchýlka hodnôt S_L v čase prísunu L .

Oveľa zložitejšie je určovanie pohotovostnej zásoby v prípade premenlivého času prísunu. V takom prípade na určenie pohotovostnej zásoby sa spravidla používa metóda simulácie, známa ako simulácia Monte Carlo. Technika Monte Carlo, ako je uvedená na obr. 7, zavádza dve tabuľky.

Obr. 7.

Jedna obsahuje individuálne miery spotreby či dopytu, druhá dĺžku času prísunu. Náhodným výberom miery spotreby či dopytu a času prísunu sa vypočíta jedna možná hodnota spotreby či dopytu v čase prísunu. Ak táto hodnota je menšia ako priemerná spotreba či priemerný dopyt v čase prísunu, alebo sa mu rovná, netreba tvoriť pohotovostnú zásobu. Ak daná hodnota je väčšia ako spomenutá priemerná hodnota, prichádza do úvahy tvorba pohotovostnej zásoby. Opakovaním tohto procesu niekoľkokrát možno určiť pravdepodobnosť prekročenia bodu priobjednania pre rôzne úrovne pohotovostnej zásoby.

Z toho, čo sme doteraz uviedli, je zrejмый vzťah medzi pohotovostnou zásobou a úrovňou servisu. Úroveň servisu, ktorú označíme symbolom Z , možno vyjadriť niekoľkými ukazovateľmi. Najvýstižnejší je definovaný takto:

$$Z = \frac{\text{uspokojený dopyt bez odkladu v jednotkách}}{\text{skutočný dopyt v jednotkách}} \quad (3.4)$$

Takto definovaná úroveň servisu vyjadruje koeficient, ktorého hodnoty sa môžu pohybovať od nuly po jednotku. Ak napríklad $Z = 0$, nie je možné uspokojiť dopyt vôbec, ak $Z = 1$, bude v čase prísunu dokonalý servis.

Úroveň servisu v súlade s jeho koeficientným vyjadrením možno odvodiť aj matematicky. Uvedieme tu len výsledný vzťah, ktorý má túto formu:

$$Z = 1 - \frac{L}{S_L} \cdot F = 1 - \mu \cdot F, \quad (3.5)$$

kde F — faktor nedostatku zásob na uspokojenie dopytu či spotreby a závisí od typu rozdelenia,

μ — variačný koeficient.

Výraz $\mu \cdot F$ nevyjadruje nič iné ako mieru pravdepodobnosti prekročenia bodu priobjednania v čase prísunu, vyjadrenú podielom času prísunu, v ktorom k prekročeniu dôjde a ktorá je nepriamo úmerná veľkosti k vo vzťahu (3.3). Z tejto nepriamej úmernosti, podľa ktorej so zvyšovaním k klesá spomenutý podiel času prísunu, vyplýva taký vzťah medzi pohotovostnou zásobou a úrovňou servisu, pri ktorom čím vyššia je pohotovostná zásoba, tým vyššia je úroveň servisu.

Metóda použitia typu rozdelenia a počtu štandardných odchýlok je zrejme len priblížením sa k optimálnej výške pohotovostných zásob. V súvislosti s rôznou úrovňou servisu treba pri stanovovaní optimálnych veličín P a Q (včítane B) minimalizovať celkové premenlivé náklady, ktoré by zahŕňovali okrem obstarávacích nákladov a skladovacích nákladov aj náklad vo forme ceny extrémnosti zásob, čo modifikuje skôr uvedené spôsoby výpočtu Q a P . Pomerne zložitú matematickú formuláciu nebudeme uvádzať.

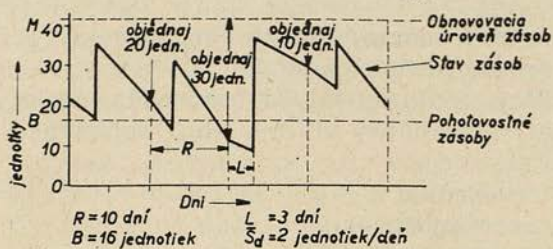
Model IV — Obnovovanie zásoby v každom čase zisťovania jej stavu — [B]

Podľa tohto modelu sa zásoba obnovuje v rozsahu jej úbytku v porovnaní so stanovenou maximálnou hranicou zásoby M , a to za obdobie, v ktorom sa stav zásob periodicky zisťuje. Totiž všetky predchádzajúce modely predpokladajú vedenie permanentných záznamov o stave zásob, lebo len takéto záznamy umožňujú objednávať len vtedy, keď výška zásob dosiahne úroveň bodu priobjednania.

Často však nebude účelné tieto záznamy viesť permanentne, ale len periodicky, spravidla v intervaloch reálnych možností obnovovania zásob. Pri takejto situácii sa často môže stať, že stav zásoby klesne pod bôd priobjednania ešte skôr, ako môže dôjsť k ďalšiemu aktu priobjednania. Obdobie medzi dvoma po sebe idúcimi zisťovaniami stavu zásob budeme označovať symbolom R .

Skúmaný model sa zakladá skôr na relatívne pevnom čase (intervale) objednávaní (ak predpokladáme, že v každom časovom momente dôjde k úbytku zásob) než na pevnej veľkosti objednávky. Naopak, v závislosti

od úbytku zásob sa veľkosť objednávky v každom prípade objednania mení. Túto situáciu, ktorú skúmaný model zahrnuje v sebe, možno znázorniť graficky (obr. 8).

Obr. 8.

Ako sme už uviedli, rozhodujúcou veličinou tohto modelu je maximálna hranica stavu zásob M , ktorú možno definovať nasledujúcim spôsobom:

Nech \bar{S}_w je priemerná týždenná spotreba či dopyt (predaj), L — priemerný čas prísunu, vyjadrený v počte týždňov, R — obdobie periodického zisťovania stavu zásob v týždňoch a B — pohotovostná zásoba v jednotkách množstva. Pretože M musí byť zrejme vyššie ako $L \cdot \bar{S}_w$, bude maximálny stav zásob vyjadrovať tento vzťah:

$$M = (R + L) \bar{S}_w + B = P + Q. \quad (4.1)$$

Charakteristikou tohto modelu ďalej je, že veľkosť objednávky, ktorá sa uplatňuje v každom momente zisťovania stavu zásob, teda R_t ($t = 1, 2, \dots, n$) a ktorú veľkosť označíme $Q'(R_t)$, vždy sa stanovuje vzhľadom na zistený stav zásob, a nie na vopred určený stav zásob, teda bod priobjednania. Máme teda:

$$Q'(R_t) = M - I, \quad (4.2)$$

kde I je stav zásoby v čase periodického zisťovania stavu zásob.

Vzťah (4.2) však platí pre prípad, keď čas prísunu je kratší ako interval periodického zisťovania stavu zásob. Ak teda je $L > R$, potom máme

$$Q'(R_t) = M - I - q_v, \quad (4.2a)$$

kde q_v je počet jednotiek vo vybavovanej objednávke, ktorú však odberateľ ešte nedostal.

Model V — Voliteľné obnovovanie zásoby, tzv. S,s model — [C]

Tento model riadenia tvorby zásob sa zhoduje s predchádzajúcim modelom, len pokiaľ ide o spôsob určovania veľkosti objednávky. Aj tu sa veľkosť objednávky v každom momente priobjednania mení, a to v závislosti od úhrnu stavu zásob v tomto momente a počtu jednotiek v uplat-

nenej objednávke, ktorá ešte k odberateľovi neprišla. Na určenie veľkosti objednávky tu teda platí:

$$Q'(R_t) = S - I - q_v, \quad (5.1)$$

kde S označuje úroveň maximálnej zásoby, ktorej výpočet je rovnaký ako výpočet M v predchádzajúcom modeli.

To, čím sa odlišuje tento model od predchádzajúceho, je podmienka uplatnenia veľkosti objednávky $Q'(R_t)$. Táto podmienka je definovaná takto:

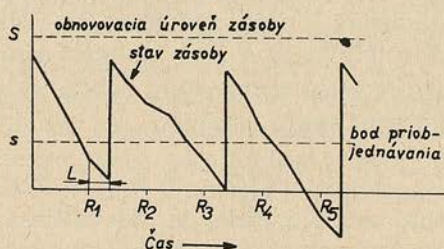
$$\text{Ak } I + q_v \leq s, \text{ priobjednaj } S - I - q_v;$$

$$\text{Ak } I + q_v > s, \text{ nepriobjednávaj,}$$

$$(5.2)$$

pričom s je bod priobjednávania.

Týmto sa tento model približuje k modelom systému pevnej veľkosti objednávky, presnejšie povedané, k modelu, ktorý uvažuje obdobie periodického zisťovania stavu zásob (tento model v tomto článku neuvádzame). Politiku riadenia tvorby zásob podľa modelu V znázorňuje obr. 9.

Obr. 9.

Treba poznamenať, že vo všetkých modeloch, ktoré uvažujú s obdobím periodického zisťovania stavu zásob, treba pozmeniť definíciu pohotovostnej zásoby, všeobecne formulovanú vo vzťahu (3.3). Po doplnení o hodnotu štandardnej odchýlky v období R možno definovať pohotovostnú zásobu B^2 takto:

$$B^2 = k (\sigma_L + \sigma_R \cdot \bar{S}_d).$$

Pomocou niektorých dynamických modelov sme sa pokúsili objasniť podstatu troch systémov riadenia tvorby zásob. Všetky tri sú v podstate systémami jedného (jednoduchého) bodu priobjednávania, chápaného v najširšom zmysle slova. Systémy nazývame aj základnými. Ostáva nám formulovať kritériá ich výberu a použitia pre rôzne situácie tvorby zásob.

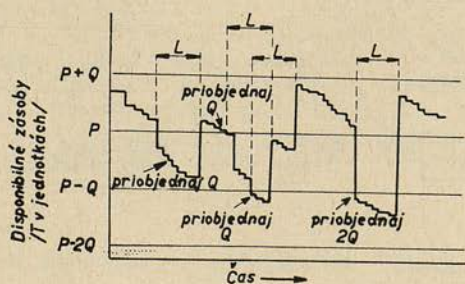
Všeobecne sa odporúča systém pevnej veľkosti objednávky a pevného bodu priobjednávania (systém bodu priobjednávky v užšom zmysle slova) uplatňovať tam, kde náklady tvorby zásob sú významné a merateľné, alebo keď veľkosť objednávky je určená dodávateľom vo forme minimálneho objednaciego množstva. Obnovovací systém je výhodný vtedy,

keď dodávateľ stanoví pevné dodávkové lehoty, a samozrejme vtedy, ak náklady tvorby zásob sú zanedbateľné. Pri voľbe tohto systému treba zvažovať aj jeho výhodu v tom, že veľmi rýchlo reaguje na rozsiahle zmeny v spotrebe či dopytu. Avšak takáto skutočnosť súčasne vyžaduje prepočítavať veličinu M , teda musia byť dostupné výpočtové prostriedky. Systém voliteľného obnovovania má pre použitie obdobné kritériá ako obnovovací systém, ale s tým rozdielom, že má určité prednosti v situácii malých zmien v spotrebe alebo dopyte.

Videli sme, že systémy jednoduchého bodu priobjednania sú všeobecne vhodné pre riadenia zásob vtedy, ak výkyvy v spotrebe či dopyte nemajú väčšie rozmery. Spravidla za mieru tohto rozmeru sa uvádza veľkosť objednávky Q . V prípadoch, keď spotreba či dopyt v čase prísunu sú dokonca vyššie ako veľkosť objednávky Q , vzniká nebezpečenstvo nespokojenia požiadaviek v dosť značnom rozsahu, a preto sa tieto systémy pre riadenia tvorby zásob v týchto situáciách nehodia. Pre takéto situácie boli rozvinuté modely tzv. systému mnohonásobného bodu priobjednania, z ktorých jeden teraz uvedieme.

Model VI — Mnohonásobný bod priobjednávania — [D]

Podstatou tohto modelu a súčasne aj systému mnohonásobného bodu priobjednania je skutočnosť, že zavádza viacej bodov priobjednania. Môže sa priobjednať nielen v bode P , ale aj v bodoch $P - Q$, $P - 2Q$ atď. Avšak môže sa priobjednať aj v bodoch s , $2s - S$, $3s - S$ atď. Vidíme teda, že tento model možno chápať ako dva modely. V prvom prípade ako model mnohonásobného bodu priobjednania Wilsonovho typu, v druhom prípade ako model mnohonásobného bodu priobjednania typu obnovovacieho. Politiku tvorby zásob podľa tohto modelu mnohonásobného bodu priobjednania Wilsonovho typu znázorňuje obr. 10.

Obr. 10.

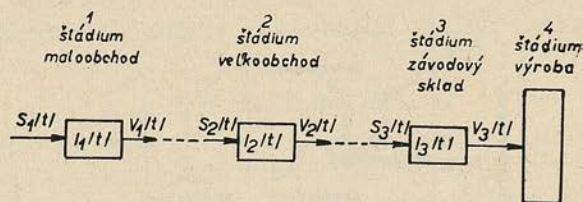
Politika tvorby zásob podľa tohto modelu, ako je zrejmé z obr. 10, zakladá sa na zásade, že priobjednanie sa uskutoční v rozsahu Q jednotiek vtedy, keď súčet stavu zásob, ktoré sú k dispozícii, a zásob vo vy-

bavovanej objednávke je menší ako bod priobjednania P , alebo je jemu rovný. Ak disponibilný stav zásob poklesne v časove krátkom intervale pod stav zásoby, rovnajúci sa $P - Q$, a v dôsledku tohto krátkeho intervalu niet objednávky vo vybavovaní ($q_v = 0$), treba priobjednať zásobu v rozsahu $2Q$.

Model VII — Mnohostupňový model riadenia tvorby zásob — [E]

Doterajšie modely a systémy riadenia tvorby zásob, ktoré sme uviedli, sú aplikovateľné v podmienkach určitého podniku, ktorý má zrejme v sústave celého národného hospodárstva len relatívne samostatné postavenie. Hoci vychádzajú tieto modely a systémy z vonkajších impulzov či už vo forme dopytu, alebo spotreby, operujú izolovane od vonkajších podmienok tvorby zásob, teda od podmienok, ktoré vznikajú na toku (trase) bezprostredných požiadaviek, povedzme samých spotrebiteľov až k požiadavkám sprostredkovaným. Je pochopiteľné, že s rozvojom foriem spoločenskej organizácie výroby sa stávajú tieto podmienky čoraz zložitejšími, dĺžky tokov sa predlžujú. A ak sa nezdokonaľujú prostriedky umožňujúce zrýchlenie informácií o týchto tokoch, dochádza spravidla k disproporciám predovšetkým medzi výrobou a spotrebou, a tým aj k národohospodárskym stratám. Nastupuje tu požiadavka zrýchliť tok informácií a z hľadiska tvorby zásob čo najrýchlejšieho premietania požiadaviek jedných odvetví a podnikov do činnosti druhých.

Nástrojom uskutočnenia tejto požiadavky je tzv. mnohostupňový systém riadenia tvorby zásob, ktorý pozostáva z celého radu štádií, chápaných ako rozhodovacie centrá, spojených medzi sebou v jednom smere tokom materiálových hodnôt a v opačnom smere tokom objednávok (informácií). Objednávky uplatnené štádiom i sú dopytom pre štádium $(i - 1)$. Spojenie jednotlivých štádií v mnohonásobnom systéme riadenia je znázornené na obr. 11.

Obr. 11.

Ako je zrejmé z obr. 11, vystupujú v tomto systéme tri druhy funkcií, a to funkcia: $S_i(t)$ — miera dopytu v jednotkách v štádiu i (v čase t); $V_i(t)$ — počet jednotiek, objednaných štádiom i (v čase t); $I_i(t)$ — nedostatok zásob v jednotkách v štádiu i (v čase t), ktoré sú nositeľmi vstupov a výstupov v systéme.

Je nesporné, že takýto systém riadenia tvorby zásob je najvyššou formou riadenia tohto okruhu, ktorá súvisí vlastne už s regulačnými sústavami a s teóriou informácií. V literatúre sa pre tento okruh riadenia formulujú ako najvýhodnejšie funkcie, ako formy vstupu tieto funkcie: kroková, impulzová, zúrivá a exponenciálne klesajúca funkcia. Ich objasnenie a definovanie si vyžaduje pomerne náročné matematické formulácie, ktoré už nemožno rozviesť v tomto článku.

Záverom chceme zdôrazniť, že článok nepodáva vyčerpávajúci obraz o všetkých typoch modelov, ktoré sú v tomto smere rozpracované. Nešlo nám ani o hlbšie dôkazy niektorých matematických formulácií. Naším cieľom predovšetkým bolo na podklade niektorých typických modelov načrtnúť podstatu základných systémov riadenia tvorby zásob, čo by prípadne dalo impulz k ďalšiemu ich rozvíjaniu a k ich adaptácii a aplikácii v našej hospodárskej praxi.

Domnievame sa, že rozvíjanie modelov tohto druhu je veľmi aktuálne práve v súvislosti s uplatňovaním zdokonalenej sústavy riadenia, ktorá postupne vytvorí vhodné podmienky pre ich uplatnenie. Možno totiž očakávať, že situácia, ktorá je dnes charakteristická znalosťou (hoci často veľmi hrubou) skôr dopytu než ponuky, postupne sa zmení na pravý opak, keď ťažiskom odberateľsko-dodávateľských vzťahov bude a musí byť vedecký prieskum dlhodobého i krátkodobého vývoja potrieb, od ktorého vlastne v značnej miere závisí aj efektívnosť použitia vedeckých metód riadenia zásob.

Literatúra

- [1] Arrow K. J., Karlin S., Scarf H., *Studies in the Mathematical Theory of Inventory and Production*, Stanford, California, Stanford University Press 1958.
- [2] Fetter R. B., Dalleck W. C., *Decision Models for Inventory Management*, Richard D. Irvin, Homewood, Illinois.
- [3] Churchman C. W., Ackoff R., Arnoff L., *Introduction to Operations Research*, New York, John Wiley Sons, Inc., 195—275.
- [4] Holt C. C., Modigliani F., Muth J. F., Simon H. A., *Planning Production Inventories and Work Force*, Englewood Cliffs, N. J., Prentice Hall, Inc. 1960.
- [5] Buchan J., Koenigsberg E., *Scientific Inventory Management*, Englewood Cliffs, N. J., Prentice Hall, Inc. 1963.

СИСТЕМЫ И МОДЕЛИ УПРАВЛЕНИЯ СОЗДАНИЕМ ЗАПАСОВ

Рихард Оутрата

В статье автор разбирает существенные стороны моделей управления процессом создания запасов на уровне предприятия в делении на статические и динамические. Решающими являются модели динамические, которые можно классифицировать в форме отдельных

систем, характерных определенным принципом дополнительного заказа и пополнения запасов (политикой создания запасов). В принципе можно выделить 5 таких систем: система одного пункта дополнительного заказа с неизменными величинами, система величины заказа и пункта дополнительного заказа, система обновления, система избирательного обновления, система многократного пункта дополнительного заказа и многоступенчатая система управления создания запасов. Объективным критерием оптимальности процесса создания запасов считает автор минимум общественно необходимых издержек, которое в случае создания запасов состоит из издержек приобретения и хранения, включая так называемые нормы эффективности замороженного труда и цену экстремности запасов как формы оценки уровня непрерывности снабжения и уровня удовлетворения спроса.

Для более широкого применения наиболее оптимальных моделей запасов в социалистической экономике необходимо создать предпосылки, прежде всего в системе управления народным хозяйством, и особенно усилением экономической роли цены, чистого дохода и децентрализацией управления отношений между поставщиками и покупателями.

SYSTEMS AND MODELS FOR INVENTORY MANAGEMENT

Richard Outrata

The author analyses some of the essential features of models for inventory management at the plant level, considered in its static and dynamic aspect. The dynamic models are considered as decisive and may be classified into individual systems characterized by a certain principle of re-order point and stock replenishment (inventory policy). Five such systems may essentially be defined: The system of single point of re-order, the system of order size and re-order point, replenishment system, optimal replenishment system, multi-re-order point system and multi-stage inventory management system. As the objective criterion of an optimum inventory process the author considers a minimum of socially imperative outlays, including, in the case of inventory process, ordering costs, storage costs including the so called norms of efficiency of tied up work and the price of stock extremes, as a form of evaluating the degree of efficiency of supply and the degree of satisfaction of demand.

A broader application of these optimal models for stocks in a socialist economy requires the creation of suitable conditions first in the management system of the national economy, and this particularly by strengthening the economic role of the value of net income and by decentralizing the management of the customer supplier relationships.

Diskusia

PAVEL HOFFMANN

Efektívnosť ekonomického rastu, optimalizácia zamestnanosti a jej oblastné problémy

Priestorová štruktúra zamestnanosti predstavuje dôležitú stránku celkového problému optimálneho priestorového usporiadania národného hospodárstva. Ide pritom o dosť zložitú otázku, ktorá vyžaduje komplexne prihliadať na široký súbor nielen ekonomických, ale aj sociálnych, nacionálnopolitických a demografických súvislostí.

Vplyv teritoriálneho rozloženia pracovných zdrojov na územné usporiadanie výroby — a opačne — vplyv tohto usporiadania na mieru a efektívnosť využitia práceschopného obyvateľstva vystupuje ako jeden z významných aspektov priestorovej ekonomickej teórie, ktorá však sama tvorí len určitú, aj keď relatívne samostatnú oblasť najširšie chápanej teórie ekonomického rastu. Na nevyhnutnosť vychádzať pri určovaní kritérií optimálneho využitia pracovných zdrojov zo základných súvislostí procesu ekonomického rastu sa musí klásť osobitný dôraz. Pôsobenie mimoeconomických faktorov je totiž v tejto oblasti často veľmi intenzívne a ich jednostranné presadzovanie, potlačujúce ekonomické hľadiská, môže viesť k vážnym a dlhodobým hospodárskym následkom.

Bolo by však taktiež nesprávne traktovať otázku zamestnanosti príliš jednostranne — len ako pasívny odraz voľby optimálnej odvetvovej a priestorovej štruktúry ekonomiky. Je potrebné prihliadať aj na vlastné vnútorné aspekty pohybu zamestnanosti, ktoré, ako sa domnievame, súvisia predovšetkým: a) s postavením zamestnanosti ako faktora spotreby a celkovej životnej úrovne; b) s ekonomickými a demografickými vplyvmi určitého stupňa zamestnanosti a jej štruktúry na proces prirodzenej reprodukcie práceschopného obyvateľstva; c) s možnosťou výrazného vplyvu nacionálnopolitických momentov na formovanie priestorovej štruktúry zamestnanosti v podmienkach krajín obývaných viacerými národmi alebo národnosťami.

Ako riešenie priestorového usporiadania ekonomickej aktivity predstavuje prvok všeobecnej optimalizácie národného hospodárstva určitej krajiny, tak aj teritoriálne rozloženie zamestnanosti vystupuje ako integrálna súčasť hľadania celkového optima vo využití jej disponibilných

pracovních zdrojov. (Toto optimum musí byť, samozrejme, organickým prvkom optimalizácie celej ekonomiky.) Z toho však vyplýva, že otázku priestorovej štruktúry zamestnanosti nemožno riešiť izolovane, odtrhnúť o ňu jej celkovú optimalizáciu, a teda ani bez teoretického objasnenia základných kritérií a aspektov, ktoré dávajú pojmu optimálnej zamestnanosti konkrétny vnútorný obsah. Niektoré metodologické podnety k uvedeným problémom sa snaží poskytnúť tento článok.

Postavenie zamestnanosti, úloha dynamiky obyvateľstva a pracovních zdrojov v procese rastu sa mení v závislosti od povahy výrobných vzťahov a stupňa ekonomického rozvoja. Skôr než prejdeme k vlastnému rozboru, treba preto upozorniť, že vychádzame (pokiaľ sa výslovne nehovorí niečo iné) z podmienok socialistickej ekonomiky, ktorú *ako celok*, pri možných výrazných odchýlkach v jednotlivých oblastiach, charakterizujú tieto črty:

a) Fáza štartu je prekonaná a hospodárstvo sa rozvíja na báze pôsobenia vlastných vnútorných hybných síl.

b) Poľnohospodárstvo nie je dominujúcim odvetvím, hlavná časť obyvateľstva je zamestnaná mimo poľnohospodárstva.

c) Prevažuje forma strojovej veľkovýroby. Malovýroba založená na práci rodinných príslušníkov nie je určujúca pre formovanie základných črtí reprodukcie spoločenského výrobku a reprodukcie pracovních síl.

d) Hlavný podiel na výrobe aj zamestnanosti má štátny socialistický sektor (všeludová forma vlastníctva).

V súvislosti s tým:

1. Možnosť *bezprostredného* vplyvu dynamiky obyvateľstva na mieru spotreby a mieru akumulácie ako aj dynamiky pracovních zdrojov na rast zamestnanosti a výroby je povahou výrobných vzťahov v spojení s dosiahnutým rozvojom výrobných síl obmedzená.

2. Určitý rast zamestnanosti mimo poľnohospodárstva nie je nevyhnutnou podmienkou dynamizácie *celej ekonomiky*.

3. Štádium, v ktorom rast úrovne využitia pracovních zdrojov musí nevyhnutne zahrňovať aj výrazné extenzívne črty a v ktorom jednoznačne dominujúcu úlohu hrá rast zamestnanosti v odvetviach *výrobnej sféry*, je z hľadiska národného hospodárstva ako celku prekonané.

1)

Materiálne podmienky, za ktorých práca v jednotlivých epochách sprostredkúva výmenu látok medzi človekom a prírodou a ktoré sú dané stupňom poznania a ovládnutia prírodných zdrojov a síl, determinujú nevyhnutný rozsah úsilia vynaloženého spoločnosťou na zabezpečenie hmotných predpokladov vlastnej existencie. Sú teda najvšeobecnejším vnútorným faktorom, ktorý rozhoduje o miere zapojenia členov spoločnosti do procesu výroby materiálnych statkov, o intenzite a extenzite

ich pracovnej účasti, o možnej proporcii rozdelenia spoločenskej práce medzi výrobnú a nevýrobnú sféru.

Túto vcelku zreteľnú vecne prírodnú súvislosť v rôznej miere modifikujú *spoločenské formy*, v rámci a prostredníctvom ktorých jednotlivci aj celá spoločnosť reprodukovujú materiálne predpoklady svojej existencie. Rozhodujúci proces, komplikujúci postupne v historickom vývine spomenutú súvislosť, proces roztrhnutia všestrannej jednoty výroby a jej prirodzeného cieľa — spotreby bol podmienený jednak vecne rozvojom výrobných síl, jednak spoločensky transformáciou výrobných vzťahov a v ich rámci vlastníckych vzťahov. Výrobné sily prerástli rámec individuálnej výroby, stali sa ovládateľné iba súčasťou spoločnou činnosťou mnohých výrobcov, čím sa možnosť účasti jednotlivca na výrobe (a tým do určitej miery aj na spotrebe) hmotných statkov stala pre neho vonkajším, od jeho vlastnej vôle značne nezávislým predpokladom. Základné kritérium pre túto účasť určuje charakter spoločenskej formy, prostredníctvom ktorej jedine môže bezprostredný výrobca v nových podmienkach vstúpiť do spoločenského pracovného procesu. Medzi snahu jednotlivca zabezpečiť si produktívnu prácou existenčné prostriedky a materiálne predpoklady jej realizácie vstupuje sprostredkujúci článok: ciele a záujmy vlastníka výrobných prostriedkov a z nich vyplývajúce kritériá hodnotenia ekonomickej činnosti.

Problém zamestnanosti *sensu stricto* sa teda celkom logicky prvýkrát objavuje aj maximálne vostruje v kapitalistickej spoločnosti, v ktorej vecné podmienky výroby dosiahli nový kvalitatívny stupeň rozvoja a súčasne sa postavili proti bezprostrednému výrobcovi ako cudzie súkromné vlastníctvo. *Súvislosť medzi potrebami spoločnosti, materiálными podmienkami ich zabezpečenia a účasťou obyvateľstva v spoločenskom pracovnom procese* sa tu presadzuje nepriamo, prostredníctvom komplikovanej transmisie, reprezentovanej kritériom zhodnocovacích potrieb kapitálu.

Socializmus znovu spája bezprostredného výrobcu s vecnými podmienkami výroby, avšak vzhľadom na charakter súdobých výrobných síl v jedinej možnej forme spoločenského vlastníctva. Nejde teda, a ani nemôže ísť, o obnovenie priamej dispozície: reálne spojenie aj naďalej *sprostredkuje medzičlánok záujmov a kritérií, tentokrát reprezentanta spoločenského vlastníctva výrobných prostriedkov*. V súvislosti s tým ako aj v dôsledku formy rozdeľovania vlastnej socializmu ani výrobcovo vlastníctvo *výsledkov výroby* sa neobnovuje v priamej forme: individuálnemu privlastneniu predchádza sprostredkujúca fáza spoločenského privlastnenia. Ani v socialistickej výrobnom spôsobe nemožno teda hovoriť *o priamom vzťahu* výroby a spotreby, o tom, že kritérium vedúce jednotlivca k účasti na spoločenskom pracovnom procese nie je nijako modifikované spoločenskou formou, prostredníctvom ktorej sa táto účasť uskutočňuje.

Ignorovanie uvedených momentov vieďlo a často vedie ešte aj dnes k zjednodušovaniu problému zamestnanosti, vzťahov medzi výrobou, zamestnanosťou a spotrebou v podmienkach socialistického ekonomického systému.

2

Po dlhé roky extenzívneho rozvoja¹ zakorenené uvažovanie v rovine „maximalistických“ kategórií sa v analyzovanej oblasti často prejavovalo kladením znaku rovnosti medzi veličiny: maximálny rast zamestnanosti — maximálny rast výroby, maximálny rast zamestnanosti — maximálny rast spotreby. Toto nesprávne stotožňovanie bolo výslednicou celej reťaze zjednodušených dedukcií: Zamestnanosť je faktorom výroby aj faktorom spotreby. Spoločenská forma sprostredkujúca súvislosť týchto dvoch stránok reprezentuje v socializme celospoločenský cieľ — uspokojovanie potrieb, zabezpečuje teda ich vzájomný súlad. Kritériom zamestnanosti je potom popri potrebách rozvoja výroby rovnocenne a samostatne aj požiadavka dosiahnutia maximálnej pracovnej účasti obyvateľstva ako prostriedku maximálneho rastu spotreby.

Od týchto úvah vedie už len nepatrný môstik k ignorovaniu faktu, že zamestnanosť je činiteľom rastu spotreby len v súvislosti s jej efektom vyjadreným v raste výroby, predovšetkým v raste časti národného dôchodku použiteľnej pre nevýrobnú spotrebu obyvateľstva, *a nijak inak ako prostredníctvom tohto efektu*. Zmyslom zamestnanosti sa stáva zamestnanosť, prostriedok sa mení na cieľ, pod vplyvom dlhoročného extenzívneho rozvoja sa preceňuje význam zvyšovania *kvantitatívnej úrovne* využitia pracovných zdrojov, v ktorom sa často vidí hlavný prostriedok rastu životnej úrovne. (Pri pomalom raste reálnych príjmov je tlak týmto smerom samozrejмый). Celkom logicky sa potom socialistickej spoločnosti pripisuje imanentná nutnosť maximálne využiť *všetky* pracovné zdroje, zabezpečiť účasť *každého* práceschopného občana na tvorbe spoločenského bohatstva, a tým *každému* jednotlivcovi aj zdroj pre uspokojovanie jeho potrieb.²

Je len prirodzené, že na báze predchádzajúceho myšlienkového pochodu sa ako najvýhodnejšia a najrýchlejšia cesta riešenia medzioblastných rozdielov v úrovni spotreby javí čo možno najväčší kvantitatívny rast zamestnanosti v menej rozvinutých oblastiach. Celý uvedený prístup

¹ Tento typ rozvoja sa v minulom období viac alebo menej výrazne uplatňoval vo väčšine socialistických krajín, čo posilnilo dojem, akoby javy s ním spojené boli pre socialistickú ekonomiku za každých okolností zákonité.

² V knihe R. Kocandu *Způsoby plánovitého rozdělování pracovních sil*, Praha 1965, na str. 29 je táto myšlienka formulovaná priamo v klasickej podobe.

vyúsťuje nakoniec zákonite do požiadavky vyvodzovať odvetvové aj priestorové proporcie základných národohospodárskych veličín z postulátu maximalisticky chápanej plnej zamestnanosti.

Pretože možné pôsobenie rastu zamestnanosti na úroveň spotreby je podmienené jej hraničným národohospodárskym efektom (pomer prírastku zamestnanosti k prírastku národného dôchodku, resp. k prírastku spoločenského nadvýrobku) a pretože kvantitatívny pohyb zamestnanosti sám osebe nič nehovorí o formovaní tejto relácie, nemožno spomenutú požiadavku považovať za ekonomicky odôvodnenú a správnu. Z cieľa stanoveného celospoločenským orgánom pre určitú etapu ekonomického rozvoja (neostáva len predpokladať, že tento cieľ správne odráža ekonomické predpoklady a potreby krajiny) a z najefektívnejšieho spôsobu použitia materiálnych aj ľudských zdrojov, ktoré sú k dispozícii pre jeho realizáciu, musí vyplývať veličina zamestnanosti, ktorá je *optimálna* v tejto etape tak z hľadiska kritéria spoločenskej produktivity práce, ako aj zo zorného uhla vývinu spotreby.

Z predchádzajúcich úvah vyplýva niekoľko dôležitých záverov o vzťahu medzi zamestnanosťou a ekonomickým rastom v podmienkach socialistického národného hospodárstva:

a) Ani v socialistickej sústave, vzhľadom na povahu vládnuúcich výrobných vzťahov, nemusí zvýšenie počtu práceschopného obyvateľstva viesť *automaticky a bezprostredne* k rastu zamestnanosti a výroby.

b) Lineárny vzťah medzi prírastkom práceschopného obyvateľstva a zamestnanosti nie je správne považovať — ako to robia niektorí ekonómi⁵ — za všeobecnú zákonitosť, vyplývajúcu z vnútornej povahy socialistického systému. Pretože základným ekonomickým kritériom, ktoré tvorí sprostredkujúci článok spojenia osobných a vecných predpokladov výroby v socializme je kritérium národohospodárskej efektívnosti, rozhoduje predovšetkým toto hľadisko aj o kvantitatívnych zmenách zamestnanosti, ktoré sa nemôžu mechanicky podriaďovať prirodzenému pohybu obyvateľstva. Optimálna zamestnanosť je veličina meniac sa v závislosti od stupňa spoločensko-ekonomického rozvoja, od štádia a všeobecných podmienok rastu, nemôže byť teda vo všetkých etapách vývinu socialistickej spoločnosti určená jednoducho počtom práceschopného obyvateľstva.

c) Z toho, čo sme uviedli, logicky vyplýva, že požiadavka najvyššej efektívnosti, nevyhnutná pre socialistickú sústavu hospodáriacu ešte v podmienkach obmedzených zdrojov, vylučuje, aby zamestnanosť v spomenutom maximalistickom chápaní predstavovala kritérium *určujúce prvotne* proporcie základných národohospodárskych veličín, parametre ekonomického rastu. (V akom zmysle predstavuje kvantitatívny aspekt

⁵ Pozri napr. knihu J. Mihalíka *Plánovanie počtu a kvalifikácie pracovných síl*, Bratislava 1962, a článok toho istého autora v *Ekonomickom časopise* [1964], č. 2.

zamestnanosti faktor spoluurčujúci charakter rastu, ukážeme v ďalšej časti článku.)

d) Medzi predchádzajúcimi závermi a socialistickým princípom práva na prácu neexistuje zásadné protirečenie. Ak v zaostalej krajine snaha maximalizovať v čo najkratšom čase pracovnú aktivitu neprihliada na nutnosť zabezpečiť súlad medzi týmto cieľom a formovaním dlhodobých predpokladov ekonomického rastu, vyvoláva veľmi rýchle nepriaznivé hospodárske dôsledky: vedie k zhoršovaniu perspektívnych predpokladov využitia pracovných zdrojov pri vysokej úrovni produktivity aj spotreby, vylučuje, aby protirečenie medzi zvyšovaním zamestnanosti a ekonomickým rastom prešlo postupne do úplného súladu týchto cieľov, predtým kolidujúcich. Spôsob realizácie práva na prácu môžu pri takomto prístupe viesť k vzniku ekonomických podmienok jeho *faktickej negácie*.⁴ V rozvinutej ekonomike, ktorá už dosiahla relatívne vysoký stupeň využitia práceschopného obyvateľstva, predstavuje optimalizácia úrovne a štruktúry pracovnej aktivity jeden zo základných predpokladov udržania ekonomiky v *dynamickej rovnováhe*. Je teda nevyhnutnou podmienkou pre formovanie takých parametrov rastu (tempo, štruktúra, typ rastu), ktoré zabezpečia *údržanie plnej zamestnanosti na neustále rastúcej kvalitatívnej úrovni* a umožnia tak v stále väčšej miere realizovať princíp práva na prácu v jeho plnom, nielen kvantitatívnom chápaní.

3

Optimálna zamestnanosť v jednote svojej kvantitatívnej a kvalitatívnej stránky je veličinou *konkrétne historickou*. Jej vymedzenie pre každú danú etapu ekonomického rozvoja predstavuje zložitú úlohu, pretože sa v nej pretína rad základných národohospodárskych vzťahov a v súvislosti s tým musí byť výslednicou uplatnenia a vzájomného zladenia viacerých kritérií. Pojem optimálnej zamestnanosti zahrnuje, podľa nášho názoru, štyri základné aspekty:

- a) aspekt spoločenskej produktivity práce,
- b) aspekt rozdelenia fungujúcej pracovnej sily medzi výrobnú a nevýrobnú sféru,
- c) kvantitatívny aspekt,
- d) oblastný aspekt.

Pokúsime sa ďalej ukázať, že zjednocujúcim bodom všetkých uvedených aspektov je kritérium efektívnosti ekonomického rastu z hľadiska

⁴ Veľmi drastický príklad predstavuje v tomto smere metóda hromadného rozširovania primitívnych lokálnych spôsobov výroby, ktorá sa uplatnila v Číne v období „veľkého skoku“. Táto metóda priniesla rýchle navonok imponujúci rast hrubej výroby a zamestnanosti, no pre svoju nízku efektívnosť viedla rovnako rýchle k zmenšeniu spoločenskej zamestnanosti, no pre svoju nízku efektívnosť viedla rovnako rýchle k vyčerpaniu svojich možností, k zmenšeniu spoločenského investičného fondu, k zabrzdeniu tempa ekonomického rastu.

predpokladov, ktoré tento rast vytvára pre realizáciu cieľov vytýčených socialistickou spoločnosťou v danej etape rozvoja.

Dlhodobý „strategický“ cieľ socialistickej spoločnosti v ekonomickej oblasti nemôže predstavovať nič iné ako určitá veličina finálnej nevýrobnej spotreby. To, samozrejme, nevyklučuje, aby pri bezprostrednej voľbe štruktúry a parametrov rastu v určitej etape dostali dočasne prednosť iné kritériá, vyplývajúce z požiadavky urýchlenia ekonomického rozvoja, na to nevyhnutného zvýšenia miery spoločenského nadvýrobku, ako aj zo zmeny jeho vecnej štruktúry.

Nech už je prioritným cieľom socialistickej spoločnosti v danej etape zvýšenie tempa akumulácie alebo rast spotreby, vždy sa tento cieľ premieta do požiadavky na určitý pohyb *základnej východiskovej veličiny* — *národného dôchodku a jeho štruktúry*.

V prvom prípade ide o riešenie otázky, ako musí vzrásť národný dôchodok, aby pri nevyhnutnom rozsahu spotreby dosiahol nadvýrobok požadovanú mieru.

V druhom prípade sa hľadá veličina národného dôchodku, ktorá zabezpečí požadované zvýšenie spotreby na obyvateľa pri udržaní miery nadvýrobku na úrovni dostačujúcej pre kontinuálne vyrovnané tempo rastu.

Obidva tieto prístupy sa navzájom dopĺňujú a v praxi najčastejšie aj kombinujú. Napríklad je možná situácia, keď sa rast miery nadvýrobku nedá dosiahnuť bez zvýšenia spotreby na obyvateľa. Ak rast národného dôchodku má zabezpečiť splnenie obidvoch cieľov, realizačné podmienky to však v plnej miere neumožňujú, musí sa hľadať kombinácia optimálna z hľadiska prioritného cieľa.

Nemenej zložitý problém ako určenie potrebného rastu národného dôchodku, miery akumulácie a miery spotreby predstavuje hľadanie najefektívnejšieho spôsobu jeho realizácie v rámci disponibilných zdrojov, ktoré sú pre príslušné obdobie veličinou približne danou.

Východiskom týchto úvah musí byť, podľa nášho názoru, *vymedzenie predpokladov pre dosiahnutie najpriaznivejšieho vzťahu medzi rastom*

fondovej vybavenosti a rastom produktivity $\frac{\Delta (VF/PV)}{\Delta (ND/PV)}$, a tým aj medzi

prírastkom výrobných fondov a prírastkom národného dôchodku. Tento pomer závisí od účinnosti nových investícií, t. j. od smeru, ktorým sa v danom časovom období vyvíja koeficient fondovej náročnosti výroby

$$\frac{VF}{ND} \cdot (V \text{ buržoáznej literatúre kapitálový koeficient.})$$

VF — úhrn výrobných fondov;

ND — reálny národný dôchodok;

PV — počet pracovníkov vo výrobnej sfére.

Hľadá sa teda v rámci existujúcich predpokladov taký variant, pri

ktorom na každé percento rastu vybavenosti pripadá najvyššie percento

rastu produktivity, t. j. pomer $\frac{\Delta \left(\frac{ND}{PV} \right) \cdot VF_0}{\Delta \left(\frac{VF}{PV} \right) \cdot ND_0}$ má mať maximálnu hodnotu.⁵

Tento variant by mal byť ideálne výsledkom *vnútorne zladenej optimalizácie odvetvovej aj priestorovej štruktúry národného hospodárstva pri súčasnom uplatnení pre dané podmienky najvhodnejších technicko-ekonomických riešení*. Praktická situácia je však v súčasnosti taká, že ťažisko spočíva v optimalizácii odvetvovej štruktúry, ktorej metódy, aj keď zatiaľ prevažne statické, sú najviac rozvinuté, a aspekt priestoru, ktorého postavenie v systave faktorov rastu je jedným z najslabšie rozpracovaných miest ekonomickej teórie, vnáša sa do úvahy až ex post ako exogénny činiteľ.

Hľadisko efektívnosti využitia pracovných zdrojov sa v naznačenom optimalizačnom procese môže uplatniť len prostredníctvom dlhodobého, perspektívneho hodnotenia týchto teoreticky vopred rozpracovaných a objasnených základných súvislostí:

- a) *vzťahu medzi zvolenou štruktúrou (odvetvovou aj priestorovou), technickou úrovňou výroby, zamestnanosťou a ekonomickým rastom,*
- b) *súvislosti medzi odvetvovou štruktúrou, technikou a rozmiestením výroby vo vzťahu k teritoriálnemu rozloženiu pracovných zdrojov a k stupňu ich mobility.*

Aď a) Ide tu predovšetkým o tieto otázky: aká úroveň kvantitatívneho využitia pracovných zdrojov, aký stupeň zapojenia práceschopného obyvateľstva do procesu spoločenskej výroby vyplýva v danom období z technickej úrovne a štruktúry výroby, ktorá sa zvolila s cieľom optimalizovať proces rastu (váha kapitálove náročných a pracovne náročných odvetví a techník); ako predpokladaná štruktúra a technická úroveň výroby využíva osobitné tradičné a celkové kvalifikačné predpoklady úhrnej spoločenskej pracovnej sily, resp. aké reálne splniteľné nároky môže v tomto smere klásť pre dané obdobie; akú úroveň kvalitatívneho využitia fungujúcej pracovnej sily (úroveň spoločenskej produktivity práce) zabezpečuje spomenutá voľba, a teda aké perspektívne predpoklady vytvára tempom a efektívnosťou ekonomického rastu pre zvyšovanie zamestnanosti pri vysokej úrovni technického vybavenia aj spotreby.

$$^5 \frac{\frac{\Delta (ND/PV)}{ND_0/PV_0}}{\frac{\Delta (VF/PV)}{VF_0/PV_0}} = \frac{\frac{\Delta \left(\frac{ND}{PV} \right) \cdot PV_0}{ND_0}}{\frac{\Delta \left(\frac{VF}{PV} \right) \cdot PV_0}{VF_0}} = \frac{\Delta \left(\frac{ND}{PV} \right) \cdot PV_0 \cdot VF_0}{\Delta \left(\frac{VF}{PV} \right) \cdot PV_0 \cdot ND_0}$$

Ad b) Treba si uvedomiť, že voľba odvetvovej štruktúry a techniky podmieňuje nielen rozsah zamestnanosti, ale do určitej miery predurčuje aj jej možné priestorové rozloženie. Odvetvová štruktúra ovplyvňuje (a to tým viac, čím väčšia je v nej váha odborov viazaných na surovinové a rôzne ďalšie prírodné predpoklady) oblastné rozloženie výroby, charakter techniky zase ovplyvňuje svojimi požiadavkami na optimálny rozsah výroby *mieru jej koncentrácie*. V súvislosti s tým vzniká problém, v akom vzťahu sú nároky na priestorové usporiadanie ekonomickej aktivity, vyplývajúce z vecnej štruktúry a technickej úrovne výroby, k územnému rozmiestneniu zdrojov pracovných síl. V prípade značného nesúladu vstupuje do hry viac závažných momentov, ktoré vyžadujú dôsledné ekonomické hodnotenie.

Ide hlavne o rozsah a vzdialenosť požadovanej, predovšetkým medzi-oblastnej migrácie, o jej realizovateľnosť pri daných podmienkach mobility obyvateľstva a konečne o jej národohospodársky efekt. Zložité problémy môžu vyplývať aj z nesúladu medzi požadovanou mierou koncentrácie výroby a dosiahnutým stupňom koncentrácie osídlenia. Voľba centier ekonomickej aktivity je v takýchto podmienkach veľmi náročná jednak z hľadiska minimalizácie nákladov, súvisiacich s aktivizáciou potrebných pracovných síl, jednak vzhľadom na potrebu správne ovplyvniť perspektívne sústreďovanie obyvateľstva do miest, ktoré majú pre splnenie takejto sídelnej funkcie v požadovanom rozsahu všetky potrebné predpoklady.

Predpokladajme zatiaľ, že optimalizácia vzťahu medzi $\frac{VF}{P\bar{V}}$ a $\frac{ND}{P\bar{V}}$ je výslednicou rovnocenného uplatnenia všetkých spomenutých faktorov. Z tejto optimalizácie vyplýva určitý pomer $\frac{\Delta VF}{\Delta ND}$, teda fondová náročnosť zvoleného variantu, ako aj počet výrobných pracovníkov potrebných na vytvorenie ND_n , teda jeho náročnosť na pracovné sily. Dostávame takto veličinu PV , ktorá je optimálna z hľadiska produktivity a pri daných mzdách aj z hľadiska miery nadvýrobu.

Pokiaľ ide o rozsah zamestnanosti v nevýrobnej sfére (PN), a teda aj o reláciu $\frac{PN}{P\bar{V}}$, pre jej optimalizáciu sú rozhodujúce dva základné momenty:

a) veličina a štruktúra PN , ktorá je nevyhnutná pre zabezpečenie požadovanej produktivity výrobných pracovníkov (veda, výskum, služby, spotreba a celková životná úroveň ako faktory rastu);

b) medzná hodnota podielu nevýrobnej spotreby v národnom dôchoďku, vymedzená plánovanou mierou výrobných netto investícií.

Uvedené dve kritériá sa môžu dostať navzájom do protirečenia, ktoré môže vyriešiť len rast spoločenskej produktivity práce. Tento rast však

vyžaduje ďalšie zvýšenie vybavenosti, a teda aj dodatočné zdroje akumulácie. Ak tieto zdroje nie sú k dispozícii, nemožno stanovený cieľ v rámci daného obdobia plne uskutočniť.

Realizovateľnosť variantu úhrnnej zamestnanosti ($PV + PN$) vymedzeného načrtnutým postupom určuje:

1. konfrontácia jeho náročnosti na akumuláciu do výrobnjej a nevýrobnej sféry s disponibilným akumuláčnym fondom;
2. zistenie, či *kvantitatívny aspekt* zamestnanosti nevystupuje vo vzťahu k zvolenému variantu ako *obmedzujúci faktor*.

O koľko môže rásť zamestnanosti v danom období predbiehať rast práceschopného obyvateľstva, závisí od stupňa využitia pracovných zdrojov vo východiskovom roku. Maximálny *teoreticky možný* prírastok zamestnanosti je daný rozdielom medzi práceschopným obyvateľstvom v konečnom roku a zamestnanosťou vo východiskovom roku. Predpoklad stopercentnej pracovnej aktivity je však zjavne nereálny. *Skutočne možný predstih* rastu zamestnanosti pred rastom práceschopného obyvateľstva určuje pomer medzi hornou hranicou pracovnej aktivity v roku n (vymedzenou pomocou opísaných optimalizačných kritérií) a pracovnou aktivitou vo východiskovom roku.

$$\left(\frac{A_n \max}{A_0} \right); \text{ možný prírastok zamestnanosti zasa rozdiel}$$

$$PO_n \cdot A_n \max - PO_0 \cdot A_0,$$

kde PO — práceschopné obyvateľstvo;

A — percento pracovnej aktivity;

$A_n \max$ — horná hranica pracovnej aktivity v roku n .

Zvolený variant zamestnanosti môže byť optimálny z kvantitatívneho hľadiska, *aj keď znamená zníženie miery využitia pracovných zdrojov*

$$\left(\frac{A_n \max}{A_0} < 1 \right) \text{ v týchto prípadoch:}$$

1. Ak pracovná aktivita už vo východiskovom období dosiahla alebo prekročila hornú hranicu *ekonomicky výhodného rozsahu plnej zamestnanosti*.

2. Ak efektívnosť variantu zabezpečuje dosiahnutie rovnakých alebo vyšších príjmov na obyvateľa ako pri rýchlejšom raste zamestnanosti a realizuje zároveň aj ostatné vytýčené ciele.

3. Ak pokles pracovnej aktivity (pri splnení podmienky uvedenej v predchádzajúcom bode) nie je v pomere k rastu všetkého obyvateľstva taký veľký, aby znemožnil dostatočný rozptyl príjmov na všetky domácnosti.

Kritérium produktivity nemožno dovádzať ad absurdum. Nie je mysliteľné, aby krajina, ktorá ešte nedisponuje dostatočnými zdrojmi pre zá-

bezpečenie žiadúceho stupňa pracovnej aktivity pri vysokej úrovni produktivity aj spotreby, zamestnala na báze vysokého technického vybavenia napr. 30 % práceschopného obyvateľstva, určitú jeho časť umiestila v nevýrobnej sfére a celý zvyšok ponechala nevyužitý. V socialistickej spoločnosti je hlavným predpokladom účasti na spotrebe národného dôchodku účasť v niektorej zo sfér spoločenskej činnosti, účasť, ktorej hlavnou spoločenskou formou je zamestnanosť. Obmedzenie zamestnanosti na príliš malé percento pracovných zdrojov vedie *k vysokej koncentrácii príjmov*, znemožňuje dostatočne rovnomerné rozloženie spotreby na všetko obyvateľstvo. Nazdávame sa, že hranica, ktorú v tomto smere stavia kvantitatívny aspekt zamestnanosti uplatňovaniu kritérií bazírujúcich na národohospodárskej efektívnosti, je daná *pomerom medzi úhrnom aktívnych (zárobkovo činných) osôb a úhrnom domácností*. Táto relácia by mala mať hodnotu, ktorá pri danej úrovni miezd a výške životných nákladov zabezpečuje domácnostiam dostatočný zdroj príjmov, aby mohli plniť svoju funkciu reprodukcie obyvateľstva ako základu reprodukcie pracovných síl. Uvedená súvislosť určuje, ako sa zatiaľ domnievame, *dolnú hranicu* úrovne pracovnej aktivity zodpovedajúcej ešte pojmu plnej zamestnanosti.

4

Riešenie priestorovej štruktúry zamestnanosti ako prvku jej celkovej optimalizácie neobyčajne sťažuje to, že nie sú zatiaľ v potrebnej miere rozpracované teoretické nástroje jej hodnotenia, predovšetkým ich všeobecný základ — *priestorový aspekt procesu rastu*. Z postavenia zamestnanosti ako faktora spotreby a celkovej životnej úrovne zároveň vyplýva neobyčajná komplikovanosť a politická i ekonomická citlivosť spomenutého riešenia v súlade s požiadavkami národohospodárskej efektívnosti.

V druhej časti článku sme predpokladali, že vymedzenie najpriaznivejšieho vzťahu medzi prírastkom výrobných fondov a prírastkom národného dôchodku, medzi pohybom vybavenosti a produktivity je výsledkom optimalizácie odvetvovej aj priestorovej štruktúry výroby a zamestnanosti. Vzniká logicky otázka, či by priestorový aspekt zamestnanosti nebol pri splnení tohto predpokladu plne vyčerpaný a či má zmysel hovoriť ešte o osobitnom oblastnom aspekte. Nazdávame sa, že áno, a to z viacerých dôvodov.

Predovšetkým makroekonomické priestorové optimum národného hospodárstva nie je *jednoduchým súčtom* optimálnych oblastí. V súvislosti s tým optimalizácia priestorovej štruktúry zamestnanosti z hľadiska spoločenskej produktivity práce môže pre jednotlivé oblasti znamenať značne odlišný vývoj celkovej kvantitatívnej i kvalitatívnej úrovne využitia pracovných zdrojov aj celkovej úrovne spotreby. Problém sa ďalej komplikuje, ak v úrovni ekonomickej aktivity existujú medzi jednotlivými

časťami krajiny značné rozdiely a v súvislosti s tým vystupuje ako dôležitý zorný uhol posudzovania zvoleného variantu priestorového rozloženia zamestnanosti *jeho vplyv na zmiernovanie alebo prehlbovanie medzioblastných rozdielov*. Z optimalizácie odvetvovej štruktúry hospodárstva a jej územného usporiadania vyplývajú — pri celkove obmedzených akumuláčnych zdrojoch — nevyhnutne prioritné teritoriálne zóny ekonomického rozvoja pre dané obdobie, čo môže najmä z hľadiska kratšej perspektívy nepriaznivo ovplyvniť vývin ekonomických rozdielov medzi oblasťami, a tým aj rozdiely v úrovni využitia ich pracovných zdrojov.

Ak sa k tomu, čo bolo povedané, pripojí aj súčasná konkrétna prax socialistického hospodárstva, v optimalizácii ktorého nevystupuje priestorový aspekt zďaleka ako rovnocenný prvok, stáva sa nutnosť osobitnej analýzy oblastného rozloženia zamestnanosti ešte zrejmejšou. Za stavu, keď integrácia teórie hospodárskeho rastu a teórie priestorovej ekonomiky je v začiatkoch, keď chýbajú nástroje, ktoré by umožnili *postihnúť komplexne a dynamicky efekt určitých priestorových riešení*, vystupuje ako ústredný (a často jediný) argument efektívnosti lokalizácie v menej rozvinutých oblastiach, stavaný proti sústave externých a interných úspor ponúkaných vyspelými oblasťami, dostatok voľných zdrojov pracovných síl. Tento argument sa však ukazuje v praxi málo prierazný. Pracovné zdroje *samy osebe* nevytvárajú v súčasných podmienkach dostatočnú atraktivitu, schopnú pritiahnúť investície a rôznorodú ekonomickú činnosť do príslušnej oblasti.

Aj keď v socialistických podmienkach rozhodujúcim kritériom lokalizácie prestáva byť ziskové hľadisko individuálneho podnikateľa, alebo monopolistického združenia, a prvky živelnosti pri formovaní priestorovej štruktúry ekonomiky sú charakterom výrobných vzťahov obmedzené, *naďalej pôsobí* celý rad faktorov, vytvárajúcich potencionálnu možnosť nesúlady medzi územným rozmiestením vecných predpokladov zamestnanosti a územným rozložením pracovných zdrojov.

Tieto faktory súvisia jednak s povahou súdobých výrobných síl, jednak so základným ekonomickým kritériom, tvoriacim sprostredkujúci článok spojenia osobných a vecných predpokladov výroby v socializme. Ich pôsobenie navyše umocňuje — ako som už spomenul — to, že plánovacie orgány nemajú k dispozícii dostatočné nástroje, umožňujúce porovnať *úplne národohospodárske náklady* jednotlivých priestorových riešení a predovšetkým ich *dynamický efekt* v dlhšej časovej perspektíve.

Ani socialistická ekonomická sústava neeliminuje teda samou svojou vnútornou povahou objektívny tlak momentov, presadzujúcich sa často aj proti zámerom centrálnych plánovacích orgánov, ktoré oslabujú intenzitu pôsobenia voľných pracovných zdrojov na prilahovanie ekonomickej aktivity do menej rozvinutých oblastí. Spomenieme bez nároku na vyčerpávajúcu úplnosť, a najmä na komplexné posúdenie všetkých stránok daného problému, aspoň niektoré z nich:

a) Externé a interné úspory svojím vplyvom na výšku investičných a prevádzkových nákladov pôsobia aj v socialistickej ekonomike ako významný činiteľ, ktorý podporuje tendenciu priestorovej koncentrácie výroby a zamestnanosti.

b) Nízka kvalifikačná úroveň pracovných síl, celkovo nízka vzdelanostná úroveň obyvateľstva v menej rozvinutých oblastiach ako dôsledok ekonomickej zaostalosti a často aj *selektívneho charakteru* predchádzajúcej intenzívnej migrácie zhoršuje predpoklady pre dosahovanie vysokej produktivity. Pre súdobý priemysel predstavuje pritom nekvalifikovaná práca stále menej hľadaný a menej atraktívny faktor lokalizácie.

c) Pri tendencii územnej stabilizácie priemyslu, ktorý vyžaduje *špecializovanú, vysoko kvalifikovanú prácu*, ide o dvojstranné pôsobenie: Koncentrácia určitého priemyselného odboru vyvoláva koncentráciu zdrojov pracovných síl požadovanej kvalifikácie (primknutie praktickej aj teoretickej výučby k príslušnej teoretickej báze), ktorá zase pôsobí ako faktor ďalšieho územného sústreďovania daného odboru výroby.

d) Potreba komplementárneho využitia práce (jeden z momentov priestorového multiplikátora zamestnanosti) vystupuje tiež ako dôležitý faktor sústreďovania zamestnanosti v už existujúcich priemyselných aglomeráciách.

e) Rovnakým smerom pôsobí aj vysoká korelácia medzi intenzitou priemyselnej zamestnanosti a absolútnym i relatívnym rozsahom obyvateľstva činného v nevýrobnej sfére, najmä v službách všetkého druhu. Nedostatkom prvotných impulzov podmienený pomalý rozvoj nevýrobnej sféry zhoršuje v hospodársky menej vyvinutých oblastiach veľmi citeľne predpoklady využitia pracovných zdrojov.

Načrtnuté problémy pôsobia — prihliadajúc na súčasný stav v teórii aj v praxi — dosť defetisticky. Niektorých ekonómov vedú k akejsi teoretickej rezignácii, k voľbe cesty menšieho odporu. Vychádzajúc z postavenia zamestnanosti ako faktora životnej úrovne a s tým súvisiaceho faktu, že vo svojich konkrétnych dôsledkoch zďaleka nie je to isté, ak krajina necháva v rezerve časť surovinových zdrojov, ktoré sa nemôžu efektívne využiť, alebo ak ostávajú nevyužitú pracovné zdroje niektorých oblastí, považujú títo ekonómi určitý rast zamestnanosti v menej rozvinutých oblastiach za každých okolností za nevyhnutnosť, a teda aj za kritérium jej celkovej optimalizácie.

Nechceme tvrdiť, že takýto prístup nie je v praxi v určitých konkrétnych prípadoch dočasne nevyhnutný.⁶ Domnievame sa však, že z teoretického hľadiska tu nemožno hovoriť o kritériu, ale výlučne o *obmedzujúcom faktore* optimalizácie.⁷ *Ako zásadná teoretická koncepcia* je tento prístup

⁶ Je tu určitá analógia s obmedzujúcim pôsobením kvantitatívneho aspektu zamestnanosti smerom k dolnej hranici; ide o zabezpečenie určitého nevyhnutného stupňa pracovnej aktivity pre príslušné oblasti.

⁷ Ide, samozrejme, o prípad, keď požadovaný rast zamestnanosti v menej rozvinutej

celkove *neprijateľný*. Nesie v sebe totiž imanentné nebezpečenstvo, o ktorom sa už hovorilo v prvej časti článku, že zamestnanosť sa premení v autonómnu veličinu, z prostriedku sa stane cieľom a jej kvantitatívny pohyb sa tým odtrhne od prirodzeného regulujúceho základu: hraničného národohospodárskeho efektu.

Uvedený prístup môže potom, najmä v podmienkach vyspelej ekonomiky so značným akumuláčnym potenciálom, zväzdať k tomu, aby sa ťažisko vyrovnávania rozdielov v úrovni využívania pracovných zdrojov medzi oblasťami *jednostranne sústredilo na kvantitatívnu stránku celého procesu*, t. j. aby sa zvolila zdanlivo rýchla, navonok efektná, vnútorne však málo efektívna cesta riešenia daného problému.

Z teoretickej analýzy vyplýva a praktické skúsenosti to potvrdzujú, že takáto cesta rastu zamestnanosti predstavuje vzhľadom na svoju nízku efektívnosť *veľmi rýchle zlyhávajúci nástroj* zvyšovania reálnych príjmov obyvateľstva. Ak by sme ju aplikovali na samostatný hospodársky celok, musel by pomalý rast produktivity, ktorý je jej typickým sprievodným znakom, pri súčasnom rýchlom narastaní nárokov na rozsah nevýrobnej (a pravdepodobne aj výrobnej) spotreby nevyhnutne viesť k znižovaniu akumuláčného potenciálu ekonomiky, k spomaleniu tempa a poklesu vnútornej efektívnosti rastu. Nevyhnutná miera akumulácie by sa musela obnoviť, resp. udržiavať na úroveň životnej úrovne, vysokou zamestnanosťou nafúknutý rozsah nominálnych príjmov by nemohol viesť k adekvátnemu rastu spotreby.⁸ Obmedzenie takéhoto vývoja na určitú oblasť krajiny nemení nič na smere, ktorým pôsobí na celé národné hospodárstvo, iba jeho dôsledky sa prejavujú menej intenzívne a zreteľne.

Ani pre menej rozvinutú oblasť nemusí byť v socialistických podmienkach, kde rozvoj oblastí závisí v konečnom dôsledku od rastu celospoločenských zdrojov akumulácie, teda optimálny, a to predovšetkým z perspektívneho hľadiska ten variant priestorovej štruktúry zamestnanosti,

oblasti nie je v súlade s optimalizáciou jej celkového rozsahu, odvetvovej aj priestorovej štruktúry pre dané obdobie rozvoja.

⁸ Pri extenzívnom raste spojenom s nízkou účinnosťou vynakladaných investičných prostriedkov, s nepriaznivým vývinom pomeru medzi rastom vybavenosti a produktivity, medzi prírastkom výrobných fondov a zvyšovaním použiteľného národného dôchodku nadobúda extenzívny charakter aj akumulácia. Vysoké tempo rastu sa dá udržať vzhľadom na jeho narastajúcu investičnú náročnosť len neustálym zvyšovaním podielu akumulácie na národnom dôchodku pri stagnácii, prípadne aj poklese reálnych miezd. Poľský ekonóm M. Pohorille napr. uvádza, že v etape najvýraznejšieho extenzívneho rozvoja poľského hospodárstva dosiahol roku 1953 podiel akumulácie na národnom dôchodku temer 28 % a zároveň došlo aj k určitému poklesu reálnych miezd (1952 až 1953). Pracovníci VÚNHP v Prahe pri vypracovaní prvých metodologických úvah k zostaveniu dlhodobej prognózy rozvoja československého národného hospodárstva uskutočnili extrapoláciu základných parametrov rastu z obdobia 1955—1960. Zistili, že ak by sa celkový charakter rastu nezmenil, bolo by pre udržanie jeho tempa zo spomenutých rokov potrebné v roku 1985 investovať do výrobnjej sféry už vyše 66 % z celkového národného produktu (národný dôchodok plus amortizácia).

ktorý jej zabezpečuje najvyšší stupeň pracovnej aktivity. Nižšia zamestnanosť môže znamenať vyššiu celkovú úroveň využitia pracovných zdrojov, ak prináša oblasti vyšší podiel na tvorbe aj spotrebe národného dôchodku, alebo rovnaký podiel na tvorbe aj spotrebe vyššieho národného dôchodku. *Predstavu, ktorá vysokú úroveň využitia práceschopného obyvateľstva mechanicky stotožňuje s vysokým percentom pracovnej aktivity, treba považovať za povrchnú a jednostrannú.*

Nechceme tu nijako popierať veľký pozitívny význam, ktorý má kvantitatívny rast zamestnanosti v nepoľnohospodárskych odvetviach ako nevyhnutný predpoklad celkového ekonomického rozvoja zaostalej oblasti, ako faktor zvyšovania životnej úrovne jej obyvateľstva. (Využitie pracovných zdrojov takejto oblasti môže byť zároveň dôležitým faktorom rozvoja celého národného hospodárstva.) V začiatkovej etape industrializácie, keď sa priemyselná výroba rozširuje predovšetkým výstavbou nových kapacít, má rozvoj zaostalej oblasti nevyhnutne výrazné extenzívne črty, sprevádza ho rýchly rast zamestnanosti v priemysle, stavebníctve aj v doprave. To však vôbec neznamená, že v tejto etape nemusí byť zvyšovanie zamestnanosti v danej oblasti podriadené úlohe vytvoriť podmienky jej stabilného a trvalého rozvoja, že ako hlavné (alebo dokonca jediné) kritérium efektívnosti rastu a racionálnosti lokalizácie môže vystupovať miera rastu zamestnanosti.

Koncepcia rozvoja menej vyvinutej oblasti musí od začiatku sledovať cieľ vytvoriť v tejto oblasti vnútornú ekonomickú atraktivitu na báze progresívnej techniky a dynamickej štruktúry, funkčne integrovanej do rozvoja celého národného hospodárstva. Len tak možno zabezpečiť trvale priaznivé podmienky jej rozvoja bez nutnosti dlhodobých intervenčných zásahov a opatrení.

V protiklade s potrebou takéhoto riešenia je prístup, ktorý síce správne vyzdvihuje politickú stránku problému zaostávania určitých oblastí, nevidí však, že cesta jeho riešenia musí byť ekonomická nielen z hľadiska prostriedkov realizácie, ale predovšetkým z hľadiska používaných metód a kritérií. (Hoci ide o politický problém, ak majú byť prostriedky jeho riešenia účinné, nemôžu ignorovať ekonomické kritériá.) *Takýto prístup sa fakticky od začiatku vzdáva snahy o pozitívne riešenie protirečenia medzi národohospodársky optimálnym priestorovým usporiadaním výroby a rozvojom zaostalých oblastí: plánovité vytváranie predpokladov efektívnej lokalizácie v týchto oblastiach nahradzuje bezperspektívnym „charitatívnym“ poňatím problému, ktoré nemôže viesť k prekonaniu protirečenia medzi politickým a ekonomickým aspektom jeho riešenia.*

Je len logické, že v rámci takejto „charitatívnej koncepcie“ ustupujú ekonomické hľadiská chtiac-nechtiac do pozadia, pozornosť sa *jednostranne* sústreďuje na oblasť spotreby, a teda aj na najrýchlejšiu (krátko-dobe iste aj účinnú) cestu jej zvyšovania prostredníctvom maximálneho rastu zamestnanosti. Takáto politika zamestnanosti však núti k prílišné-

mu „riedeniu“ a rozptylu výrobných investícií, nezabezpečuje v menej rozvinutej oblasti výrobu na žiadúcej úrovni efektívnosti a produktivity. Aj pri vysokom kvantitatívnom raste zamestnanosti sa potom ekonomické zaostávanie príslušnej oblasti oproti ostávajúcim častiam národného hospodárstva nemusí nijako zmenšovať. Nedostatok vnútornej ekonomickej atraktivity vtlačá jej rozvojovým problémom, prejavujúcim sa predovšetkým v nutnosti stálych vonkajších impulzov, chronický charakter.

Trvalé, a to z hľadiska celého národného hospodárstva aj perspektívneho rozvoja danej oblasti efektívne riešenie musí mať teda nakoniec vždy (podľa etapy rozvoja viac alebo menej výrazne) ťažisko vo zvyšovaní *kvalitatívnej úrovne* využitia jej pracovných síl. (Trebá poznamenať, že stupeň pracovnej aktivity nemusí byť v menej rozvinutej oblasti relatívne nijako nízky.) Toto riešenie, spojené logicky s cestou *intenzívneho rastu* v meradle celého národného hospodárstva, je však omnoho ťažšie, zložitejšie a má výrazne dlhodobý charakter.

Cesta intenzívneho rozvoja, sprevádzaná podstatne menšími požiadavkami na prírastky pracovných síl, priamo vylučuje, aby ako *hlavný nástroj* vyrovnávania medzioblastných rozdielov v úrovni spotreby *dlhodobe* vystupoval kvantitatívny rast zamestnanosti (najmä výrobnjej) v menej rozvinutých oblastiach. To však znamená, že riešenie celého problému by sa stalo nereálne — najmä vzhľadom na pôsobenie už rozobratých objektívnych tendencií — keby socialistický štát vedome a plánovite, *s jasnou dlhodobou perspektívou* nevytváral v menej rozvinutých oblastiach predpoklady vysoko efektívneho využitia pracovných zdrojov. Jasnú perspektívu rozvoja ekonomiky a jej priestorového usporiadania treba v tejto súvislosti považovať za rozhodujúcu životnú nevyhnutnosť.

Bez tejto perspektívy nie je totiž možné v potrebnom smere ovplyvniť tri základné procesy — obmedzujeme sa len na procesy týkajúce sa priamo pracovných síl — od ktorých je dlhodobé formovanie podmienok efektívneho využitia *práceschopného* obyvateľstva v podstatnej miere závislé.

Je to predovšetkým *proces vnútornej migrácie*. Ak sa v socialistickej ekonomike uplatňuje cesta intenzívneho rastu, jej zodpovedajúcej metódy optimalizácie na národohospodárskej úrovni, je určitá miera medzioblastnej migrácie pracovných síl nevyhnutná, aj keď zvolená priestorová štruktúra predstavuje *integrálnu súčasť* tejto optimalizácie. Požiadavka racionálnosti spoločenskej ekonomickej činnosti vylučuje aj v socialistickej spôsobe výroby pasívne prispôsobovanie geografie priemyslu — a naň nadväzujúcich ďalších predpokladov zamestnanosti — geografii obyvateľstva.

Predpoklad úplnej nepohyblivosti obyvateľstva je teoreticky aj prakticky nezlučiteľný s požiadavkou efektívnosti ekonomického rastu. Potreba dosiahnuť optimálny rozsah výroby a s ním súvisiace interné úspory vylučuje, najmä v menšej krajine, možnosť rovnakej odvetvovej štruktúry

vo všetkých oblastiach. Diferenciácia odvetvovej štruktúry oblastí vyvoľáva — vzhľadom na rôzne podmienky a potreby rozvoja jednotlivých odvetví v určitých časových obdobiach — diferencovanie tempa ich ekonomického rozvoja. Keďže rast a rozmiestenie obyvateľstva sa riadia aj inými zákonitostami ako ekonomickými a *nesledujú automaticky* omnoho rýchlejšie sa meniace tendencie rastu a rozmiestenia výroby, je určitá miera nesúladu medzi územným rozložením zdrojov a potrieb pracovných síl prirodzeným sprievodným javom ekonomického rozvoja. Možný prírastok zamestnanosti v určitej oblasti neurčuje teda — tak ako v celom národnom hospodárstve — len rozdiel: $PO_n^* \cdot A_n^* \max - PO_n^* \cdot A_n^*$, ale tento rozdiel zväčšený o národohospodársky výhodný rozsah migrácie.

Tak ako nemôžu byť jediným kritériom efektívnosti lokalizácie externé úspory, nemôžu ním byť ani voľné pracovné zdroje. V sústave faktorov optimálneho priestorového usporiadania výroby predstavujú náklady aktivizácie potrebných pracovných síl len jeden prvok, aj keď veľmi dôležitý. Pri možnosti substitúcie jedných nákladov za druhé s cieľom dosiahnuť najpriaznivejšiu celkovú reláciu medzi vynaloženou spoločenskou prácou a jej konečným efektom sa práve cez proces migrácie najvýraznejšie ukazuje, *aké postavenie* v sústave týchto faktorov zaujíma v konkrétnych podmienkach danej krajiny a danej etapy faktor pracovných zdrojov.

Migráciu, ktorá prebieha medzi *rôznymi etnickými územiami*, nemožno hodnotiť rovnakými kritériami ako migráciu v rámci štátu obývaného jedným národom. Ak migrácia svojím selektívnym charakterom a podnecovaním známeho efektu schudobnenia pôsobí ako negatívny faktor rozvoja oblastí obývanej osobitným národom, vyvoláva vážne politické dôsledky: stáva sa prekážkou pre dosiahnutie rovnakých podmienok sebarealizovania príslušného národa vo sfére ekonomickej, kultúrnej i politickej, prekážkou dôsledne socialistického vyriešenia nacionálnej otázky.

To znamená, že podmienky viacnárrodného štátu obmedzujú v určitom smere mobilitu pracovnej sily, vylučujú, aby sa problém využitia pracovných zdrojov menej vyvinutej nacionálnopolitickej oblasti zásadne riešil rozsiahlym presunom jej obyvateľstva do pracovne nedostatkovej vyspelej oblasti. Riešenie tohto problému je v danom prípade fakticky *územne viazané* na rozvoj príslušnej oblasti. Tento fakt, samozrejme, nijako nevylučuje možnosť intenzívnych ekonomicky žiadúcich pohybov obyvateľstva v zaostávajúcej oblasti samej, neruší ani nezmierňuje nároky na ekonomickú efektívnosť využitia pracovných zdrojov v jej rámci. Treba pripomenúť, že migrácia medzi etnickými územiami sa môže nepriaznivo premietiť do jej celkovej národohospodárskej efektívnosti: pri nechuti k trvalému osídleniu a k úplnej asimilácii v novom prostredí sťažuje stabilizáciu pracovných síl v nedostatkových oblastiach, vyvoláva veľkú medzioblastnú fluktuáciu, vyžaduje pohyb obyvateľstva neúmerne rozsiahly v pomere k výslednému saldu presunov, čím sa podstatne zvy-

šujú ich celkové náklady. Všetky spomenuté momenty musia byť v podmienkach viacnárodného štátu zahrnuté do komplexu základných predpokladov, tvoriacich východisko úvah o dlhodobom formovaní priestorovej štruktúry národného hospodárstva.

Ďalšou dôležitou podmienkou pre vytváranie perspektívnych predpokladov efektívneho využitia pracovných zdrojov je vedecké rozpracovanie *stratégie vzdelania*, prípravy kvalifikovaných kádrov, samozrejme, s prihliadnutím na štruktúru oblastných potrieb, ktorá vyplýva z dlhodobého zamerania hospodárskeho rozvoja.

Napokon tretí proces, ktorý vyžaduje účinné perspektívne usmerňovanie, je *vývoj osídlenia*. Veľký územný rozptyl a miestna viazanosť zdrojov pracovných síl tvoria vo väčšine slabo rozvinutých oblastí vážnu prekážku pre tendenciu súdobého priemyslu dosahovať na báze optimálnej miery koncentrácie maximum interných úspor a zhoršujú tak ešte viac ich lokalizačnú atraktivitu.

Nazdávame sa, že socialistický ekonomický systém zahrnuje v sebe potenciálne predpoklady pre ekonomicky efektívne vyriešenie analyzovaného problému. K otázke ako, prostredníctvom akého modelu sa môžu tieto predpoklady najlepšie uplatniť a využiť, môžu veľa povedať skúsenosti, ktoré sa v najbližších rokoch získajú pri uplatňovaní novej sústavy riadenia československého hospodárstva.

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА, ОПТИМАЛИЗАЦИЯ ЗАНЯТОСТИ И ЕЕ ОБЛАСТНЫЕ ПРОБЛЕМЫ

Павел Гоффманн

Во введение статьи П. Гоффманна утверждается та точка зрения, что вопрос территориального размещения занятости в определенной стране нельзя решить оторванно от искания общего оптимума в использовании ее трудовых ресурсов, а в связи с этим без теоретического объяснения основных критерий и аспектов, которые дают понятию оптимальной занятости конкретное внутреннее содержание.

Автор далее указывает на причины, которые в условиях экстенсивного развития социалистической экономики ведут к переоценке количественного роста занятости при повышении жизненного уровня населения.

В следующей части статьи подчеркивается необходимость оптимализации отношения между занятостью и экономическим ростом в условиях хозяйственно слаборазвитых а также развитых стран и рисуется всеобщий методологический подход к оптимализации занятости с точки зрения ее отраслевой и территориальной структуры.

При разборе областных аспектов занятости автор обращает внимание на то, что ни социалистическая экономическая система не исключает своим внутренним характером потенциальную возможность несогласия между распределением вещественных предпосилок занятости и территориальным распределением трудовых ресурсов. Критикует такой подход, который тяжесть выравнивания различий в уровне использования трудоспособного населения между областями сосредоточивает односторонне на количественный рост занятости и оставляет без внимания качественную сторону данной проблемы.

EFFECTIVITY OF ECONOMIC GROWTH, OPTIMIZATION OF EMPLOYMENT
AND ITS REGIONAL PROBLEMS

Pavel Hoffmann

In his introductory remarks P. Hoffmann propounds the opinion that the solution to the question of employment in a given country cannot be undertaken separately without seeking an over-all optimum in the utilization of its disposable work resources and hence, without a theoretical elucidation of the basic criteria and aspects which give a concrete inner substance to the term „optimum employment“.

The author then points to the causes which, under conditions of an extensive development of socialist economy, lead to an overestimation of the quantitative growth of employment with a view to increasing the living standard of the population. He presents a critical analysis of the theoretical arguments of the advocates of maximum employment.

In a further passage of the study he justifies the necessity of maintaining an optimum relationship between employment and economic growth under conditions of both economically underdeveloped and fully developed countries and a general methodological approach to optimum employment is outlined from the point of view of its specialty and territorial structure.

In his analysis of the regional aspects of employment the author underlines the fact that not even a socialist economic system will, by its own inherent character, eliminate a potential disparity between the distribution of objective factors for employment and the actual localization of work resources. He criticises the view which sees equalization of regional differences as regards utilization of available labour supply, unilaterally in a growth of activity, neglecting the qualitative aspects involved in the problem.

JOZEF MIHALIK

K vytváraní súladu medzi zdrojmi a potrebami pracovných síl v ČSSR*

Vítam možnosť zapojiť sa do diskusie o koncepčnom prístupe k riešeniu otázok pracovných síl. Zatiaľ chýba takýto prístup, ktorý by vychádzal z dôkladnej vedeckej analýzy našich podmienok. Nahradzuje sa čiastkovými riešeniami problémov nedostatku, resp. prebytku pracovných síl. Na druhej strane sa objavujú názory, ktorých koncepčný prístup k riešeniu vychádza z teórií rastu s prevládajúcimi prvkami a analógiami z iných podmienok, od našich podstatne obsahovo odlišných.

V súčasnom období pracovné sily a využitie zdrojov pracovných síl sa stávajú jedným z rozhodujúcich činiteľov ekonomického rastu národného hospodárstva v ČSSR. Nejde tu o požiadavku nejakého extenzívneho rozvoja, ktorý by predpokladal rast zamestnanosti pre zamestnanosť (sotva sa nájde ekonóm, ktorý by to u nás tvrdil), ale o lepšie využitie zdrojov pracovných síl v rámci možností, ktoré vytvára socialistické plánované hospodárstvo. Ide o lepšie využitie v záujme vyššej spoločenskej a ekonomickej efektívnosti s cieľom dosiahnuť optimálnu (plnú) zamestnanosť postupným rastom zamestnanosti. Efektívnosť nie je a nesmie byť v protiklade k plnej zamestnanosti.

Z tohto hľadiska treba namietat proti názorom, ktoré bez ohľadu na faktá a doterajší vývoj chcú umele vykonštruovanou ideou ekonomického rastu na základe mnohovýznamnej efektívnosti odsunúť a pustiť zo zreteľa riešenie otázok zamestnanosti a reprodukcie pracovných síl u nás.

Dať voľný priebeh ekonomickému mechanizmu na základe tovarovo-peňažných vzťahov za nerovnakých východiskových podmienok znamená pripustiť možnosť nezamestnanosti v určitých oblastiach so všetkými atribútmi s tým spojenými. Pochopiteľne, že socialistický štát tento stav pripustiť nemôže. A keďže nemožno pripustiť nezamestnanosť obyvateľstva, *musíme dokázať v plánovanom hospodárstve zabezpečiť priamu*

* V tomto článku s. Mihalik rozvádza základné myšlienky, ktoré vyslovil na diskusií usporiadanej Ekonomickým časopisom k článku s. Hoffmanna. Skrátený záznam z tejto diskusie prinášame na ďalších stranách.

závislosť medzi reprodukciou obyvateľstva a pracovnými silami (zamestnanosťou obyvateľstva) v štáte na základe maximálnej efektívnosti.

Vo viacnáródnom štáte sa táto požiadavka vynára aj medzi národmi, pretože súvisí s optimálnym riešením rozvoja každého národa.

Keď vychádzame z toho, že v rámci politicko-etnického územia zabezpečenie priameho vzťahu medzi reprodukciou obyvateľstva a pracovnými silami (napr. v okresoch a územiach) nemá podstatný význam, ale len za politicko-etnické územie ako celok, a že dosiahnutie optimálnej plnej zamestnanosti nemôže byť v protiklade k efektívnosti, v súčasnom období sa stáva veľmi naliehavým venovať v teórii a praxi pozornosť možnostiam územného zosúladenia rozloženia zdrojov a potrieb pracovných síl v ČSSR.

Nedostatočný územný prístup k riešeniu otázok zamestnanosti pracovnej sily sa prejavuje v tom, že sa doteraz nepodarilo odstrániť disproporciu medzi územným rozložením zdrojov a potrieb pracovných síl. Naopak, táto disproporcia sa prehĺbila.

Napriek viacerým stranickým a vládnyim uzneseniam pokračuje rezortmi forsírovaná nezdravá koncentrácia umiestovania spracovateľského priemyslu náročného na pracovné sily v českých krajoch. Stúpa počet pracovníkov odchádzajúcich zo Slovenska na pracovnú výpomoc do českých krajov. Rastie migrácia a migračné saldo obyvateľstva a pracovných síl zo Slovenska do českých krajov.

Nemienime kategoricky stavať otázku obmedzenia pohybu pracovných síl za prácou zo Slovenska do českých krajov len kvôli zásade, ale chceme upozorniť predovšetkým rezorty a podniky, že táto prax nás stojí veľké finančné prostriedky a vyvoláva mnoho ekonomických, sociálnych a politicko-etnických problémov. Pokračovať v nej v doterajšom ponímaní nie je únosné ani možné, a to predovšetkým v záujme zvyšovania efektívnosti ekonomiky v ČSSR.

Existujúce kapacity a rozostavané kapacity v priemysle, ktoré sa do roku 1970 dokončia, sú z hľadiska potrieb pracovných síl krajne nepriaznivo oblastne rozmiestené. Vyvolávajú nároky na pracovné sily predovšetkým v českých krajoch.

Táto situácia vyplýva najmä z nedostatkov rozmiestovania výrobných síl v rokoch 1953—1963, keď sa najviac zanedbávali oblastné proporcie. Aj keď v perspektívnych plánoch bola snaha riešiť tieto problémy, nesúlad v územnom rozložení potrieb pracovných síl zostal, a to pre nedostatočnú koncepcnosť, najmä pri určovaní decentralizovanej investičnej výstavby, a s tým spojený subjektivismus rozhodovania o umiestnení kapacít a pre ich rozptýlenosť. Nebolo dosť dobre možné porovnať alternatívy rozmiestovania výrobných síl a často zaostávala voľba na jednej podnikovej alternatíve. Orgány presadzovali neraz údaje o zdrojoch pracovných síl neoverené, ktoré sa po schválení investícií ukázali ako nereálne a vyvolali problémy s prísunom pracovných síl. Pritom najväčšie a najsilnejšie podniky zapríčinili relatívne najviac nedostatkov rozmiestovania výrobných síl.

ných síl. Rezorty a podniky pri umiestovaní kapacít málo rešpektovali miestne orgány — najmä krajské a národné výbory.

Podceňovanie územných problémov sa prejavilo v organizácii i v metodike. Rezortný prístup sa preceňoval na úkor oblastného prístupu.

V súčasnosti, keď prechádzame na novú sústavu riadenia a sme postavení pred problém prechodu od extenzívnej cesty k intenzívnej ceste rozvoja ekonomiky, musíme nevyhnutne využiť veľké rezervy, ktoré poskytujú zdokonalenie usporiadania výroby. Veľké možnosti sú v existujúcich zdrojoch pracovných síl, ktorých potreba je zatiaľ územne neproporcionálne rozložená.

V novej sústave budeme stavať na stabilnom perspektívnom pláne a na intenzívnejšom využívaní tovarovo-peňažných vzťahov v rámci plánu.

Perspektívny plán zahŕňa riešenie lepšieho rozloženia potreby a zdrojov pracovných síl, zakotvuje potrebu urýchlene rozvíjať zaostávajúce oblasti optimálnym rozmiestnením výroby, investíciami do infraštruktúry a pod. a podporuje medzioblastné vyrovnávanie systémom opatrení vo forme dotácií, úľav a výhod podnikom v zaostávajúcych oblastiach (prechodne) a systémom limitov a tŕach pri nežiadúcom rozširovaní výrob (napr. započítavaním výdavkov na presun pracovných síl do nákladov podnikov). Opatrenia perspektívneho plánu smerujú k využitiu zdrojov pracovných síl v zdrojových oblastiach okrem iného aj preto, aby sa zabránilo možnému schudobneniu týchto oblastí.

Tieto opatrenia sú progresívne, avšak ich účinnosť bude závisieť od toho, do akej miery orgán, ktorý má rozhodujúcu právomoc, bude v tomto smere aktívne pôsobiť a vytvárať dostatočný priestor pre ich uplatnenie.

Na druhej strane sústava materiálnej zainteresovanosti podnikov a zamestnancov bude podnecovať odborové podniky, aby investovali do vlastných podnikov, aby ich modernizovali, rozširovali na optimálnu veľkosť a ďalším pridružením výrob dosahovali výhody vyplývajúce z priemyselnej aglomerácie, územnej blízkosti kooperujúcich podnikov a z využitia existujúcej výrobnéj a spoločenskej infraštruktúry. Možno očakávať, že popri vyvolaných úsporách pracovných síl bude silnieť tlak na potrebu nových pracovných síl.

Pôjde o to zvládnuť v riadení tendencie perspektívnych plánov a podnikového ekonomického mechanizmu a využiť ich v záujme rastu efektívnosti ekonomiky. Z hľadiska medzioblastného vyrovnávania sa nesmie pripustiť, aby sa k ďalšiemu rozvoju zaostávajúcych oblastí a Slovenska pristupovalo po starom, pomocou rozptylových investícií a zo strany rezortov a podnikov neplnením podmienok a predpokladov, ktoré sú v perspektívnych plánoch vytýčené. Napríklad v rokoch 1961—1965 sa počítalo so zvýšením zamestnanosti v ČSSR o 435 000 osôb, z toho na Slovensku o 176 000 osôb. Zatiaľ v rokoch 1961—1963 z predpokladaného rastu zamestnanosti sa realizovalo v českých krajoch 102 % a na Slovensku 80 %.

Koncepcia perspektívnych plánov vychádza z podmienok, ktoré v ČSSR v súčasnosti existujú; ich realizácia vo forme plánov je nevyhnutná na zvýšenie efektívnosti ekonomiky ČSSR.

Pri skúmaní otázok územného rozloženia zdrojov a potrieb pracovných síl a jeho riešenia v záujme vyššej efektívnosti národného hospodárstva treba vidieť zvláštnosti, ktoré tu historicky existujú a ktoré podmieňujú aj spôsob a formu riešenia otázok pracovných síl v určitých etapách.

Roky 1965—1970 a 1970—1980 by mali predstavovať etapu, v ktorej by došlo k zásadnému obratu v rozložení potrieb pracovných síl v ČSSR. Špecifické zvláštnosti reprodukcie pracovných síl v ČSSR si tento rast nevyhnutne vynucujú.

Špecifické zvláštnosti reprodukcie pracovných síl v ČSSR so zreteľom na územia

Československo je krajina, v ktorej demografický vývoj sa vyznačuje osobitosťami dvoch etnických celkov: českých krajov a Slovenska. Táto skutočnosť spolu s problémami, ktoré súvisia s ekonomickou zaostalosťou Slovenska v buržoáznej spoločnosti, robí riešenie otázok zamestnanosti v ČSSR pomerne zložitým.

V podmienkach budovania socializmu u nás riešenie vzťahu reprodukcie obyvateľstva a zamestnanosti je ovplyvnené najmä:

1. odlišným populačným vývojom Slovenska oproti českým krajom,
2. historickým procesom odstraňovania zaostalosti Slovenska.

Priaznivejší populačný vývoj na Slovensku než v českých krajoch spôsobil rýchlejší rast obyvateľstva a zdrojov pracovných síl na Slovensku. Podiel obyvateľov Slovenska z ČSSR tomu nasvedčuje. Podiel Slovenska na obyvateľoch ČSSR sa zvýšil z 22,4 % roku 1910 na 27,9 % roku 1950 a roku 1965 vzrastie na 31,0 %.

Najvyšší skutočný prírastok obyvateľstva (prirodzený prírastok + sťahovanie) od roku 1850 bol v desaťročí 1950—1961, keď robil + 672 398 osôb. V rokoch 1940—1950 bol 103 871, v rokoch 1930—1940 222 077, v rokoch 1921—1930 bol + 330 252, v rokoch 1910—1921 bol 77 202, v rokoch 1900—1910 + 133 732 osôb a pod.

V českých krajoch skutočné prírastky, najmä v posledných desaťročiach, boli relatívne nižšie. V rokoch 1951—1960 robil prírastok + 734 623 osôb, zatiaľ čo v rokoch 1941—1950 bol úbytok — 2 165 602 osôb; v tomto období úbytok uvedeného rozsahu nezapríčinil populačný vývoj, ale odsun Nemcov roku 1945. V rokoch 1931—1940 bol prírastok + 466 756, v rokoch 1921—1930 bol prírastok + 664 799, v rokoch 1911—1920 bol úbytok — 69 050 osôb, v rokoch 1901—1910 tvoril prírastok + 706 423 osôb.

V ďalších rokoch (1962—1970) relatívne vysoký prírastok obyvateľstva na Slovensku pokračuje. Analogicky vzrastá podiel zdrojov Slovenska z ČSSR (tab. 1).

Tabuľka 1

Podiel prírastku obyvateľstva v produktívnom veku v % (ČSSR = 100 %)

	1948—1950	1951—1955	1956—1960	1961—1965		1966—1970	
				a)	b)	a)	b)
České kraje	—*	—*	53,9	58,2	54,0	39,5	38,9
Slovensko	100	100	46,1	41,8	46,0	60,5	61,3

* V českých krajoch boli zaznamenané úbytky obyvateľov v produktívnom veku a na Slovensku prírastky, takže celý prírastok za ČSSR bol dosiahnutý na Slovensku.

- a) Po premietnutí migrácie.
b) Bez premietnutia migrácie.

Na celoštátnom prírastku obyvateľov v produktívnom veku v rokoch 1949—1964 Slovensko sa podieľalo 64,3 %. Tento pomerne vysoký podiel vyjadruje stav už po migrácii obyvateľov zo Slovenska do českých krajov. Keby sa rozsah migrácie zahrnul do prírastku na Slovensku, takmer celý prírastok obyvateľstva ČSSR v produktívnom veku za roky 1949—1964 bol dosiahnutý na Slovensku. V rokoch 1966—1970 sa predpokladá na základe perspektívneho vývoja obyvateľstva, že podiel Slovenska na celkovom prírastku obyvateľov v produktívnom veku ČSSR bude asi 60,7 %. Táto mierne stúpajúca tendencia (asi na 62 %) sa zachováva aj v období 1971—1975 ako aj v rokoch 1976—1980 (asi 63,5 % podiel).

V takýchto podmienkach populačného vývoja stojí pred socialistickým štátom úloha zabezpečiť priamy vzťah medzi reprodukciou obyvateľstva schopného práce v produktívnom veku a pracovnými silami (zamestnanosťou). Úloha je závažná nielen z ekonomického hľadiska, ale predovšetkým z hľadiska politického. O to je vážnejšia, lebo je spojená s riešením ekonomického zaostávania populačne presýtenej oblasti. Táto situácia u nás skutočne existovala a jej riešenie nebolo a nie je jednoduché.

V podmienkach socialistického Československa sa zaostalé agrárne Slovensko zmenilo na priemyselno-poľnohospodársku krajinu s relatívne progresívnou štruktúrou zamestnanosti (tab. 2).

Zmena štruktúry zamestnanosti, ktorá nastala na Slovensku od oslobodenia dodnes, ukazuje jednu z ciest plánovitého riešenia zamestnanosti v podmienkach vysokej populácie a zaostávajúcej oblasti. Štrukturálne zmeny medzi zamestnanosťou v priemysle, v stavebníctve a v poľnohospodárstve znamenajú na Slovensku historický prevrat v štruktúre, ktorý sa v českých krajoch uskutočnil už v rokoch dvadsiatych a tridsiatych, keď veľká časť historického procesu medzi prvovýrobou a spracovateľskou výrobou už prebehla. Na Slovensku tento vývoj nastal najmä po roku 1946. Napríklad od roku 1890 do roku 1947 ubudlo v českých krajoch

Tabuľka 2

Vývoj podielu odvetví národného hospodárstva na ekonomicky aktívnom obyvateľstve Slovenska [v %]

Odvetvia národného hospodárstva	Rok sčítania ľudu					
	1900	1910	1921	1930	1950	1961
1. Priemysel a remeslá	16,3*	17,5	16,7	14,6	17,1	27,9
2. Poľnohospodárstvo a lesníctvo (včítane pomáhajúcich)	67,9	64,3	63,0	62,5	57,9	35,0
3. Stavebníctvo	.	2,2	2,2	3,3	6,6	11,0
Ostatné odvetvia	15,8	16,0	18,1	19,6	18,4	26,1

* Včítane stavebníctva.

1 066 500 poľnohospodárov, kým na Slovensku od roku 1900 do roku 1946 len 248 849.

Tento vývoj pochopiteľne vplýval aj na rozsah a tempo rozvoja predovšetkým priemyselných odvetví a štrukturálne zmeny s tým spojené. V českých krajoch bola iná východisková základňa (roku 1948 pracovalo v priemysle 1 409 000 pracovníkov, na Slovensku 231 000), ktorá znamenala aj vysokú priemyselnú aktivitu v českých krajoch. Roku 1950 podiel aktívneho obyvateľstva v priemysle z celkového počtu aktívneho obyvateľstva dosahoval v českých krajoch až 38,0 % (oproti 17,1 % na Slovensku).

Na podopretie uvedenej myšlienky o historickom presune medzi prvou výrobou a spracovateľským priemyslom možno ešte uviesť, že podiel aktívneho obyvateľstva v českých krajoch dosahoval v priemysle a remeslách roku 1930 až 36,8 % a roku 1921 37,9 %, zatiaľ v poľnohospodárstve a lesníctve roku 1930 iba 31,2 % a roku 1921 34,0 %.

Rozvoj priemyslu na Slovensku v rokoch 1948—1963 z hľadiska daných možností priaznivo ovplyvnil štrukturálne zmeny (počet pracovníkov v priemysle vzrástol na 465 000) a pri poklese najmä zamestnanosti v poľnohospodárstve znamenal zvýšenie aktívneho obyvateľstva v priemysle (roku 1961 na 27,9 %). V českých krajoch pri vzraste priemyselnej zamestnanosti (na 1 947 000 roku 1963) vzrástol tento podiel roku 1961 na 42,9 %.

Positívne štrukturálne zmeny ďalej nastali vo vývoji štruktúry zamestnanosti na Slovensku najmä v tom, že vzrástol počet a podiel aktívneho obyvateľstva v školstve, kultúre, osвете, telovýchove a umení (podiel vzrástol z 2,1 % roku 1930, resp. 2,7 % roku 1950 na 4,6 % roku 1961). Ďalej v zdravotníctve, kde sa podiel aktívneho obyvateľstva zvýšil z 1,0 % roku 1930, resp. z 2,0 % roku 1950 na 2,9 % roku 1961. Zvýšil sa podiel aktívneho obyvateľstva vo vede a výskume (roku 1961 dosiahol 0,5 %)

v odvetví, v ktorom za buržoáznej republiky nebolo vykázané žiadne aktívne obyvateľstvo.

Rozvoj vedy, techniky, narastanie zložitejšej výroby a povznesenie kultúrno-technickej úrovne Slovenska si vyžiadalo hlboké zmeny v kvalifikačnej štruktúre a úrovni pracovníkov. Tieto požiadavky vyvolali vzrast počtu kvalifikovaných pracovníkov.

Rozvojom školstva a kultúry sa podstatne zvýšila vzdelanostná úroveň obyvateľstva Slovenska. Rozsah prípravy umožňoval postupne odstraňovať podstatný rozdiel v kvalifikácii pracovných síl v českých krajoch a na Slovensku. Podiel Slovenska na odborníkoch s vysokoškolským vzdelaním v ČSSR vzrástol zo 17,3 % roku 1953 na 25,6 % roku 1963, a na odborníkoch s úplným stredným odborným vzdelaním z 15,8 % na 21,0 %.

Aj pri postupujúcej industrializácii Slovenska vzhľadom na územné rozloženie prírastku zdrojov pracovných síl neproporcionálne vytvárali sa možnosti pre ich aktivovanie. Vytváral sa nežiadúci pomer medzi rozložením zdrojov a potrieb pracovných síl v územnom pohľade.

Relatívne menšie aktivovanie zdrojov pracovných síl na Slovensku v posledných rokoch zapríčinilo relatívne vyšší podiel nevyužitého obyvateľstva na Slovensku ako v českých krajoch, a tým zväčšenie nepomeru územného rozloženia zdrojov a potrieb pracovných síl. Rast ekonomickej aktivity obyvateľstva bol výrazný najmä od roku 1950, avšak nevyvíjal sa proporcionálne rozloženiu zdrojov pracovných síl (tab. 3).

Tabuľka 3

Podiel ekonomicke činného obyvateľstva včítane osôb pripravujúcich sa na povolanie a neplánovaných zložiek

	1946	1950	1961	1963
České kraje	73,0	72,7	84,9	88,6
Slovensko	75,7	71,0	75,7	80,0

Do roku 1950 rozdiely vo využití obyvateľstva neboli medzi českými kraji a Slovenskom podstatné. Vznikli po roku 1950, keď došlo k výraznému poklesu pracovných síl v poľnohospodárstve a k rýchlemu rastu populačných prírastkov na Slovensku, čo nebolo vyvážené úmerným prírastkom pracovných príležitostí. Za obdobie 1949—1964 robil podiel prírastku pracujúcich socialistického sektora (bez JRD) na Slovensku 27,8 % z ČSSR.

V rokoch 1956—1963 z celoštátneho prírastku počtu pracovníkov v socialistickom sektore národného hospodárstva sa realizoval zhruba 69 % v českých krajoch a 31 % na Slovensku.

V období 1955—1962 rast nových pracovných príležitostí v českých krajoch skoro dvojnásobne prevýšil prirodzený prírastok obyvateľstva a bol iba o 30 000 pracovných príležitostí nižší ako prirodzený prírastok obyvateľstva a úbytok pracovných síl z poľnohospodárstva.

Na Slovensku robil prírastok pracovných príležitostí v národnom hospodárstve (bez poľnohospodárstva) 69,2 % prirodzeného prírastku obyvateľstva a úbytku pracovných síl z poľnohospodárstva.

Aj keď sa zdroje pracovných síl v tomto období úplne nekryli s prirodzeným prírastkom obyvateľstva a úbytkom stálych pracovných síl z poľnohospodárstva, vznikol nepomer medzi zdrojmi pracovných síl a rastom pracovných príležitostí na Slovensku. Tým došlo na Slovensku k relatívnemu poklesu počtu pracujúcich z celkového počtu pracovníkov ČSSR (aj keď sa brala do úvahy migrácia zo Slovenska) z 27,5 % podielu roku 1948 na 27,6 % roku 1955 a 25,5 % roku 1964 (z 1 526 000 roku 1948 na 1 568 000 roku 1960 a 1 665 000 roku 1964).

Časť prebytku zdrojov nad potrebou bol odčerpaný (muži) do českých krajov a časť ostala bez zamestnania (ženy). Problém nevyužitých zdrojov pracovných síl na Slovensku sa koncentruje v ženách.

V českých krajoch výrazný prírastok zamestnanosti bol dosiahnutý najmä vysokým zapojením žien do pracovného procesu (významne sa podieľajú na prírastku zamestnanosti v českých krajoch tiež presuny pracovníkov zo Slovenska). V rokoch 1949—1964 vzrástol počet pracujúcich žien v českých krajoch o 686 000 osôb, zatiaľ čo na Slovensku o 64 000 osôb (najmä v dôsledku poklesu pracujúcich žien v poľnohospodárstve). Tým sa vytvoril rozdiel v ekonomickom využití žien. Roku 1963 podiel nepracujúcich žien zo žien v produktívnom veku tvoril v českých krajoch 17,5 % a na Slovensku 34,7 %. Ekonomické využitie žien v českých krajoch je už dnes na hranici možnosti, zakiaľ na Slovensku existuje určitá nezamestnanosť žien.* Napríklad len v Západoslovenskom kraji sa uchádza o prácu okolo 7800 žien.

Aj keď je menšia možnosť zapojenia žien do pracovného procesu vzhľadom na vyššiu natalitu, javí sa vcelku rezerva v ženských pracovných silách na Slovensku okolo 150—180 000.

Možnosti zosúladenia zdrojov a potrieb pracovných síl v budúcom období

Uznesením XII. sjazdu KSČ bolo stanovené pokračovať vo vyrovnávaní ekonomiky v jednotlivých oblastiach. Dôležitý význam má vyrovnávanie rozdielov vo využití práceschopného obyvateľstva ako jednej z podmienok

* V socializme nemožno pripustiť vytvorenie nezamestnanosti z hľadiska cieľov socialistickej spoločnosti, avšak pokiaľ sa dosiahne optimálna (plná) zamestnanosť postupným zvyšovaním zamestnanosti, reálne existujú určité voľné nezamestnané pracovné sily v určitých etapách rozvoja (najmä miestne viazané).

postupného vyrovnávania ekonomickej úrovne Slovenska s českými krajinami. Ide pritom o zabezpečenie optimálneho súladu medzi oblastným rozložením zdrojov a potrieb pracovných síl.

Rozsah zdrojov pre zvýšenie zamestnanosti ovplyvňuje už uvedený vývoj obyvateľov v produktívnom veku v českých krajinách a na Slovensku a vývoj pracovnej aktivity obyvateľov v produktívnom veku v českých krajinách a na Slovensku.

Ako z údajov o vývoji pracovnej aktivity vidieť, v českých krajinách sa táto aktivita približuje k maximálnej hranici. Prírastok nových zdrojov zväčša bude kryť reprodukciu. Malá časť zdrojov zostáva na zvýšenie zamestnanosti. Ťažisko mobilizácie zdrojov bude teda závisieť od zapojenia nových zdrojov pracovných síl a od zvýšenia ekonomickej aktivity na Slovensku.

V týchto podmienkach rozloženia zdrojov pracovných síl, vzhľadom na ich štruktúru a miestnu viazanosť prevažnej časti zdrojov, ich zapojenie do pracovného procesu bude predovšetkým závisieť od oblastného rozmiestenia výrobných síl a vytvárania podmienok vyššej koncentrácie osídlenia obyvateľstva.

Súčasný stav rozloženia zdrojov a potrieb pracovných síl je nepriaznivý. Vzhľadom na ďalší vývoj zdrojov je nevyhnutné, aby sa v najbližších rokoch dosiahol *zásadný obrat v oblastnom rozložení potrieb* pracovných síl smerom k využitiu zdrojov na Slovensku.

V ďalších rokoch je nevyhnutné zabezpečiť intenzívny rozvoj ekonomiky ČSSR *pri minimálnom prírastku zamestnanosti v českých krajinách a pri zabezpečovaní vyššieho rastu zamestnanosti na Slovensku.*

V českých krajinách je nevyhnutné počítať so spomalením rastu zamestnanosti v porovnaní s doterajším vývojom, pretože tu v dôsledku doterajšieho odčerpávania rezerv v zdrojoch pracovných síl sú len minimálne možnosti rastu zamestnanosti.

Z hľadiska rastu zamestnanosti *v jednotlivých odvetviach* treba osobitne pristupovať k odvetviám výrobnjej a nevýrobnej sféry.

Z odvetví výrobnjej sféry vykazuje špecifickú situáciu zamestnanosť v priemysle, stavebníctve a v poľnohospodárstve. Celkový rozbor reprodukcie pracovných síl v poľnohospodárstve vzhľadom na vekovú štruktúru pracovníkov a skladbu potrieb v členení na mužov a ženy ukazuje, že poľnohospodárstvo bude veľmi obmedzeným zdrojom zvýšenia zamestnanosti pre ostatné odvetvia národného hospodárstva (aj to len na južnom Slovensku a prípadne na južnej Morave).

Spomalenie tempa rastu zamestnanosti v českých krajinách je možné a potrebné najmä v priemysle a v stavebníctve.

Ďalší vzrast týchto odvetví treba rozvíjať predovšetkým rastom produktivity práce.

Celková vysoká intenzita zamestnanosti, najmä priemyselná, v českých krajinách vyvoláva trvalý nedostatok pracovných síl, predovšetkým v od-

vetviach poľnohospodárstva a v službách. Ďalší neproporcionálny rast priemyselnej zamestnanosti v českých krajoch by mohol ohroziť rozvoj dôležitých odvetví, najmä poľnohospodárstva a služieb.

Kým v českých krajoch nedostatok pracovných síl sa stal limitujúcim činiteľom v rozvoji ekonomiky, na Slovensku sú priaznivé podmienky pre krytie potreby pracovníkov vo všetkých odvetviach národného hospodárstva.

Koncentrovanie zdrojov pracovných síl na Slovensku spolu s priaznivejšou kvalifikačnou skladbou (oproti minulosti) *umožňujú podstatné zvýšenie zamestnanosti na Slovensku*. Nejde tu o rast zamestnanosti v zmysle extenzívneho rozvoja, ale o využitie zdrojov na Slovensku ako významného činiteľa efektívneho rozvoja hospodárstva ČSSR.

Pri riešení týchto otázok rozhodujúcou podmienkou je správne oblastné rozmiestenie nových investičných kapacít. Intenzívny rozvoj ekonomiky pri zabezpečovaní väčšieho rastu zamestnanosti na Slovensku vychádza z potreby využiť existujúce zdroje pracovných síl *predovšetkým cestou rastu zamestnanosti v priemysle a stavebníctve*. Rozvoj týchto odvetví je predpokladom rozvoja ďalších odvetví, najmä nevýrobnej sféry a služieb.

Okrem zdrojov pracovných síl sú na Slovensku ďalšie objektívne podmienky pre urýchlený rozvoj ekonomiky Slovenska. Spočívajú v orientácii a rozvoji základných surovinových odvetví priemyslu na Slovensku, dovoz energie na zabezpečovanie potrieb oslabuje závislosť od rozložených energetických zdrojov v ČSSR, dovoz surovín a vývoz hotových výrobkov sa orientuje stále viac na východ, sú to výhodnejšie dopravné pomery, vodné zdroje a iné ekonomické a prírodné zdroje.

Výhodné podmienky na Slovensku z hľadiska zdrojov pracovných síl a ďalších podmienok sú najmä pre rozvoj spracovateľského priemyslu.

Veľké možnosti rozvoja spracovateľského priemyslu poskytuje výrobná báza východného Slovenska a juhozápadného Slovenska. Pri rozmiestovaní výrobných síl z oblastného hľadiska tieto možnosti a podmienky na Slovensku neboli docenené a navyše, čo je na škodu vecí, pokračujú nesprávne tendencie rozmiestovania výrobných síl, najmä spracovateľských odvetví priemyslu.

Určité možnosti pre využitie zdrojov pracovných síl poskytuje lepšie využívanie existujúcich výrobných zariadení na Slovensku, a to najmä v strojárskych odvetviach. Predpokladom je vyjasnenie a pevný výhľad výrobných programov.

Za menšie oblastné celky problémy nerovnomerného rozmiestenia zdrojov pracovných síl a ich potrieb sú ešte väčšieho rozsahu. Pokiaľ sú v rámci českých krajov a Slovenska, ich riešenie je o to jednoduchšie, že ich nekomplikuujú etnické otázky. Rozhodujúcou cestou pri územnom zosúladení zdrojov a potrieb pracovných síl je dosiahnuť maximum pracovných príležitostí na Slovensku.

Druhou cestou územného vyrovnávania zdrojov pracovných síl je účasť

pracovníkov zo Slovenska na pracovné výpomoci do českých krajov a migrácia zo Slovenska do českých krajov.

Presun pracovníkov zo Slovenska na pracovnú výpomoc do českých krajov má vzostupnú tendenciu, ktorá rastie úmerne rastu zdrojov pracovných síl na Slovensku a nedostatku pracovných síl v českých krajoch. Podľa výsledkov sčítania ľudu k 1. 3. 1961 odchádzalo za prácou zo Slovenska do českých krajov 88 162 a z českých krajov na Slovensko 6149 pracovníkov.

Okrem týchto prechodných pracovníkov bývajúcich trvale na Slovensku a pracujúcich v českých krajoch dôležité miesto v územnom pohybe pracovných síl zaujíma *migrácia* medzi Slovenskom a českými kraji a opačne. Za roky 1950 až 1963 sa vysťahovalo zo Slovenska do českých krajov 343 000 a z českých krajov na Slovensko 221 000 obyvateľov.

Efekt migrácie medzi Slovenskom a českými kraji prejavujúci sa vo výške migračného salda je doprevádzaný vysokým pohybom pracovných síl (organizovaný nábor, nábor do pohraničia, nábor na sezónne práce) a mnohými problémami, ktoré s tým súvisia. Súčasne rozostavanosť priemyselných kapacít v českých krajoch vyvolá silný tlak na presuny pracovníkov zo Slovenska aj v budúcich rokoch.

Riešenie územnej migrácie pracovných síl — rozsahu a foriem je veľmi závažná a zložitá úloha z hľadiska ekonomického a politického. Vyžaduje si dôkladnejšie teoretické preskúmanie, ktoré by predchádzalo praktickým stanoveniam kvóty, presunov veľmi ovplyvnených požiadavkami rezortov.

Problémy medziúzemného znovurozdeľovania pracovných síl

Pohyb obyvateľstva za prácou má dlhoročnú tradíciu. Jeho intenzita sa mení s intenzitou ekonomickej aktivity obyvateľstva v územnom pohľade. Keď sledujeme vývoj pohybu pracovných síl za prácou, zisťujeme, že v určitých obdobiach operoval proti menej vyvinutým krajinám v prospech vyvinutých krajín.

V poslednom období v medzinárodnom meradle pohyb pracovných síl za prácou sa prehodnocuje a začína usmerňovať v rámci zásad:

1. Obchod má nahradiť pohyb za prácou v tom, že čo môže vystahovalec dokázať v cudzine, môže dokázať aj doma za predpokladu, že tam bude lacný prísun surovín.

2. Migrácia a investičné cykly si vymeňujú svoje prúdy pohybu, investícia v prevažnej miere ide za pracovnou silou.

3. Uznáva sa súvislosť medzi pohybom kvalifikovaných a nekvalifikovaných pracovných síl v tom zmysle, že sa navzájom podmieňujú.

Tieto závery majú určitú platnosť v podmienkach kapitalistických metropolitných štátov a rozvojových krajín a môžu nám slúžiť ako všeobecná orientácia.

Pohyb pracovných síl za prácou a formy získania pracovníkov pre národné hospodárstvo v našich podmienkach plánovitého hospodárstva sa vyvíjajú v závislosti od rozvoja výrobných síl a výrobných vzťahov. Upevňovaním výrobných vzťahov a s rozvojom výrobných síl menia sa aj formy získavania pracovných síl využívaním administratívnych, hmotných a morálnych pohnútok až po ich získavanie v rámci všeobecnej starostlivosti socialistického štátu o pracovné sily.

Stupeň pracovnej aktivity (ako výsledok rozvoja výrobných síl) v územnom pohľade ovplyvňuje možnosti znovurozdelenia do tej miery, že si vynucuje určité formy získania pracovných síl (iné pri minimálnom a iné pri optimálnom stupni pracovnej aktivity).

Čím viac sa blíži stupeň zamestnanosti k optimu, tým menej je zamestnanosť motivovaná príjmovými cieľmi a viac cieľmi príťažlivosti určitej práce pre človeka. Popri snahe zabezpečiť dostatočný príjem človeka sa snaží vybrať si takú prácu, ktorá mu najviac vyhovuje z hľadiska obľúbenosti, zdravia, kvalifikácie, záujmov, pracovného miesta a oblasti pracovnej príležitosti a pod.

Tieto motívy budú čím ďalej, tým viac ovplyvňovať migráciu a znovurozdelenie pracovných síl.

Znovurozdeľovanie a migrácia pracovných síl je v podmienkach socializmu podmienená plánovitosťou hospodárstva, rastom životnej úrovne obyvateľstva vo všetkých krajoch štátu. Nerovnaké životné a pracovné podmienky zvyšujú migračné úsilie. Dôsledok neuváženej a nekontrolovanej migrácie sa prejaví vo vyludnenosti, deformácii vekovej štruktúry, porušení populácie a národohospodárskych škodách. Pokiaľ presuny sú nevyhnutné, treba ich realizovať až po zhodnotení migračných stimulov. Hlavnými stimulátormi migrácie sú činitele ekonomické, politicko-etnické, demografické a morálne.

Politicko-etnický pohľad súvisí s riešením národnostných problémov, ktoré pri stabilizovaní migračných sáld z presunov medzi etnickými územiami existujú. Preto aj pôsobenie ekonomických a demografických činiteľov treba skúmať nielen v širšom celoštátnom meradle, ale aj v rámci etnického územia. Je to dôležité najmä v období, keď štát už vyčerpal hlavné možnosti koncentrovania priemyslu v tradičných surovinových oblastiach a problémom sa stáva veľký presun pracovných síl zo zdrojov oblastí.

Zdôvodnené presuny pracovníkov zo Slovenska do českých krajov treba chápať ako prechodné riešenie nedostatku pracovných síl v českých krajoch. Pri priaznivých podmienkach vo vývoji územného plánovania rozsah týchto organizovaných presunov mal by systematicky klesať. Nezamierajú však pohyb pracovných síl na území štátu. Naopak, je žiadúce umožniť zdravý pohyb pracovných síl na základe slobodnej voľby povolania, zamestnania, osobných záľub a pracovných záujmov.

Pokiaľ ide o presun do odvetví surovinovo viazaných (Ostrava),

bude treba vyvinúť maximálne úsilie pre nábor pracovníkov do týchto odvetví.

Ináč sa treba pozeráť na presun do odvetví spracovateľského priemyslu v českých krajoch, ktorý nielenže je neefektívny, ale zbytočne komplikuje hospodársku situáciu u nás. Pracovníci nechcú migrovať na veľké vzdialenosti za prácou a administratívnymi metódami ich nútiť nemožno, najmä v podmienkach ekonomického riadenia. Podľa výskumu Slovenskej plánovacej komisie, 61,1 % pracovníkov odmietlo nastúpiť prácu cez organizovaný nábor, ako dôvod uviedli odlúčenosť od rodín. Túto špecifičnosť pohybu pracovných síl si treba uvedomiť. Dnes mnoho podnikov v českých krajoch je kapacitne nevyužitých pre nedostatok pracovných síl. Keď nechceme, aby sa k nim pridružili ďalšie, bude treba dosiahnuť v najbližšom období zásadný obrat v oblastnom rozložení potrieb pracovných síl a predovšetkým spracovateľský priemysel v záujme vyššej efektívnosti rozmiestíť ku zdrojom pracovných síl.

Vyžaduje si to aj už doteraz rozvedená štruktúra zdrojov pracovných síl. Ako sme uviedli, 65 % prírastku zdrojov pracovných síl tvoria ženy, ktoré sú miestne viazané, a nebude možné s nimi pri presune počítať. Podobné problémy sú v rozmiestení dievčenského dorastu. Pokiaľ pôjde o mužské pracovné sily, nebude možné ich vo veľkom rozsahu uvoľňovať, pretože v posledných rokoch sa zaviedli a zavádzajú také kapacity na Slovensku, ktoré sú náročné na fyzicky zdatných mužských pracovníkov. Poľnohospodárstvo na Slovensku (najmä vo Východoslovenskom kraji a Stredoslovenskom kraji) bude potrebovať predovšetkým mužské pracovné sily.

Keď vezmeme do úvahy štruktúru priemyslu na Slovensku, štruktúru osídlenia, početnosť rodín a štruktúru zdrojov, vyplýva z toho, že úlohy v presunoch zo Slovenska do českých krajov by mali klesať.

Tendencia je však opačná. V posledných dvoch rokoch sa podiel Slovenska na celoštátnom organizovanom nábere zvýšil zo 61—62 % na 67—68 %. Okrem toho mnoho podnikov spotrebného priemyslu z českých a moravských krajov robia intenzívnejší voľný nábor pracovných síl. (Svit Gottwaldov, Kolora Semily, Seba Tanvald, Tepna Náchod, Sázavan Frídek-Místek, Textilana Liberec, Sklárna Jablonec nad Nisou a mnohé ďalšie).

Túto tendenciu treba prehodnotiť zo všetkých aspektov, pretože je nezdravá a pokračovať v nej znamená pripustiť deformáciu reprodukčného procesu pracovných síl (po kvantitatívnej a kvalitatívnej stránke) v najbližšom období na Slovensku (v poľnohospodárstve v niektorých oblastiach už tento proces nastal).

Výmena názorov na problematiku vzťahu medzi zamestnanosťou a efektívnosťou rozvoja československej ekonomiky

Ekonomický časopis spolu s oddelením priestorovej ekonomiky Ekonomického ústavu SAV usporiadal 25. 10. 1965 diskusiu o článku s Hoffmanna *Efektívnosť ekonomického rastu, optimalizácia zamestnanosti a jej oblastné problémy*, ktorý uverejňujeme v tomto čísle. Článok bol vhodným podkladom pre rozvinutie diskusie vzhľadom na to, že sa v ňom autor pokúsil o nový pohľad na významný hospodársko-politický problém vzťahu medzi hospodárskym rozvojom a zamestnanosťou. Prínos diskusie spočíval predovšetkým vo vzájomnom stretnutí rozdielných názorov na význam faktora zamestnanosti v socialistickej ekonomike.

V skrátenom znení uverejňujeme najzávažnejšie diskusné príspevky. Z nich vystúpenie s. Mihalika uvádzame v podobe článku.

E. Kováčová [Katedra práce VŠE v Bratislave]:

„Zásadným nedostatkom, ktorý sa v súčasnosti u niektorých autorov prejavuje pri riešení otázok priestorového usporiadania národného hospodárstva a využitia zdrojov pracovných síl, je skutočnosť, že ich názory sa neopierajú o hlboké a vedecké zhodnotenie našich skúseností, osobitne súčasnej etapy, sú niekedy v menšej, niekedy vo väčšej miere vybrané z rôznych súčasných teórií ekonomického rastu. Pritom sa zabúda, že tieto teórie vznikli v podstatne rozdielných ekonomických podmienkach, než sú tie, v ktorých sa nachádza naša ekonomika. Napríklad iné závery pre ekonomický rast platia pre krajiny, v ktorých vládne súkromný kapitál, hlavným cieľom ktorého je rentabilita. Iné platia v socializme, kde *efektívnosť je nástrojom, prostriedkom na dosiahnutie cieľa* socialistickej spoločnosti, t. j. sústavného zvyšovania hmotnej a duchovnej úrovne všetkých členov spoločnosti.

Nemožno preto súhlasiť s takým postojom socialistických ekonómov, ktorý dáva do protikladu *rast zamestnanosti a rast efektívnosti* hospodárstva. V našich podmienkach *faktor zamestnanosti* má inú váhu pri voľbe *optimálneho variantu ekonomického rastu než vo vyspelej kapitalistickej spoločnosti*. Pre súhrn kapitalistických podnikateľov je často výhodné nevyužiť zdroje pracovných síl; to je všeobecne známe. V socialistickej spoločnosti je práca nielen prostriedkom na uspokojovanie potrieb, ale stáva sa dôležitou ľudskou potrebou, preto *jednoznačne treba povedať, že v socialistickej spoločnosti sa musíme usilovať o taký model rastu, pri ktorom zvyšovanie efektívnosti hospodárstva je sprevádzané sústavným zvyšovaním zamestnanosti*. Medzi ciele socialistickej spoločnosti teda treba zaradiť *plnú zamestnanosť, ktorá sa realizuje ako postupné zvyšovanie zamestnanosti*. Tempo zvyšovania zamestnanosti minimálne musí byť úmerné tempu rastu práceschopného obyvateľstva.

Plná zamestnanosť alebo sústavné zvyšovanie zamestnanosti nemusia byť nikdy v rozpore s efektívnosťou, a naopak, nízka zamestnanosť, alebo na danom stupni maximálne možná zamestnanosť, môže byť v rozpore s efektívnosťou. Chceme zdôrazniť, že z hla-

diska vplyvu na efektívnosť hospodárstva nie je rozhodujúce tempo zamestnanosti, *ale štruktúra zamestnanosti*. Zvyčajne sa *štruktúra zamestnanosti* ako samostatný činiteľ ekonomického rastu nedoceňuje alebo podceňuje. Pri štruktúre zamestnanosti nemožno sa obmedziť iba na rozdelenie do výrobnjej a nevýrobnej sféry, ale mimoriadne dôležitá je štruktúra v rámci týchto sfér. *Vhodná voľba štruktúry umožňuje dosahovať efektívnosť v dlhodobom procese pri sústavnom zvyšovaní zamestnanosti*.

Nesprávne názory na význam činiteľa „pracovné sily“ argumentujú aj tým, že v našich súčasných podmienkach sa voľné zdroje pracovných síl vedome nevyužívajú. Otázka, pravda, je, či a nakoľko je takýto postup správny.

Zatiaľ sa nepodarilo ani jednému autorovi dokázať, že „pracovné zdroje samy osebe nevytvárajú v súčasných podmienkach dostatočnú atraktivitu“. Ak zatiaľ *pracovné sily neprítahujú investície a rôznorodú ekonomickú činnosť do jednotlivých oblastí*, tak to podľa môjho názoru nie je pre ich nedostatočnú atraktivitosť, ale pre:

1. *nedostatočnú znalosť toho, ktoré odvetvia výroby a odbory výroby sú pre nás efektívne a neefektívne;*

2. *rôzne faktory, ktoré skresľujú podnikovú efektívnosť* (náklady na presuny pracovných síl nehradí investor, ale spoločnosť);

3. *rôzne mimoekonomické príčiny*, ktoré sú v hospodárskej praxi dobre známe (subjektívne činitele v rozhodovaní).

Vychádzajúc z našej praxe, nemožno súhlasiť ani s názorom, že nepríťažlivosť pracovnej sily je podmienená jej nízkou kvalifikačnou úrovňou. Tvrdí sa, že pre súdobý priemysel predstavuje nekvalifikovaná práca stále menej hľadaný a menej atraktívny faktor lokalizácie. *Toto však neplatí pre našu súčasnú etapu*. Platí to napr. pre USA, ale napr. neplatí pre NSR. Vieme, že doterajšie presuny pracovných síl z menej vyvinutých oblastí do rozvinutých zahrnujú prevažne nekvalifikovanú pracovnú silu. Napríklad aj zo Slovenska do Čiech sa nepresúvali kvalifikované pracovné sily, ale nekvalifikované.

Objavujú sa aj názory, že sústredenie sa na kvantitatívnu stránku procesu ekonomického vyrovnávania (myslí sa tým na rast zamestnanosti) v menej rozvinutých oblastiach je jednou z príčin nízkej efektívnosti nášho hospodárstva a že predstavuje veľmi rýchle zlyhávajúci nástroj zvyšovania reálnych príjmov obyvateľstva. Táto téza sa opiera údaje o naše praktické skúsenosti.

Väčšine našich ekonómov a najmä pracovníkom hospodárskej praxe je dobre známe, že príčinou nízkeho stupňa efektívnosti nášho hospodárstva nie je nežiaduce, príliš značné tempo rastu zamestnanosti, ale nevyhovujúca *štruktúra výroby, resp. štruktúra zamestnanosti a nedostatočná úroveň riadenia*.

Osobitnú pozornosť treba v našich podmienkach venovať problému migrácie. Vyžaduje si špecifický prístup k riešeniu otázky ekonomického rastu československej ekonomiky. Priznáva sa, že podmienky viacnárrodného štátu obmedzujú mobilitu pracovnej sily a vylučujú, aby sa problém využitia pracovných zdrojov menej vyvinutej národnej oblasti riešil rozsiahlym presunom obyvateľstva.

Tu by sa žiadalo položiť otázku, čo je to rozsiahly presun a kde je jeho hranica.

Podľa môjho názoru riešenie treba hľadať nie v kvantite presunu, ale v kvalite presunu. *Správne riešenie národnostnej otázky nemôže byť zlučiteľné s trvalým presídľovaním obyvateľstva*, ktoré znamená postupnú asimiláciu v novom prostredí. Prichádzajú teda do úvahy *len dočasné presuny a migrácia s charakterom trvalého zamestnania, pokiaľ sa pracovná sila má možnosť vracať denne, alebo v krátkodobých časových intervaloch do miesta svojho bydliska*.

Fr. Zeman (Stavebná fakulta SVŠT, Katedra politickej ekonómie):

„V závere svojho článku vyslovuje s. Hoffmann názor, že k problémom zamestnanosti predsa len nemožno pristupovať jednostranne, iba ekonomickými kritériami. Treba tu brať do úvahy i mimoekonomické zretele, napr. kultúrne, politické a národné momenty.

Toto záverečné konštatovanie je zrejme v rozpore s hlavnou myšlienkou článku, ktorá chápe zamestnanosť len ako ekonomického činiteľa, ktorého regulácia si vyžaduje len ekonomické kritériá, predovšetkým kritérium efektívnosti.

Vzniká preto otázka, aký je vzťah zamestnanosti a efektívnosti v národnom hospodárstve. Čo je prvoradé?

Som toho názoru, že by sme mali aj naďalej považovať za cieľ socialistickej ekonomiky plnú zamestnanosť, t. j. plné využitie práceschopného obyvateľstva, všetkých jeho schopností. Ekonomika by mala mať za cieľ vytvoriť reálne podmienky pre zabezpečenie práva na prácu. Pracovnú silu a najmä pracovníkov by sme nemali považovať len za zdroj ekonomického rastu, rovnaký ako hociktorý prvok výrobných prostriedkov. Cieľom ekonomiky nie je len osobná spotreba. Socialistická ekonomika má úmerne k svojmu vývinu zabezpečovať podmienky všestranného rozvoja osobností, t. j. fyzický, duševný a národný rozvoj, rozvoj vzdelania, kultúry. V tom ohľade vlastne plní ekonomika neekonomické ciele. Ekonomika nie je samoúčelom, ako si to niektorí ekonómi myslia. Pravda, aj v socialistickej ekonomike je možné, že nebudú vždy a všade plne využité všetky práceschopné sily. To by sa však malo považovať za prechodný, nežiadúci jav, i keď dočasne nevyhnutný.

Vzniká tu i problém definície pojmu plná zamestnanosť. V článku je zmienka o dolnej hranici plnej zamestnanosti. Zrejme teda s. Hoffmann chápe plnú zamestnanosť ako pohyblivú veličinu, s čím možno súhlasiť.

Hlavným riešením protikladu plná zamestnanosť — efektívnosť musí sa stať perspektívny plán. Hlavným cieľom by malo byť vytváranie podmienok pre efektívne i všestranné využitie pracovných síl v štáte a v oblasti. Až keby bolo z dlhodobého hľadiska jednoznačne zrejme, že v určitej oblasti či v určitom odvetví niet možnosti takého ekonomického vývinu, ktorý by zabezpečil všetkému práceschopnému obyvateľstvu, aby uplatnilo svoje schopnosti, až potom by bolo aktuálne uvažovať o dlhodobom pláne väčších presunov pracovných síl do iných oblastí. Ak by bol celoštátny prebytok pracovných síl, vznikli by rezervy pre skrátenie pracovného času a pre zvýšenie zamestnanosti v nevýrobných odvetviach.

Aj na pohyby pracovných síl treba popri ekonomických kritériách efektívnosti uplatňovať i neekonomické vplyvy a treba s nimi počítať v hospodárskej politike. Treba si teda všímať momenty psychologické, národnostné a pod.

Vcelom mám dojem, že sa v Hoffmannovom článku príliš jednostranne vyzdvihuje význam ekonomickej efektívnosti, ktorý samozrejme, nemožno zanedbať. Ale treba viac prihliadať i na neekonomické faktory. Problémy sú nastoľované trochu abstraktne, mali by sa viac spájať s analýzou súčasných potrieb a problémov v oblasti zamestnanosti.“

T. Frejka (Ekonomický ústav ČSAV):

„Chtěl bych říci několik slov k populačnímu zákonu socialismu, s nímž se s. Hoffmann ve svém článku také zabývá.

Formulace tzv. populačního zákona socialismu obvykle obsahuje dvě části:

- a) rozšířená reprodukce obyvatelstva,
- b) plná zaměstnanost obyvatelstva.

Proto se demografové tímto zákonem zabývali a dokázali, že se jedná o nepochopení Marxe a že populační zákon socialismu nevznikl jako zobecnění skutečného vývoje, ale formálně logickou dedukcí (viz např. Zd. Pavlík, *Marxův populační zákon*, Statistika a demografie III, Praha 1963). Tedy někteří demografové došli k podobnému závěru, že populační zákon socialismu, s jehož částí o plné zaměstnanosti polemizuje s. Hoffmann, nemá vědeckého opodstatnění.

Dále k vysoké neefektivní zaměstnanosti ČSSR. Tato neefektivní zaměstnanost nevznikla především v důsledku nesprávného teoretického pojetí zaměstnanosti, ale jako přirozený důsledek extenzivního způsobu hospodaření „centralistického“ modelu.

V této souvislosti je možno hodnotit i vliv našeho způsobu likvidace malovýroby na

vývoj kvality a štruktúry zamestnanosti. Do značnej miery znamenal prevážne administratívny spôsob likvidácie malovýroby (zejména v obchodu a remeslech), založený medzi jiným na teoretických poučkách o malovýrobných plodici kapitalizmu a o vyššej úrovni produktivity práce ve veľkovýrobní, např. oslabení sektoru služeb, které si život sám vynucuje ve formě „meloucháření“ zaměstnanců socialistických podniků. Při pozvolnějším přechodu malovýroby mohl tento sektor působit jako určitý ventil a regulátor zamestnanosti.“

A. Lantay (Ekonomický ústav SAV):

„Donedávna existovala u nás teória, že pre socializmus je charakteristické rovnomerné rozmiestovanie výrobných síl v oblastiach. Viedlo to k závažnému negatívne mu javu, k roztrieštenosti výrobných síl v priestore; na druhej strane sa živelne rozrastali nadmerné priemyselné aglomerácie. Rozptyľovaniu výrobných síl pomáhala aj snaha íst s priemyslom za zdrojmi pracovných síl. Odôvodňovalo sa to zjednodušenou potrebou zvyšovať zamestnanosť.“

Nazdávam sa, že je nevyhnutné prekonať zjednodušené ponímanie vzťahu medzi zamestnanosťou a rozmiestovaním výrobných síl, a to hlbším teoretickým skúmaním tejto otázky z takých pozícií, ako to robí s. Hoffmann vo svojej stati. Treba sa pritom oprieť aj o skúsenosti vyspelých kapitalistických krajín, v ktorých sa veľmi výrazne prejavili v rozmiestovaní výroby tendencie, s ktorým sme sa aj my stretali v našom národnom hospodárstve. Napríklad v Taliansku nie pracovné sily (na juhu krajiny) priťahovali priemysel, ale priemyselné aglomerácie (na severe krajiny) priťahli pracovné sily z juhu, a to napriek závažným opatreniam vlády.

Ukázalo sa, že je to tendencia, s ktorou treba počítat aj v socialistickom plánovanom hospodárstve. I keď bol u nás centralistický, administratívno-direktívny systém riadenia národného hospodárstva a pokúšali sme sa direktívne plánovať rozmiestovanie výrobných síl, narastali ďalej nadmerné aglomerácie (ako napr. Ostrava) aj za cenu potreby veľkých presunov pracovných síl a zvýšených spoločenských nákladov. Popri nadmerných aglomeráciách sa priemysel trieštil na malé jednotky, v ktorých sa nemohli využívať výhody koncentrácie a externých úspor.

Všetky tieto javy nás nútia hľadiet inak na vzťah zamestnanosti a rozmiestovania výrobných síl. Pracovné sily sú tu nesporne jedným z dôležitých faktorov, avšak nemožno sa uspokojiť s tézou, že zamestnanosť je rozhodujúcim kritériom rozmiestovania, lebo socializmus vyžaduje plnú zamestnanosť. Ide o to, aby sa našli *ekonomicky efektívne* cesty na riešenie tohto problému. Platí to aj o vyrovnávaní ekonomickej úrovne Slovenska na úroveň českých krajov. Je to úloha, ktorú jasne vytýčila strana a treba ju plniť. Otázka je, ako ju plniť, aby to bolo ekonomicky efektívne z hľadiska celého národného hospodárstva i z hľadiska Slovenska. Treba pamätať na to, že nie každé zvyšovanie zamestnanosti je výhodné aj z hľadiska samej oblasti; napríklad zavedenie nerentabilnej výroby alebo postavenie závodu, ktorý nemá perspektívu rozvoja, môže zvýšiť zamestnanosť, ale stane sa brzdou rozvoja oblasti.

Tieto súvislosti si treba uvedomiť aj v spojitosti s novou sústavou riadenia národného hospodárstva. Na podporovanie správneho rozmiestovania investícií z hľadiska oblastí sa má vytvoriť určitá sústava ekonomických nástrojov. V nedávnej vládnej vyhláske sa to riešilo tak, že pri umiestovaní podnikových alebo odborových investícií do menej vyvinutých oblastí, ktoré sú menovite určené, majú sa podnikom poskytnúť určité výhody (dotácie, zľavy na odvodoch a pod.). Ak by sa tieto ekonomické nástroje mali uplatňovať mechanicky podľa doterajších predstáv, viedlo by to zase len k rozptyľovaniu investícií a k izolovanému, neefektívnemu prístupu k rozvoju menej vyvinutých oblastí.

V decentralizovanom modeli socialistického hospodárstva, aký predstavuje nová sústava riadenia aspoň vo svojom cieľovom riešení, budú pôsobiť určité trhové momenty, ktoré posunú do popredia výhody koncentrácie a externé úspory. To bude z hľadiska rozmiestovania podnikových a odborových investícií veľmi závažné, pretože tu budú

rozhodovať podnikové záujmy. Na ich usmernenie budú nevyhnutné ekonomické nástroje, ktoré zladia podnikové záujmy so záujmami národného hospodárstva na rozmiestvaní výrobných síl. To však nijako neznamená, že sa má podporovať rozptyľovanie výrobných síl proti tendencii podnikov koncentrovať priemysel. Záujem národného hospodárstva ani záujem oblastí nemožno jednoducho vyjadriť tým, že v tých a v tých okresoch sú rezervy pracovných síl, a preto tam treba umiestiť fabriku. Tým by sme sa vzdávali výhod, ktoré prináša rozvoj moderného priemyslu. Potreba zamestnať voľné pracovné sily je vážny argument, ale len vtedy, ak sa zároveň poukáže na možnosť efektívneho riešenia.

Nemožno, ako to robili niektorí diskutéri, stavať proti sebe *cieľ* socialistického hospodárstva a jeho *efektívnosť*. Možno súhlasiť s tým, že efektívnosť rozvoja je prostriedkom na dosiahnutie cieľov, ide však o *nevyhnutný* prostriedok, bez ktorého nemožno dosiahnuť cieľ. Neefektívne riešenie v investíciách alebo v rozmiestvaní výrobných síl ide napokon na úkor celého národného hospodárstva, všetkého obyvateľstva, ba aj oblastí, ktorej sa malo pomôcť.

Ekonomicky efektívne riešenie ukazuje vývoj v rozvinutých krajinách. Uskutočňuje sa koncentráciou výroby, využívaním predností veľkého rozsahu výroby a z neho vyplývajúcich interných úspor. Znamená to stavať optimálne veľké závody, nerozptyľovať výrobu do malých, nehospodárnych jednotiek. Na druhej strane pri rozvoji hospodárstva rastie význam externých úspor, založených na využívaní infraštruktúry a na výhodách vyplývajúcich z priestorovej koncentrácie hospodárskej aktivity. Vytváranie pólů rozvoja, komplexných priemyselných centier či odvetvovo-územných komplexov založených na rozvoji moderných progresívnych výrobných odborov umožňuje spájať rozvoj zaostávajúcich oblastí, spolu s riešením otázky zamestnanosti, s národohospodárskou efektívnosťou. Pri takejto základnej koncepcii možno nájsť efektívne riešenie aj pre mikrooblasti s prebytkom pracovných síl; napr. postavením menších výrobných jednotiek na vysokej technickej aj ekonomickej úrovni, výrobe priamo zapojených na veľké koncentrované celky.

Takéto riešenie bude nevyhnutné kombinovať aj s určitou vnútornou migráciou. Slovensko nemožno považovať za homogénnu jednotku. Je to pomerne veľká nacionálno-politická oblasť, ktorá má svoju zložitú priestorovú štruktúru, svoje vnútorné oblasti a mikrooblasti so špecifickou problematikou. Keď sa v súlade s touto štruktúrou budú vytvárať odvetvovo-územné komplexy, keď v dôsledku toho dôjde k polarizácii, treba prirodzene počítať aj s určitou migráciou v rámci Slovenska. Bude to zodpovedať potrebám efektívneho rozvoja Slovenska viac než trieštenie priemyslu podľa existujúcich zdrojov pracovných síl.

Treba súhlasiť so s. Hoffmannom, že zvyšovanie zamestnanosti nemožno považovať za *cieľ* rozvoja. Doterajší administratívno-centralistický model viedol síce k rozširovaniu zamestnanosti, ale bol to prejav extenzívneho rozvoja so všetkými jeho negatívnymi dôsledkami. Isteže nemôže byť cieľom zvýšiť zamestnanosť na Slovensku na neúnosnú úroveň, dosiahnutú v českých krajoch. Ekonomicky efektívne využiť rezervy pracovných síl na Slovensku možno len na základe dlhodobej koncepcie rozvoja národného hospodárstva, do ktorej bude zahrnutá aj koncepcia priestorového usporiadania hospodárskej aktivity. Je to teoreticky i prakticky oveľa zložitejšie, než sme si to doteraz predstavovali; týmto smerom treba orientovať výskum v oblastnej problematike, aby sa našli racionálne dlhodobé riešenia.“

R. Kuba (Výskumný ústav oblastného plánovania):

„Doteraz sme pozerali na rozvoj oblastí z pozície zamestnanosti a stupňa využitia pracovných síl. Prístup s. Hoffmanna je odlišný. Hádám by bolo umelé stavať proti sebe optimalizáciu rozvoja oblastí a využitie pracovných zdrojov. Pracovné zdroje sú veľmi dôležitým činiteľom; s tým všetci súhlasíme. Ak v článku to vyznelo tak, že s. Hoffmann túto otázku nedoceňuje, domnievam sa, že s. Hoffmann, snažiac sa uplatniť

teórie rastu a vychádzajúc z tejto pozície, nezďodrazňoval tak otázku pracovných síl. Ale nie je chybou vychádzať z teórie rastu. Dôležité je len, aby v tejto teórii pracovné sily mali také miesto, aké si skutočne v našich podmienkach zaslúžia. Ak by sme spájali otázku rozvoja zaostalých oblastí len s momentom nižšej a vyššej zamestnanosti, nebol by náš pohľad dosť komplexný a vyargumentovaný. Azda s. Hoffmann (jeho článok má, pravda, teoretický charakter) dosť vyhranene nepoukázal na problém pracovných síl národnopolitickej oblasti.

Plne sa stotožňujem s vysvetlením s. Lantaya, že u nás rozvoj musí ísť cestou budovania pólov rozvoja. Ak takéto póly v oblasti Slovenska sú v zárodkoch, alebo ak ich niet, treba ich budovať. Z toho objektívne vyplýva aj migrácia, ktorá je u nás vo zvrátenej polohe. Je všeobecne známe, že migračné pohyby majú určitú závislosť od intenzity priemyselovej zamestnanosti a vzdialenosti, že so štvorcem vzdialenosti má klesať migrácia. Také sú poznatky z viacerých štátov. U nás však nie je najpodstatnejšia migrácia vnútri krajov, čo by bolo podľa môjho názoru správne (ak by sme si postavili naše kraje ako oblasti, kde by sa mali určité póly vytvárať), ale ťažisko toho obratu až do roku 1960 bolo medzi krajinami.

Je správne, keby sa ďalej otázka rastu zamestnanosti a práva na prácu, ktorá je v článku nadhodená, dostala tiež do nejakej jasnejšej polohy. Nielen v tejto práci, ale vôbec, pretože napr. s. Kocanda aj iní ekonómi akosi bojzhlivo pristupujú k tejto otázke. Pod pojmom „plná zamestnanosť“ nemyslíme nejaké napäté percento zamestnanosti. Pojem „plná zamestnanosť“ nie je u nás definovaný a pritom v niektorých oblastiach je do krajnosti zvýšená plná zamestnanosť skôr škodlivá z hľadiska pracovnej morálky a z hľadiska ekonomicky potrebného pohybu pracovných síl. Nová sústava riadenia predpokladá zdravý pohyb medzi povolaniami aj medzi odvetviami a oblasťami potiaľ, aby si každý našiel svoju prácu zodpovedajúcu kvalifikácií a potrebám spoločnosti. Možno očakávať, že prechodne taký pohyb aj v značnej miere bude.

Vyskytuje sa ďalej otázka „rezervy“ pracovných síl, či má byť alebo nemá byť. Často sa obávame, že by sme hlásali nejaké bludy, ak by v socializme bola istá rozumná rezerva, ktorá by nebola nezamestnanosťou, ale by kryla aspoň potrebný pohyb pracovných síl. S pohybom pracovných síl je spojená určitá strata času a niekedy aj strata času na prekvalifikovanie, ktoré nutne vyplýva z rozvoja ekonomiky. Myslím, že takáto rezerva by prospela.

Záverom toľko, že je správne na základe teórií rastu rozvíjať otázku zamestnanosti a vidieť túto otázku v komplexe všetkých činiteľov rozvoja oblastí, pretože pracovná sila ako faktor rozvoja oblastí v tejto teórii má svoje významné miesto.“

E. Bartoš (Ekonomický ústav SAV):

„Pri takom dôležitom faktore, akým je pracovná sila, sa nie vždy dostatočne zvažovala a rešpektovala jeho ekonomická funkcia. Uspokojovali sme sa bilancovaním a jeho výsledkami, ktoré medziiným signalizovali, že sme sa dosť priblížili ku krajným možnostiam mobilizácie zdrojov pracovných síl. No nijaké bilancie nemohli pri všetkej napätosti a „limitovanosti“ pracovných síl dostatočne rešpektovať skutočnosť, že potenciálne zdroje a rezervy pracovníkov sa dajú efektívne využiť len za určitých podmienok (pracovisko a bydlisko, vek, pohlavie, kvalifikácia a pod.) a sú závislé od rozmiestenia výroby a vytvárania nových pracovných príležitostí. Zaiste aktivizácia salda bilancie pracovných síl tvorí — často bez náročnejších investícií alebo dodatkových nákladov, ktoré sú spojené napr. s migráciou obyvateľstva, pri známej napätosti všetkých našich ekonomických zdrojov prvoradú a nijako nie zanedbateľnú rezervu ekonomického rozvoja.

V štúdií Pavla Hoffmanna sa zdôrazňuje úloha optimalizácie ekonomického rastu a vyzdvihuje význam efektívnosti pred zvyšovaním zamestnanosti. S akcentovaním významu optimalizácie efektívnosti možno v podstate súhlasiť. No optimalizácia zamestnanosti je len čiastkovým riešením protirečenia medzi rastom efektívnosti a zvy-

šovaním zamestnanosti práve tak, ako abstraktný model prepočtov efektívnosti (nehovoriac ani o nespoľahlivosti jej merania našimi nástrojmi vyjadrovania hodnôt, resp. cien) je ešte veľmi ďaleko od konkrétnych podmienok realizácie. Myslím, že aj v teórii si optimalizácia podmienok ekonomického rastu vyžaduje riešiť práve protirečenie medzi rastom zamestnanosti a zvyšovaním efektívnosti, teda nájsť *syntetické* optimálne riešenie vo využívaní a vhodnej kombinácii všetkých výrobných činiteľov. Osobitne vážny a o to komplikovanejší je tento problém, ak sprísňime požiadavky na optimalizáciu o aspekty rozmiestenia výrobných síl, ktoré sú veľmi dôležité so zreteľom na Slovensko, jeho potenciálne zdroje a mnohostranné rezervy.

Je známe, že doterajší model riadenia, i pri svojich priamych, direktívnych metódach uspokojivo nevyriešil problém využitia pracovných síl. Mali sme pritom možnosť lepšie aktivizovať zdroje efektívnosti práve pomocou pracovných síl (nevyužívanie kapacít, neustálené výrobné programy aj v novovybudovaných závodoch, zanedbanie rozvoja cestovného ruchu a služieb a mnohé ďalšie). Na neposlednom mieste je otázka nespprávnej lokalizácie nových pracovísk bez ohľadu na nedostatok pracovných zdrojov v niektorých oblastiach a potreba vytvárať pracovné príležitosti bližšie k latentne nevyužitým rezervám pracovných síl, najmä žien. V súčasnosti nemožno navyše obchádzať reálnu potrebu mobilizácie rezerv dorastových zdrojov, ktoré predstavujú asi deväť desiatin rezerv pracovnej sily, pričom asi 60 % tejto hlavnej rezervy je na Slovensku a dosť ťažko možno v tomto štádiu počítať s ich ľubovoľným premiestňovaním.

Nastolený problém rastu zamestnanosti a zvyšovania efektívnosti vystupuje tak *v protirečivej jednote, a nie v protiklade* a má svoj neabstrahovateľný oblastný aspekt. Jeho analýza núka cesty riešenia práve v syntetickej optimalizácii efektívneho rozvoja nášho národného hospodárstva.“

J. Vojtko (Ekonomický ústav SAV):

„Aj táto diskusia potvrdila, že je istý rozpor medzi teóriou a praxou. Ja napr. plne zdieľam obavy s. Mihalika a v určitej miere súhlasím s jeho argumentmi. Keď vychádzame z toho, že vynakladanie pracovnej sily je jediným spôsobom, ako získať určitý podiel na národnom dôchodku, a teda v dôsledku daného spôsobu rozdeľovania je aj jediným zdrojom zabezpečovania rastu životnej úrovne, je nesporné, že všetko, čo sa v minulých rokoch v oblasti zamestnanosti na Slovensku či už v kladnom, alebo zápornom zmysle urobilo, muselo sa odraziť na stupni dosiahnutej životnej úrovne na Slovensku oproti českým krajom. Nevieť však, či táto skutočnosť môže zároveň slúžiť ako argument za pokračovanie v danom spôsobe vyrovnávania. Či dnes vôbec možno otázku vyrovnávania postaviť tak, že české kraje (najmä úroveň ich zamestnanosti) sú métou, ktorú máme vyrovnávaním na Slovensku dosiahnuť. Nemôžeme dnes poprieť, že sme vo vyrovnávaní najmä v oblasti zamestnanosti hľadali iba bezprostredný efekt, aj na úkor toho, že nám ušiel efekt perspektívny. Nikto asi nebude so mnou polemizovať o tom, že keby sa rozvoj Slovenska v minulých rokoch bol koncentroval, keby tu bola bývala jasná perspektíva, ktorú chceme týmto rozvojom dosiahnuť, keby sa tu boli vytvorili ozaštné póly rozvoja, ako ich v súčasnej dobe nazývame, že by tu bol aj podstatne iný multiplikačný efekt, ktorý žiaľ, zatiaľ tu zďaleka nie je taký, aby odpovedal vynaloženým prostriedkom v jednotlivých oblastiach. Dokonca aj pri takom kolose, ako je Slovnaft, musíme dnes rozmýšľať, ako zabezpečiť, aby sme dosiahli adekvátny multiplikačný efekt v tej oblasti, v ktorej je vybudovaný. To isté platí vo väčšej či menšej miere o Žiari nad Hronom a pravdepodobne takisto to bude aj s Východoslovenskými železiarňami. To je rozhodne jedna stránka veci, ktorá je veľmi závažná. Je však nesporné aj to, že prístup s. Hoffmanna k tejto otázke je už na pozícii nových metód riadenia, na pozícii toho nového, čo má byť v našej ekonomike. Je otázka, či môžeme tento nový prístup nejako odsunúť do pozadia. Myslím si, že jediné východisko tu je postaviť sa ozaj po novom k celému vyrovnávaniu Slovenska a rozhodne po novom sa treba postaviť aj k otázke využívania pracovných

zdrojov na Slovensku. Súdruh Mihalik dokazuje, že len na Slovensku máme zdroje pracovných síl a že tento faktor rastu treba v čo najväčšej miere brať do úvahy pri rozvoji Slovenska či celého štátu. Domnievam sa však, že dnes už otázka tak nestojí. Skutočnosť, že v dôsledku východnej orientácie Slovensko dnes je vlastne bližšie k surovínovej základni než české kraje, dáva veľmi závažné argumenty pre to, aby sme po novom postavili otázku Slovenska. Pritom znovu zdôrazňujem, že české kraje dnes nemôžu byť kritériom a metou, ktorú máme dosiahnuť vyrovnávaním. Z tohto treba vychádzať, a preto si myslím, že prístup s. Hoffmanna je nový. S celým radom vecí sám plne nesúhlasím. Napríklad som zatiaľ dost skeptický čo do aplikácie niektorých jeho názorov v praxi, najmä tých, ktoré sa týkajú zabezpečenia príjmu pre rodiny určením minimálnej zamestnanosti v rámci rodiny, namiesto v rámci celého obyvateľstva. Rozhodne konkretizácia podobných návrhov bude veľmi ťažká. Čo sa mi však páči u Hoffmannovom prístupe, je to, že sa pokúša problematiku stavať a riešiť perspektívne. Na jeho nové postrehy sa treba dívať ako na námety, ktoré bude treba ďalej rozpracúvať.“

M. K o d a j (Ekonomický ústav SAV):

„Problematika zamestnanosti sa stáva aktuálnou obyčajne buď pri nedostatku, alebo prebytku pracovnej sily. Teraz vystupuje už aj pri riešení priestorových problémov, pri prekonávaní zaostalosti niektorých oblastí. Zvlášť výrazne existujú popri sebe oblasti relatívne priemyselne zaostale, ktoré majú pravidelne prebytok pracovnej sily, a oblasti relatívne priemyselne vyspelé, obyčajne s nedostatkom pracovnej sily. Tento problém vystupuje vtedy, ak nerovnako vyvinuté oblasti sa líšia v národnom ohľade.

Problém možno riešiť buď budovaním priemyselných kapacít v oblastiach s prebytkom pracovných síl, alebo presunom pracovných síl do oblastí so zdrojmi pracovných príležitostí. V nijakom prípade však takýto problém zamestnanosti nemožno riešiť odtrhnuté od celkovej efektívnosti ekonomického rastu, pretože iba od jeho efektívnosti závisí životná úroveň obyvateľstva.

Životnú úroveň obyvateľstva možno zvyšovať iba prostredníctvom ekonomického rastu. Význam jednotlivých činiteľov, ktoré určujú rast, postupne sa mení. Zapríčiňuje to zvyšovanie produktívnej sily práce, späť s rozvojom vedy a techniky, ktoré rozvíja mobilitu všetkých činiteľov produktívnej sily práce. Táto okolnosť je dôležitá hlavne pri riešení oblastných problémov optimalizácie zamestnanosti a značne sťažuje výpočet tohto optima. Menenie váhy všetkých vecných činiteľov mení totiž aj váhu pracovnej sily a mení sa aj sama pracovná sila.

Problém optimalizácie zamestnanosti v oblastných riešeniach a s ním spojený výpočet, ktorý sa na prvý pohľad dá uskutočniť jednoduchými algebrickými rovnicami, je v dôsledku tendencií mobility jednotlivých faktorov a tendencií rozvoja výrobných síl veľmi zložitý a náročný. Navyše nezávisí len od akumulčných možností zdrojov pre investovanie, ale súvisí aj s politicko-sociálnym aspektom.

Upozorním iba na niektoré problémy „mobility“ pracovnej sily, súvisiace s rozvojevými tendenciami, ktoré by mohli ovplyvňovať riešenie optimalizácie zamestnanosti, teda aj investičnú činnosť vzhľadom na oblasť.

Predovšetkým treba spomenúť rast kultúrno-technickej úrovne obyvateľstva, ktorý súvisí predovšetkým s rastom všeobecnej a technickej vzdelanosti. V jej dôsledku sú pracujúci ochotní pracovať iba v technicky dokonale vybavenom, kultúrnom prostredí. To je aj jednou z príčin úniku mládeže z poľnohospodárstva, kde ešte takéto „priemyselňujúce“ prostredie chýba.

Tendencie „mobility“ pracovnej sily sa menia, vyvíjajú, a preto optimum zamestnanosti stále posúvajú. Je to napr. migračná tendencia súvisiaca s aglomeráciou — „vyľudňovanie“ vidieka a rast miest. Možno ju usmerňovať vedomým budovaním pólů rozvoja v jednotlivých oblastiach, ktoré by túto migračnú tendenciu orientovali donútra oblastí. Zrýchľovanie dopravy pomáha migrácii a umožňuje tiež fluktuáciu medzi oblasťami.

Fluktuáciu podporuje aj vysoká kultúrno-technická úroveň obyvateľstva, ktorá umožňuje relatívne rýchle zapracovanie jednotlivcov v hociktorom odvetví. Takáto mobilita pracovnej sily, chápaná ako pohyb za prácou, je vývojová tendencia pôsobiaca proti stabilizácii pracovnej sily.

Aj tendencie skracovania pracovného času s tendenciami predlžovania priemerného veku obyvateľstva menia veľičiny zdrojov pracovnej sily pre výpočet optima zamestnanosti. Nemožno obísť ani tendenciu automatizácie výrobného procesu, ktorá postupne uvoľňuje pracovné sily a na druhej strane umožňuje rast zamestnanosti v nevýrobnej sfére.

Problém zamestnanosti žien vzhľadom na zamestnanosť matiek malých detí a viacdetných matiek môže taktiež zmeniť veľkosť zdroja pracovných síl v tom prípade, ak by žena nebola ekonomicky nútená pracovať v dôsledku vyššieho zárobku svojho manžela. Prizerať treba aj na stupeň rozvoja sociálno-výchovných a komunálnych zariadení. Napríklad vo Francúzsku sa v dlhodobých perspektívach počíta s poklesom zamestnanosti žien, ktorá roku 1960 dosiahla 41,7 % a do roku 1985 má poklesnúť na 38,3 %. Analogicky v Anglicku — z 48 % na 47 %. Veľkosť zdrojov pracovných síl mení aj predlžovanie školskej prípravy atď.“

V ďalšom priebehu diskusie sa ešte hlbšie objasnil prístup s. Hoffmanna a s. Mihalika k otázke zamestnanosti.

Súdrh Hoffmann v diskusii zdôraznil svoju základnú myšlienku: nájsť teoretický koncepcný prístup k riešeniu otázok zamestnanosti, aby sa zabezpečil optimálny vzťah medzi vývinom zamestnanosti a podmienkami ekonomického rastu. Uviedol ďalej, že niektorí diskutéri charakterizovali jeho prístup ako prístup z pozícií buržoáznych teórií rastu, s nedostatočným prihliadnutím na konkrétne podmienky. V článku však boli okrem iných skúseností zovšeobecnené aj výsledky detailnej analýzy vývoja využitia pracovných síl na Slovensku obsiahnuté v kandidátskej dizertačnej práci s. Hoffmanna. Buržoázne teórie rastu využil pri štúdiu problematiky, ale neopieral sa predovšetkým o ne. Veď v socialistických krajinách sa už tiež rozpracúvajú teórie rastu, napr. model Kaleckého, modely, na ktorých pracuje Výskumný ústav národohospodárskeho plánovania a pod.

Súdrh Hoffmann poukázal na to, že spôsob, akým s. Kováčová vymedzila vzťah medzi plnou zamestnanosťou (hlavný cieľ) a efektívnosťou (podradený prostriedok), môže viesť k chybným interpretáciám v konkrétnej hospodárskej praxi. Náš doterajší vývoj poskytuje ne jeden dôkaz o tom, že ak sa základným kritériom pre určovanie parametrov ekonomického rastu stáva plná zamestnanosť (v jej maximalistickom chápaní), vedie to k negatívnym dôsledkom pre efektívnosť a nakoniec aj pre tempo rozvoja. Spôsob realizácie potom vylučuje dosiahnutie stanoveného cieľa: bez dostatočnej vnútornej efektívnosti rastu nie je možné dosiahnuť plnú zamestnanosť pri vysokej úrovni produktivity aj spotreby.

P. Hoffmann odmietol stanovisko s. Mihalika, že prístup k otázke zamestnanosti z hľadiska efektívnosti odsúva túto otázku na podradnejšie miesto. Podľa názoru s. Hoffmanna práve naopak, len takýto prístup môže zabezpečiť reálne vyriešenie otázky zamestnanosti, pretože plne prihliada aj na formovanie optimálnych podmienok dlhodobého ekonomického vývoja.

Na otázku s. Zemana, čo je prvoradé, či plná zamestnanosť, alebo efektívnosť, s. Hoffmann uviedol, že otázku tak stavať nemožno. Socializmus sa snaží dosiahnuť plnú zamestnanosť (pravda, nie v zmysle stopercentnej pracovnej aktivity), čo však nie je možné, pokiaľ sa problém nechápe len z jeho kvantitatívnej stránky, bez optimalizácie celého reprodukčného procesu, ktorej neoddeliteľný prvok musí tvoriť aj optimalizácia zamestnanosti.

Riešiť otázku zamestnanosti treba podľa s. Hoffmanna v súlade s efektívnosťou

ekonomického rastu aj v rámci oblasti, konkrétne Slovenska ako menej rozvinutej časti Československa. V tejto súvislosti sa zaoberal nesprávnosťou jednostranného posudzovania úspešnosti rozvoja, ekonomického vyrovnávania menej rozvinutej oblasti podľa rastu pracovnej aktivity. V našich konkrétnych podmienkach sa tento prístup prejavuje často mechanickým porovnávaním stupňa pracovnej aktivity na Slovensku so stupňom dosiahnutým v českých krajoch, kde navyše úroveň zamestnanosti už v priemere prekročila hranicu, ktorá je optimálna pre dané podmienky. Súdruh Mihalik uviedol, že zamestnanosť na Slovensku rástla pomalšie ako v českých krajoch. Nebral pritom dostatočne do úvahy, že na Slovensku došlo k prevratnej zmene hospodárskej štruktúry, k likvidácii predtým rozsiahlej malovýroby, čím sa zmenil aj charakter pracovnej aktivity. Treba však vidieť, že ani vysoký rast zamestnanosti v nepoľnohospodárskych odvetviach nie je ešte sám osebe garanciou úspešného priebehu vyrovnávania Slovenska. Aj pri prudkom kvantitatívnom raste zamestnanosti môže menej rozvinutá oblasť naďalej zaostávať, ak tento rast neznamená zároveň vytváranie vnútornej ekonomickej atraktivity oblasti na báze progresívnej štruktúry a vysokej produktivity. Teda je nevyhnutné hľadať i tu cestu riešenia zamestnanosti v súlade s požiadavkou maximálnej efektívnosti celkového hospodárskeho rozvoja. Pri prístupe k otázke zamestnanosti z hľadiska teoreticky koncepcného nejde teda o to, či *pokračovať* vo vyrovnávaní Slovenska, ale o to, *ako* v ňom pokračovať.

Súdruh Mihalik doplnil svoje stanovisko niekoľkými poznámkami. Podľa jeho názoru nie je vhodné za konkrétnych súčasných podmienok pristupovať k otázke zamestnanosti na báze buržoáznych teórií rastu. Plná zamestnanosť sa dá dosiahnuť pri súčasnom zabezpečení efektívnosti. Úsilie riešiť otázku zamestnanosti z aspektu efektívnosti za terajších podmienok však odvádza pozornosť od problému využitia pracovných síl na Slovensku. A využitie pracovných síl na Slovensku, zvyšovanie zamestnanosti je konkrétne cestou zvyšovania životnej úrovne. Ešte v niekoľkoročnej perspektíve toto bude schodná cesta. Náš štát nateraz uplatňuje najmä túto formu.

Súdruh Mihalik uviedol, že problematika zamestnanosti na Slovensku má iný charakter ako v českých krajoch. Ekonomíci v českých krajoch môžu pristupovať k jej riešeniu na inej úrovni, na úrovni viac teoretickej. Je pravda, povedal, že využívanie zdrojov v našom národnom hospodárstve nebolo efektívne — ako to ukázala aj analýza pracovníkov Výskumného ústavu národohospodárskeho plánovania. Nebolo však efektívne preto, že sa oblasti pre rozmiestovanie výrobných síl nevybrali podľa kritériá zdrojov pracovných síl. Napríklad spracovateľský priemysel sa na Slovensku rozširoval minimálne, hoci tu boli k dispozícii pracovné sily. Je tu tiež veľký únik z pôdy v poľnohospodárstve v dôsledku horších podmienok poľnohospodárskej práce. Vystupuje i problém zamestnanosti žien — asi 150 000 žien na Slovensku by sa ešte malo zaradiť do pracovného procesu, naproti tomu v českých krajoch je ženská zamestnanosť predimenzovaná.

Súdruh Mihalik poukázal na to, že rozdiely v životnej úrovni vyjadrené v peňažných príjmoch absolútne stúpajú. Budú stúpať i naďalej, lebo sme rozmiestnením výrobných síl nedosiahli takú zamestnanosť na Slovensku, aká by bola možná vzhľadom na ekonomické podmienky. Všetky tieto problémy si vyžadujú riešenie praktickou politikou v ekonomike, berúc do úvahy vzťah reprodukcie obyvateľstva v produktívnom veku k zamestnanosti. To poskytuje najrealnejšiu možnosť vyrovnávania Slovenska na úroveň českých krajov.

Protí koncepcii abstraktného formulovania efektívnosti ekonomického rastu s. Mihalik namieťa preto, že zdôvodnenie efektívnosti je problematické. Z hľadiska nesprávne chápanej efektívnosti sa urobili opatrenia, a efektívnosť sa nedosiahla. Treba viacej prakticky riešiť problémy, robiť prepočty efektívnosti podľa jednotlivých problémov v českých krajoch a na Slovensku.

Diskusia ukázala, že sa k teoretickému riešeniu vzťahu medzi zamestnanosťou a efektívnosťou národného hospodárstva pristupuje so všetkou zodpovednosťou. Naši ekonómi sa usilujú o optimálne riešenie tejto otázky práve z oblastného aspektu hospodárskeho vyrovnávania Slovenska a českých krajov, ktoré je jedným z dôležitých cieľov politiky KSČ. Treba otvorene povedať, že diskusia neprekonalala rôznosť stanovísk k tejto problematike.

Rozdiely nie sú v tom, že by jedna časť autorov videla len efektívny rast a druhá sa usilovala len o plnú zamestnanosť. Všetci diskutéri videli vzájomnú podmienenosť týchto procesov, predsa však v nazeraní na váhu či efektívnosti alebo zamestnanosti ako i v chápaní ich vzťahu sú diferencie. Domnievame sa, že názorové rozdiely a diskusia, ktorá ich len potvrdila, ale neodstránila, vyplývajú zo súčasnej úrovne poznania týchto procesov. Konečné slovo bude možné povedať až po hlbšej teoretickej analýze celej problematiky a predovšetkým na podklade výsledkov konkrétnej analýzy takých otázok, ako je vzťah medzi rôznou úrovňou zamestnanosti a efektívnosti národného hospodárstva, rozsah atraktivity pracovných zdrojov pri rozmiestovaní výrobných síl, vzťah medzi vývojom zamestnanosti v zaostávajúcich oblastiach a vývojom životnej úrovne aj z hľadiska možných variácií v štruktúre výroby a pod. v doterajšom vývoji československej ekonomiky. Riešenie tejto problematiky nie je dôležité len pre vedu samu. Je to cesta, ako využiť teoretické poznatky z oblasti, o ktorej sa diskutuje, pri riadení národného hospodárstva.

Oboznamujeme čitateľov s výsledkami jednej etapy diskusie v nádeji, že budeme môcť publikovať o tomto dôležitom probléme ďalšie príspevky, ktoré budú hlbšie odrážať jeho jednotlivé stránky a ich vzájomnú závislosť.

Red.

SVATOPLUK TÍKAL

K vývoji integračního procesu v západní Evropě

Příčiny a motivy integrace v západní Evropě

Integrační proces probíhající po druhé světové válce zejména v západní Evropě není ve své podstatě něčím zcela novým, ale je výrazem obecné objektivní tendence rozvoje výrobních sil, *tendence k internacionalizaci ekonomiky*, která se v tomto období v souvislosti s vědeckou a technickou revolucí modifikovala. Jestliže na počátku kapitalistické éry integrační procesy probíhaly v národních hranicích a vedly k vytvoření jednotné národní ekonomiky a národního trhu, pak s rozvojem kapitalismu byly tyto hranice překračovány, vznikl světový trh a integrační seskupení svého druhu — koloniální říše. Jejich účelem bylo zajistit hospodářské doplňování ekonomik zemí s podstatně rozdílnou úrovní, lépe řečeno zajistit v podobě zámořských kolonií především mocenskými prostředky surovinový a odbytový doplněk pro mateřskou zemi.

V poválečném období se obraz zásadně mění. O seskupení usilují sousední země s víceméně vyrovnanou ekonomickou úrovní. Hlavním důvodem toho je, že staré koloniální říše už nestačily vyhovět požadavkům kladeným kvalitativně novým rozvojem výrobních sil. Kolonie jako zdroj levných surovin a potravin se s rozvojem vědy a techniky staly do určité míry nahraditelnými vytvářením nových či rozmnožováním dosavadních domácích zdrojů, nehledě už na podstatně a trvale klesající potřebu surovin a materiálu na jednotku produkce. Kolonie pozbyly značně na významu i jako odbytiště, především pro svůj uboze nízký národní důchod na obyvatele. A konečně je třeba uvést jako další důležitý faktor rozpad koloniální soustavy, i když mnohdy jen formálně politický, s nímž však byla spojena i určitá ztráta privilegovaného postavení bývalých mateřských zemí. Většina dříve závislých území získala politickou samostatnost, ostatní o ni usilují. Důležité však je, že tyto země poznaly, že získat pouhou politickou samostatnost nestačí. Pokračovat v dosavadní struktuře obchodu a být pouhým dodavatelem surovin a odběratelem průmyslových výrobků bez vlastní průmyslové základny znamená odsoudit se

k trvalé zaostalosti a ekonomické závislosti. Budování vlastního průmyslu v těchto zemích zmenšovalo pak v některých oborech, zejména lehkého a spotřebního průmyslu, odbytové možnosti, které zde byly už beztak nedostatečné. Nadto přicházel i zvenku tlak na odstranění privilegovaného postavení bývalých metropolí. A nejen ze strany SSSR a ostatních socialistických zemí, které kritizují kolonialismus a jeho nové formy. Stejný tlak, ovšem jinak motivovaný, vykonávaly i USA, které tím sledovaly zajištění stejných podmínek pro sebe, a tedy odstranění diskriminace svého obchodu. To vše nutilo vyspělé země, aby svou pozornost zaměřovaly jinam, především na země s vysokou úrovní národního důchodu na obyvatele, tedy na ostatní vyspělé země.

Tak tedy především kvalitativně nový rozvoj výrobních sil způsobil, že bylo nutno usilovat o *seskupení nová, mezi přibližně stejně vyspělými partnery*. Tato nutnost byla jen zesílena rozpadem koloniální soustavy a důsledky z toho plynoucími. Ovšem tento kvalitativně nový rozvoj výrobních sil neklade jen požadavek zajistit větší trh. To by konec konců bylo možno uskutečnit i prostřednictvím zahraničního obchodu. Vedle toho je nezbytné vytvářet nové formy dělby práce, koordinovaně prohlubovat specializaci výroby, zabezpečovat určité proporce přímo ve výrobě, vytvářet spravedlivé soutěžní podmínky apod., a tím vším zajišťovat optimalizaci výroby. To už jen prostřednictvím zahraničního obchodu řešit nelze.

Vedle základní příčiny integračního procesu — tendence k internacionalizaci ekonomiky, nelze nevidět ani historický moment, situaci, která se vytvořila v době krize z třicátých let a byla dále vystupňována v letech války a poválečného rozvratu. Zmizela stará tržní volnost a multilaterálnost a jednotlivá národní hospodářství byla izolována nejen vysokými ochrannými cly, ale vzájemně ničím nekoordinovanou měnovou a fiskální politikou, nesměnitelností měn a řízeným, vzájemně však odlišným vývojem cen a nákladů. To vše spolu s omezenou výrobou, malou schopností vyvážet a velkou potřebou dovozu v poválečném období dělalo nezbytným utužovat i řízení zahraničního obchodu státem, založené na bilateralismu a kvantitativních a devizových omezeních. Za těchto okolností a při rozpadu koloniální soustavy vlastně přestala existovat stará dělba práce. Tak mohly jen stěží existovat podněty, které by pomohly opět rozvinout výrobu, obnovit efektivní mezinárodní dělbu práce a překonat poválečnou depresi. A tak docházíme k paradoxu, že vedle obecné příčiny integrace *první popud k integraci v západní Evropě dala vlastně hluboká desintegrace*, charakteristická pro poválečná léta.

Zároveň se však pocítovalo, že při všeobecné slabosti Evropy a chronickém nedostatku dolarů je těžko uskutečnitelná širší integrace na základě odstranění obchodních překážek v celosvětovém měřítku, jak byla cílem Mezinárodního měnového fondu a Všeobecné dohody o clech a obchodu (GATT). Proto se za prostředek postupně zajišťující soutěži-

vost, a tím i nový rozmach výroby a obnovení ekonomické síly evropských zemí považovaly *regionální dohody*.

Prvním takovým poválečným integračním projektem, ovšem omezeným jen na tři malé západoevropské státy (Belgii, Holandsko a Lucembursko), byla celní unie Benelux, dohodnutá již v roce 1944 v Londýně a navazující na unii mezi Belgií a Lucemburskem z období mezi oběma válkami. Vlastní hnutí za sjednocení západní Evropy bylo zahájeno až řečí W. Churchilla v Curychu v roce 1946, v níž volal po vytvoření Spojených států evropských. Následoval haagský kongres v květnu 1948 pod čestným předsednictvím W. Churchilla, který vyhlásil, že „národy Evropy musí vytvořit hospodářskou a celní unii . . . , a za tím účelem musí souhlasit se splnutím určitých svých suverénních práv.“ Jeho vedlejším produktem byl vznik mezinárodní organizace zvané „Evropské hnutí“.

Ačkoli základním faktorem, který vyvolává integrační proces, je, jak jsme viděli, rozvoj výrobních sil a z něho vyplývající tendence k internacionalizaci ekonomiky, nemusí do popředí v určitých etapách vystupovat právě ekonomická stránka. Tak tomu bylo i v případě poválečné Evropy, kde až do poloviny padesátých let se zdůrazňovaly především *politické a vojenské momenty*. Integrace byla považována, a to v některých kruzích především, za prostředek k vybudování silné západní Evropy, schopné čelit „komunistickému nebezpečí“.

Nechyběl však ani takový motiv pro sjednocení západní Evropy jako snaha čelit nadvládě USA v západním světě, postavit se na vlastní nohy a vytvořit západní Evropu nezávislou na USA. Vyjádřeno slovy generála de Gaulla: „Evropa musí hrát úlohu rozhodčího mezi oběma kolosálními mocnostmi.“ Dějinným paradoxem je, že přesto to byly právě USA, které *daly snad poslední rozhodující impuls k postupnému uskutečňování integrace v západní Evropě* v praxi, i když si byly vědomy hospodářských nevýhod, které musí pro třetí země vyplývat z diskriminačního působení takového regionálního seskupení. Důvod toho byl později, v souvislosti s vytvořením Evropského hospodářského společenství (EHS), výstižně vyjádřen v západoněmeckém časopisu *Die Welt*, který napsal: „Američané dali této konstrukci [tj. EHS] své obzvláštní požehnání, protože měli zájem na tom, aby na evropském kontinentě vznikl silnější politický útvar, který by mohl tvořit val proti tlaku z Východu. Pro tento politický cíl byli ochotni smířit se s hospodářskými nevýhodami, které jim z EHS vzniknou“.¹ V preambuli k zákonu o Marshallově plánu z roku 1948 vyjádřil Kongres USA naději, že evropským zemím by mohly vzejít výhody podobné těm, které požívají Spojené státy americké následkem existence velkého domácího trhu bez vnitřních obchodních překážek; zároveň se zde zdůrazňovalo, že „kontinuita pomoci bude vždy závislá na kontinuitě spolupráce mezi zeměmi, které se na programu podílejí“. V souvislosti

¹ Die Welt, Hamburg 13. 5. 1961.

s Marshallovým plánem byla vytvořena Organizace pro evropskou hospodářskou spolupráci (OEEC), která sehrála velkou úlohu v obnovení směnitelnosti evropských měn a v liberalizaci vnitroeuropejského obchodu. Avšak v preambuli obsažený podnět k vytvoření jednotného západoevropského trhu nebyl zprvu brát příliš vážně. Proto P. Hoffman, administrátor Marshallova plánu, považoval za nezbytné upozornit na nutnost konkrétních kroků směrem k integraci, má-li pomoc pokračovat další dvě léta.

První poválečné integrační projekty, vytvoření EHS a zájmová a názorová polarizace v západní Evropě

Na základě celé této palety rozmanitých motivů vznikaly různé projekty evropské integrace. Některé z nich se ukázaly být předčasnými. Tak Evropská rada, vytvořená v roce 1949, která měla plnit funkci jakéhosi evropského parlamentu. Předčasným se ukázal být i projekt Evropského obranného společenství, který se vůbec nerealizoval, protože v roce 1954 neprošel francouzským Národním shromážděním.

Rok 1954, rok zmaření plánů na vytvoření Evropského obranného společenství, znamená však určitý obrat. Jestliže dříve se věřilo, že k sjednocení západní Evropy lze dojít přes politickou a vojenskou integraci, po níž teprve mělo být přistoupeno i k integraci ekonomické, nyní na základě zkušeností se naopak začíná prosazovat ekonomická integrace jako prostředek k dosažení integrace politické.² Tento změněný taktický postup neznámá, že politické a vojenské pohnutky a motivy integrace ustupují do pozadí a přestávají působit. Přesto však lze říci, že od poloviny padesátých let začínají vystupovat i motivy ekonomické, že těžiště pozornosti se začíná přesouvat na stránku ekonomickou. V té době totiž základní ekonomický faktor integrace, obecně platná objektivní tendence k internacionalizaci ekonomiky, k prohlubování mezinárodní dělby práce, začíná s dokončením rekonstrukce národních hospodářství západoevropských zemí na vysoké úrovni nabývat právě oné nové kvality, plynoucí z nových požadavků výrobních sil.

S různými integračními projekty se však začala stále více projevat *názorová a zájmová nejednotnost Evropy*, která rychle vedla k polarizaci sil. Zejména Velká Británie měla na integraci a svou úlohu v ní představu silně odlišnou od vedoucích kontinentálních zemí. Mezi britskými představiteli převládala tehdy koncepce Británie jako hlavy

² Jasně to např. vyjádřil prof. Müller-Armack, státní tajemník ministerstva hospodářství NSR a jeden z tvůrců Římské smlouvy: „Konference v Messině postupovala vědomě tak, aby se úkolu evropské politické integrace, který se stále měl na zřeteli, dosáhlo cestou nebo ještě jasněji řečeno oklikou přes ekonomickou integraci“ (viz A. Müller-Armack, *Fragen der europäischen Integration*. Wirtschaftsfragen der freien Welt, Frankfurt am Main 1957).

vůči USA. Soudilo se totiž, že právě zachováním této pozice si Británie Commonwealthu a člena anglosaského světa se zvláštním postavením může udržet své postavení velmoci. Připojení k sjednocené západní Evropě by znamenalo, že by se Británie musela zřejmě vzdát svého postavení hlavy Commonwealthu a že hlas Velké Británie by ve světové politice znamenal právě tolik jako Francie a NSR a dokonce možná i „takové“ Itálie. Představa pro britský velmocenský imperialismus jistě nesnesitelná. Naproti tomu kontinentální západní Evropě nešlo o to udržet si své postavení a vliv, ale o jejich vybudování, o obnovení ztracené pozice ve světě.

Zprvu se chladně přijímání integračních projektů Británií připisovalo labouristické vládě, která byla tehdy u moci. Když však stejná situace trvala i za nové vlády pod předsednictvím W. Churchilla, spjatého s Evropským hnutím, došlo se k závěru, že Británie má sice zájem na spolupráci s ostatními západními zeměmi v tradičních formách a tradičními prostředky, ale nepřipojí se k opravdovému úsilí o sjednocení západní Evropy. A dokonce se začalo pochybovat, zda nezamýšlí v souladu se svou tradiční zásadou „Rozděl a panuj“ spíše toto úsilí mařit než podporovat. Příklad Evropské rady, která se stala hlavně vinou Británie sterilní, byl výmluvný.

Tento závěr se potvrdil, když v roce 1950 byl vypracován na základě tzv. Schumanova plánu program *Evropského společenství uhlí a oceli* (ESUO, Montánní unie).³ Byl to první projekt ekonomické integrace zahrnující větší počet zemí, i když integrace sektorové, po němž podle původních představ měla být postupně integrována další odvětví až k úplné integraci celých národních ekonomik. ESUO bylo zároveň odpovědí na jasný nátlak administrátora Marshallova plánu P. Hoffmana. Postoj Británie se popisuje takto: my trhy máme, vy o ně usilujete. Nešlo tedy jen o úvahy mocensko-politické, ale i hospodářské. Británie řádné členství v ESUO odmítla a spokojila se pouhým přidružením. Rovněž když vznikaly plány na vytvoření EHS, předpokládalo se, že Británie se napřipojí, což britská vláda promptně potvrdila. A to přes to, že nadnárodní charakter, proti němuž měla Británie v případě ESUO údajně největší námitky, byl v Římské smlouvě, zakládající EHS, omezen. Toto omezení nadnárodního charakteru odráží nastupující trend spíše proti silným centrálním institucím v západoevropské integraci, vyjádřený v pozdějším de Gaullově „Europe des patries“ (Evropa vlastí, národních států), tedy trend od dřívějšího federalismu ke konfederalismu. Tento trend prosazovala a prosazuje hlavně Francie (z důvodů vyložených dále), a to přes rozdílnou koncepci svých partnerů.

³ Státné monopolistické sdružení uhelného a ocelářského průmyslu NSR, Francie, Belgie, Holandska, Lucemburska a Itálie v čele s Vysokým úřadem jako nezávislým nadnárodním orgánem, které bylo považováno za první krok k Evropské unii.

Avšak nebyla to jen Británie, která považovala za nutné zůstat stranou vznikajících západoevropských integračních seskupení, zejména EHS. Abychom si osvětlili důvody ostatních států, popišme si stručně EHS a jeho cíle.

Evropské hospodářské společenství je státně monopolistické seskupení šesti západoevropských států, které už dříve vytvořily ESUO. Společný trh se měl rozšířit na všechno zboží a služby a nakonec měla být vytvořena úplná hospodářská unie. Tyto zásady byly vyhlášeny v červnu 1955 na konferenci ministrů zahraničních věcí členských zemí ESUO v Messině, kde byl vytvořen též pod předsednictvím H. Spaaka výbor, který měl připravit konkrétní návrhy. A už v březnu 1957 podepsaly členské země na konferenci v Římě tzv. Římskou smlouvu, ustavující EHS a Evropské společenství pro atomovou energii (Euratom). Obě smlouvy vstoupili v platnost 1. ledna 1958.

Prvním úkolem EHS je postupné vytváření *celní unie* odstraňováním vnitřních cel a zaváděním společného vnějšího celního tarifu a jednotné zahraničně obchodní politiky. EHS sleduje též neokolonialistické plány, uskutečňované pod heslem tzv. Euroafriky a usilující formou přidružení o připoutání rozvojových zemí Afriky k tomuto seskupení. Avšak EHS jde dále: chce odstranit všechny překážky volného pohybu výrobních faktorů (pracovních sil a kapitálu) mezi členskými zeměmi, zavést společnou dopravní a energetickou politiku, harmonizovat celou oblast hospodářské a sociální politiky a zakládá Evropskou investiční banku, která má mobilizací nových prostředků usnadnit hospodářský rozvoj Společenství. Řeší tedy úkoly, které jsou náplní *hospodářské unie*. Konečným cílem iniciátorů EHS bylo ovšem politické sjednocení. To ostatně znovu velmi otevřeně prohlásil i K. Adenauer na tiskové konferenci: „Pro šest zemí, které jsou spojeny v EHS, je EHS především politickou, a nikoli hospodářskou záležitostí.“⁴ Tak ostatně chápaly EHS i USA, a proto mu poskytly plnou podporu i přes hospodářské nevýhody, které pro ně z tohoto seskupení plynou. Taktó sjednocená západní Evropa měla být namířena proti socialistickému táboru. Později se však ukázalo, že může být namířena i proti nadvládě USA.

Tento popis charakteristických znaků EHS je současně i popisem *příčin, proč řada západoevropských zemí nepokládala za možné se k tomuto seskupení připojit*.

Především nebyly ostatní západoevropské země připraveny přijmout omezení své suverenity vyplývající ze společné zahraničně obchodní politiky, společného vnějšího cla a z harmonizace hospodářské politiky. Byla to nejen Británie, která nebyla ochotna přijmout tyto závazky, protože by znamenaly odstranění celních preferencí v rámci Commonwealthu,⁵ a tím prakticky i jeho konec. Podobné stanovisko zaujaly i jiné

⁴ Viz Europäische Wirtschaft (1959), 501.

⁵ Jde o preferenční, tj. výhodnější cla ve styku mezi zeměmi Commonwealthu ve

západoevropské země, i když jejich důvody byly odlišné. Šlo o tzv. země s nízkými cly,⁶ jejichž struktura zahraničního obchodu se po léta vyvíjela na základě nízkých dovozních cel a vysoké produktivity v těch oborech, na něž se specializovaly. Přijetí společného vnějšího sazebníku EHS, značně vyššího než jejich dosavadní cla, by podle jejich názoru nutně narušilo jejich dosavadní zahraničně obchodní styky a učinilo problematickou velkou část jejich příjmů dosahovaných zahraničním obchodem. Jiné, slaběji rozvinuté či málo vyspělé země se obávaly, že přistoupení k tak těsnému seskupení by vedlo k ničím nebrzděnému otevření jejich trhů pro daleko silnější konkurenty z EHS, a tak k zániku jejich mladého průmyslu a k znemožnění další industrializace.

Avšak snad nejvíce námitek vyvolávaly právě ony neskrývané politické cíle. Rakouský ministr zahraničních věcí Bruno Kreisky k tomu uvedl, že hospodářské zájmy by vyžadovaly, aby se Rakousko k EHS připojilo, protože tam převážně směřuje jeho zahraniční obchod. Ale Rakousko se přes to rozhodlo nezúčastnit se jako člen EHS pro své mezinárodní postavení trvale neutrálního státu.⁷ K podobným závěrům došlo Švédsko, Švýcarsko a Finsko.

A tak zájmová a názorová polarizace nakonec vedla k rozdělení západní Evropy na dva soupeřící bloky.

Vytvoření ESVO a rozdělení západní Evropy

Cesta k rozdělení západní Evropy nebyla přímočará. Vedla oklikou přes pokus o vytvoření *širší západoevropské oblasti volného obchodu*. Pomineme-li snahu nenechat dojít k rozkolu v západní Evropě, který by její pozice místo zamýšleného upevnění spíše ohrozil, pak důvody tohoto pokusu o kompromisní řešení je třeba hledat opět v zájmech jednotlivých západoevropských zemí.

Vezměme především Velkou Británii, která sice připojení k EHS jako řádný člen odmítala, ale na druhé straně se chtěla nějakou jinou, přijatelnou formou na dělení západoevropských trhů podílet. Jinak jí totiž hrozila ztráta těchto důležitých trhů. Proti tomu se ovšem namítá, že celkový britský vývoz dělá jen asi pětinu hrubého národního produktu.

srovnání s celními sazbami vůči jiným zemím. Byla zavedena dohodou v Ottawě z roku 1932 a jsou jakýmsi hospodářským pojítkem udržujícím Commonwealth pohromadě. V posledních letech však rozvíjející se země Commonwealthu tato preferenční cla na dovoz britského zboží zvyšují, čímž se zmenšuje pro Brity výhodná diskriminace třetích zemí, a tím i konkurenční schopnost britských výrobků. Proto britský podíl na celkovém dovozu průmyslových výrobků zemí Commonwealthu (bez Kanady) klesl v období 1954—1960 z 60 na 45 %.

⁶ Skandinávské země (Dánsko, Norsko, Švédsko) a Švýcarsko.

⁷ Dr. Bruno Kreisky, *Austria's New Role in Europe's Economy*, viz *The Six and the Seven*, A Financial Times Survey, November 1960, 29.

Přítom v roce 1959 jen o málo více než sedmina britského vývozu, orientovaného především na země Commonwealthu, směřovala do zemí EHS, což tedy představuje asi 3 % hrubého národního produktu Británie. Pokles nebo vzestup tohoto vývozu není tedy pro Británii nijak rozhodující. I když tento argument je jistě pádný, je třeba západoevropské trhy posuzovat dynamicky — jejich význam stále roste tak, jak relativně klesá kapacita trhů Commonwealthu a dominující postavení Británie na nich. Rozhodující příčinou snahy o kompromis s EHS jsou v případě Británie však opět její mocenské zájmy. V ostrých formulacích to vyjádřil orgán západoněmeckých monopolů *Der Volkswirt*: „Taková je tedy představa: zde je Evropa, tam Commonwealth, obojí spojeno pod vedením Anglie v třetí sílu. Lze to vidět i jinak: Evropa a Commonwealth mají Anglii pomoci k postavení velmoci, o jehož znovudosažení ostrovní říše po roce 1945 marně usiluje... Co by Anglie do tohoto konsorcia přinesla, co by ospravedlňovalo tyto nároky na vedení? Nanejvýš labilní měna, opotřebovaný zahraničně politický prestiž a ódium kolonialismu by nebyly vůbec žádným doporučením, ale pro partnery především zatížením.“⁸ Jasně odhalení a zároveň také tvrdé odmítnutí cílů sledovaných Velkou Británií.

Ostatní budoucí země Evropského sdružení volného obchodu (ESVO) přirozeně měly na kompromisním řešení s EHS především a hlavně zájem hospodářský, přičemž jeho intenzita byla dána podílem EHS na jejich vývozu. Jestliže podíl EHS na britském vývozu v roce 1959 dělal jen pouhých 14,7 %, pak u Portugalska, orientovaného rovněž převážně na svá zámořská území, dosahoval již 23,1 %, u Norska 25,9 %, u Dánska 30,0 %, u Švédska 31,0 %, u Švýcarska 39,9 % a u Rakouska 49,2 %.

Východiskem ze slepé uličky, vzniklé vytvořením EHS, měl být návrh Velké Británie, předložený v OEEC v červenci 1956, aby všechny země OEEC, tedy i země EHS, vytvořily oblast volného obchodu. Tímto návrhem se Británie stala mluvčím i ostatních zemí stojících stranou EHS, jejichž zájmům odpovídal. To proto, že nejen odstraňoval nebezpečí hrozící diskriminace ze strany EHS a řešil problém odstranění cel mezi evropskými zeměmi, o něž zejména země s nízkými cly dávno usilovaly, ale zároveň a především proto, že se to mělo uskutečnit pro ně přijatelnou formou.

Oblast volného obchodu totiž odstraňuje jen překážky (cla a kvantitativní omezení) ve vzájemné výměně zboží mezi členskými zeměmi, ale ponechává jim zahraničně obchodní autonomii a nezavádí společné vnější clo. Oblast volného obchodu si neklade ani další úkoly jako harmonizaci hospodářské politiky, vyžadující opět nutně omezení suverenity členských států. Navrhovaná západoevropská oblast volného obchodu si také nekladla žádné politické cíle. Tato oblast volného obchodu měla

⁸ *Der Volkswirt*, Frankfurt am Main 1957, 150.

však být jen částečnou, protože na přání Británie z ní měly být vyloučeny zemědělské produkty. Příznačné je, že tento rys, pramenící z potřeb britského velmocenského imperialismu,⁹ se stal charakteristickým i pro pozdější ESVO, ačkoli to odporovalo zájmům Dánska, Portugalska i Norska.

Návrh Británie v OEEC byl proto příznivě přijat, a to i většinou členských zemí EHS — zeměmi Beneluxu, zejména Holandskem a NSR. Nemá smysl podrobněji popisovat průběh zdoluhavých jednání ani jeho jednotlivé etapy. Tato jednání byla fakticky ukončena 14. listopadu 1958, kdy bylo uveřejněno stanovisko nové francouzské vlády, že totiž pro Francii je zřízení oblasti volného obchodu v té formě, jak se o ní dosud jednalo, nepřijatelné. Také Komise EHS dala na srozuměnou, že od začátku „vyjadřovala vážné pochybnosti o vyhlídkách na úspěch konference, která spojuje ke společnému jednání tak rozdílné státy s tak rozdílnými zájmy jako 17 členských států OEEC.“¹⁰ Současně upozorňovala, že EHS je teprve ve svých počátcích, takže nemá takovou volnost jednání, jakou by mělo po letech spolupráce. Proto se jen těžko může starat o věci, které mohou škodit jeho vývoji nebo dokonce ohrozit jeho existenci. To je jasné odmítnutí ze strany orgánů EHS, po němž už jednání obnovena nebyla.

Nebylo by účelné pouštět se zde do rozebírání jednotlivých víceméně technických otázek, které se při jednání nepodařilo vyřešit buď zcela, nebo zčásti. Souhrnně lze však říci, že se nepodařilo odstranit pochybnosti, zda řešení jen cestou oblasti volného obchodu je vůbec schůdné a adekvátní, zda pouhé odstranění překážek ve vzájemné výměně zboží bez zavedení společného vnějšího cla, společné zahraničně obchodní politiky, volného pohybu pracovních sil a kapitálu a harmonizace vnitřní hospodářské a sociální politiky nepovede ke zkreslení podmínek konkurence, a tím k deformaci obchodu a poškození hospodářství jednotlivých členů. Ve zprávě Komise EHS se zaujalo jednoznačně stanovisko, že oblast volného obchodu sama o sobě není schůdnou cestou, ale že aby úspěšně fungovala, musela by se přiblížit hospodářské unii stejně, jako zamýšlí EHS. To je závažná námitka, ovšem těžko prokazatelná. Vývoj ESVO, jehož podstatou je rovněž oblast volného obchodu, se zdá dávat jí do určité míry za pravdu. Začínají se zde skutečně projevovat určité tendence řešit otázky, které přesahují rámec pouhého volného obchodu a jsou náplní hospodářské unie.

⁹ Základem preferenčních cel je totiž právě zvláštní postavení rolníků zemí Commonwealthu na trzích Velké Británie.

¹⁰ Europäische Wirtschaftsgemeinschaft, Kommission, 1. Memorandum der Kommission der EWG an den Ministerrat der Gemeinschaft, Brüssel 26. Februar 1959, 6.

Skutečnými příčinami neúspěchu jednání o vytvoření západoevropské oblasti volného obchodu jsou však opět zájmové rozpory.

Tak především vznikl na straně členských zemí EHS pocit, že ostatní země OEEC, zejména Británie, žádají příliš mnoho a chtějí obětovat velmi málo. Británie např. chtěla podržet sama pro sebe svůj systém celních preferencí ve styku s Commonwealthem, který jí poskytuje výhody ve vývozu a zajišťuje levné suroviny. Trvala také na vyloučení zemědělství z volného obchodu jednak s ohledem na Commonwealth, jednak proto, aby si mohla podržet svůj systém subvencování zemědělství. Levné suroviny a subvencované nízké ceny potravin však přispívají ke snížení výrobních nákladů. Po odstranění překážek ve vzájemné výměně zboží by Británie za těchto okolností mohla pronikat na trhy kontinentální Evropy mnohem snadněji než výrobci z kontinentální Evropy na trhy britské. Britské konkurence se obávaly zejména francouzské monopolu, jejichž stanovisku se nakonec nová francouzská vláda přizpůsobila a jednání zmařila.

Tato neochota Británie udělat významnější ústupky a zkušenosti s jejím dřívějším stanoviskem vyvolávaly dokonce podezření, že jejím pravým úmyslem není vytvořit volný obchod v Evropě, ale podkopat EHS a zejména znemožnit zamýšlené politické sjednocení pod francouzsko-západoněmeckým vedením.¹¹

A konečně je třeba uvést ještě nejnovější námitku, která se vynořila na pozadí upevněné pozice západní Evropy a zeslabené pozice Spojených států následkem chronických velkých deficitů v platební bilanci USA. Za této situace se začalo zdůrazňovat, že obchodní problémy je třeba vidět v širší, celosvětové souvislosti a že je zejména třeba zabránit novým dohodám, které by diskriminovaly USA. Toto stanovisko pochopitelně sdílely USA, které sice vždy aktivně podporovaly integrační snahy v západní Evropě a byly ochotny z tohoto důvodu se smířit i s určitou diskriminací vůči sobě, ale nikdy nebyly nakloněny jen ekonomické integraci bez naděje na politické sjednocení. Proto také byly USA vždy tak vlažné vůči ESVO a proto také později vystupovaly proti jakémukoli volnému uspořádání mezi EHS a ESVO, které by zesílilo diskriminaci USA, aniž by směřovalo k politickému sjednocení celé západní Evropy, tedy k vytvoření onoho mohutného valu proti Východu, o který jim vždy šlo.

Po nezdaru jednání o západoevropskou oblast volného obchodu začaly různé státy usilovat o jiné, náhradní řešení. A tak v roce 1959 sedm západoevropských zemí — Dánsko, Norsko, Portugalsko, Rakousko, Spo-

¹¹ Budování této oblasti volného obchodu by nepochybně absorbovalo mnoho času, pozornosti a energie, než aby bylo možno současně účinně budovat EHS. Zároveň vznikaly, zejména ve Francii, obavy z „rozředění“ EHS. Kdyby se totiž Británii mělo podařit získat všechny výhody z volného obchodu, aniž by převzala jakýkoli z dalekosáhlých závazků Římské smlouvy, proč by např. NSR nemohla postupovat stejně?

jené království,¹² Švédsko a Švýcarsko — vytvořilo *Evropské sdružení volného obchodu* (ESVO), nové integrační seskupení v západní Evropě. Vedení v něm má přirozeně jako zdaleka nejsilnější země Velká Británie. Na rozdíl od EHS chce toto seskupení v souladu se zájmy a potřebami svých členů zavést jen volný obchod mezi členskými státy. Jde tedy o oblast volného obchodu. K uvedeným sedmi zemím se později zvláštní smlouvou (s platností od 26. června 1961) připojilo jako přidružený člen Finsko. Protože proti původnímu záměru nejde o celou kapitalistickou Evropu, ale jen o její část, označuje se ESVO často též jako „malá oblast (eventuálně malé pásmo) volného obchodu“. A protože jde o sedm zemí vně EHS, setkáváme se i s názvem „vnější sedmička“ nebo prostě „sedmička“.

První schůzka zástupců vlád sedmi zemí, na níž se otevřeně mluvilo o snahách vytvořit mezi těmito zeměmi oblast volného obchodu, se konala 1. června 1959 ve Stockholmu. Text smlouvy o vytvoření Evropského sdružení volného obchodu byl parafován ministry zahraničních věcí už 20. listopadu téhož roku. Protože se tak stalo ve Stockholmu, vstoupila tato smlouva jako základní dokument ESVO do dějin pod názvem Stockholmská smlouva. V platnost vstoupila ratifikací dne 3. května 1960. Tím byla zahájena nová etapa v boji západoevropských monopolů o rozdělení trhů. *Tím došlo k definitivnímu rozdělení západní Evropy na dva soupeřící bloky.*

Jestliže vytvoření ESVO je, jak z předchozího výkladu vyplývá, v podstatě odpovědí na vznik EHS, pak je zřejmá hluboká oprávněnost paradoxního výroku žáka G. Myrdala S. Della, ekonoma pracujícího v OSN, výroku, který nejlépe vystihuje poválečný vývoj v západní Evropě a skutečný výsledek integračních snah kapitalistických států: „Nic nedokázalo západní Evropu tak rozdělit jako snaha o její sjednocení.“ Tím se potvrzuje jen to, co konstatovala už porada představitelů komunistických a dělnických stran v Moskvě, že „nové mezistátní organizace, které vznikají pod heslem integrace, vedou ve skutečnosti k zesílení rozporů a boje mezi imperialistickými zeměmi“.¹³

Snahy o překonání rozkolu v západní Evropě

Rozkol v západní Evropě trvá dosud. Ke společnému zkoumání obchodních problémů vznikajících z existence dvou seskupení v západní Evropě a k zamezení výstřelků v obchodní válce mezi nimi byl v lednu 1960 zřízen v rámci OEEC zvláštní výbor pro obchodní problematiku, jehož

¹² To jest Spojené království Velké Británie a Severního Irsku.

¹³ Dokumenty z porad představitelů komunistických a dělnických stran v Moskvě v letech 1957 a 1960, SNPL 1961, 53.

členy se staly všechny země OEEC, komise EHS a navíc USA a Kanada. Později bylo rozhodnuto přeměnit OEEC v Organizaci pro hospodářskou spolupráci a rozvoj (OECD), jejímiž plnými členy sa staly USA a Kanada a později i Japonsko. Vytvořený obchodní výbor OECD pak převzal úkoly dřívějšího výboru pro obchodní problematiku.

Snahou ESVO bylo rozkol v západní Evropě překonat novým jednáním s EHS. Ostatně sama tato organizace byla původně zamýšlena především jako negociační prostředek, jako nástroj nátlaku, který by přiměl EHS, k novému jednání a k větší povolnosti k potřebám členských zemí ESVO, zejména Británie. Avšak EHS a z jeho členských zemí zejména Francie nebraly toto sdružení příliš vážně. Proto také byla bez povšimnutí ponechána vídeňská iniciativa ESVO z jara roku 1960, jejímž cílem bylo v podstatě vytvoření širší oblasti volného obchodu mezi EHS a ESVO. EHS za podpory USA jakékoli jednání s ESVO jako celkem odmítalo. Jednotliví členové ESVO mají možnost požádat na základě plného přijetí závazků Římské smlouvy o členství v EHS. Toto stanovisko EHS se prosadilo. Země ESVO se ve svém londýnském usnesení z léta 1961 rozhodly jednat bilaterálně o přístup do EHS. O členství v EHS na základě plného přijetí Římské smlouvy požádala především Británie, která si vyhradila jen dle možnosti jednat o určitých otázkách důležitých pro zajištění zájmů Commonwealthu a ostatních zemí ESVO. O plné členství v EHS nato požádaly i Dánsko a Norsko, kdežto neutrální země — Rakousko, Švédsko a Švýcarsko — požádaly o přidružení.

Historie se opakovala. Tak zvaná *bruselská jednání* se vlekla až do poloviny ledna 1963, kdy prezident de Gaulle přístup Británie do EHS kategoricky odmítl a navrhl jí případné přidružení. Vzhledem k tomuto zápornému stanovisku Francie byla jednání odložena „na neurčito“.

Důvody nezdaru tohoto nového pokusu o sjednocení západní Evropy jsou stejné jako skutečné důvody nezdaru prvního pokusu — zájmové rozpory a názorové rozdíly, které se nepodařilo překonat. Nápadné je, že to byla už *po dvakrát Francie, která dohodu zmařila*. Tento její postoj jistě není vyvolán jen okolností, že právě ona má ze všech zemí EHS nejmenší zájem na trzích v ESVO¹⁴. Rozhodující jsou příčiny jiné, především, jak už bylo uvedeno, obavy francouzských monopolů z britské konkurence a dále úvahy mocensko-politické. A tyto mocensko-politické úvahy se pro postoj Francie stávají po příchodu de Gaulla k moci při snaze o uskutečnění hesla o obnovení velikosti Francie stále důležitějšími. Francie v nynějším světě nemůže velikosti, tj. rozhodujícího vlivu na světové události, dosáhnout sama, izolovaně, ale jen jako vůdkyně určitého seskupení. Francouzská vláda je si vědoma, že v EHS se v hos-

¹⁴ Vývoz Francie do této oblasti v roce 1959 dělal jen 13,5 % jejího celkového vývozu, vývoz Belgie a Lucemburska 15,9 %, Itálie 22,2 %, Holandska 23,5 % a NSR dokonce 27 %, tedy stejně jako vývoz NSR do oblasti EHS.

podářské soutěži nemůže měřit se svým silnějším partnerem — NSR. Z tohoto hlediska by tedy vedoucí místo v EHS měla zaujímat NSR. Avšak NSR nese dosud důsledky své porážky ve druhé světové válce. Nemá partnerem zcela rovnoprávným. V naší době, kdy na postavení velmoci si může činit nárok jen mocnost s jaderným potenciálem, je NSR přístup k atomovým zbraním zakázán. A tak je to tedy Francie, která v EHS zaujímá první místo. Situace by se přístupem Británie radikálně změnila. Nejenže by přibyl další ekonomicky silnější konkurent, kterému by byly otevřeny trhy EHS, ale v EHS by byla druhá, a to starší atomová velmoc, nadto pak až příliš těsně spojená s USA. Vedoucí místo Francie by bylo neohroženo, ale ztraceno, a tím naděje na uskutečnění hesla o obnovení velikosti Francie. Proto tedy obavy z „rozředění“ EHS a proto tedy jeho kategorické zamítní. Obdobně lze vyložit druhé de Gaullovo heslo, konfederalistické heslo o „Evropě vlastí“. Odmítání federalismu s nadnárodními orgány není důsledkem jiné teoretické koncepce, ale je rovněž motivováno mocensko-politicky. Kdyby totiž tyto nadnárodní orgány byly vytvořeny, eventuálně posíleny, rozplynula by se suverenita členských států, a tedy i výlučná suverenita Francie v oblasti atomových zbraní, která jí právě dodává postavení vedoucí síly EHS.

Další perspektivy

Jestliže se až do ztroskotání bruselských jednání rozkol v západní Evropě mohl považovat za dočasný, přechodný, tak jako za něco přechodného se považovalo i ESVO, a to i svými členy, nyní se zdá být jistým, že ESVO bude existovat ještě řadu let. Protože se pak nesplnily ani naděje některých kruhů, že ESVO se rozpadne samo,¹⁵ bude jistě řadu let trvat i rozkol v západní Evropě, přičemž s postupující realizací integračních opatření v obou seskupeních se mohou jeho důsledky prohlubovat.

Otázkou zůstává, *jak a kdy se tento rozkol v západní Evropě podaří překlenout*. Po bruselském krachu se v tomto směru po 2,5 roků nepodnikal žádný nový pokus. ESVO se však za tu dobu vnitřně upevnilo a konsolidovalo. Teprve vídeňské zasedání ministerské rady ESVO z května 1965 bylo ve znamení nové iniciativy o sblížení s EHS. Avšak proti

¹⁵ Na rozpad ESVO se usuzovalo hlavně proto, že se považovalo za útvar do značné míry umělý: nejenže není územně kompaktní, ale jeho členské země se vyznačují silně rozdílnou ekonomickou úrovní a strukturou (na jedné straně rozvojová země Portugalsko, na druhé tak vyspělé země jako Británie, Švýcarsko a Švédsko). Rovněž teritoriální skladba zahraničního obchodu členských zemí vyvolává odstředivé tendence: jejich vzájemná výměna zboží dělala v roce 1959 sotva šestinu, kdežto jejich výměna zboží s EHS více než čtvrtinu jejich celkového zahraničně obchodního obrátu. U Švýcarska a Rakouska to bylo dokonce přes 50 %. To je jistě také jedna z příčin probíhajícího jednání mezi Rakouskem a EHS o přidružení.

dřívějším snahám se tento pokus vyznačuje střízlivostí a realismem. Především už tím, že zde převládal názor, že jen vnitřně silné ESVO může počítat s určitým sblížením s EHS, protože jen za této podmínky dojde u tohoto nejen silnějšího, ale i vyrovnanějšího a kompaktnějšího seskupení vůbec sluchu. Proto se delegace všech zemí dohodly na dalším upevnění a konsolidaci ESVO. Také se zde nenavrhovalo jako dříve splnutí obou seskupení, ať už v jakékoli formě, ale výkonným orgánem ESVO se jen uložilo, aby prozkoumaly možnosti, jak omezit diskriminaci mezi oběma obchodními seskupeními a jak zintenzivnit spolupráci mezi nimi. Za nejlepší cestu k dosažení prvního cíle, tj. omezení diskriminace, se považuje úspěšný výsledek Kennedyho kola, tj. dojednání 50 % lineárního snížení cel bez většího počtu výjimek mezi členskými zeměmi GATT. Rovněž zintenzivnění spolupráce mezi oběma seskupeními bylo pojato realisticky — návrhy se mají týkat jen specifických technických a hospodářských otázek společného zájmu. Výsledky přípravných prací mají výkonné orgány předložit ministerské radě ESVO. Ta má na základě nich teprve vypracovat konkrétní návrhy na posílení spolupráce mezi EHS a ESVO. Tyto návrhy by pak měly být předmětem jednání společné konference zemí EHS a ESVO na úrovni ministrů, na níž by se mělo dosáhnout sblížení mezi oběma seskupeními.

Zda k této konferenci vůbec dojde, je více než nejisté. Nejenže trvá zamítavé stanovisko presidenta de Gaulla k jakémukoli „rozředění“ EHS, ale EHS samo prožívá v současné době svou dosud nejtěžší a nejhlubší krizi, která vážně ohrožuje další vývoj tohoto seskupení. EHS se proto musí soustředit především na své vlastní problémy a rozpory a těžko si může dovolit svou pozornost rozptylovat na další komplikované otázky vnějšího rázu. Situace tedy není pro sblížovací pokusy, byť jakkoli omezené a střízlivé, nadále příznivá.

Recenzie

Keynes a súčasný kapitalizmus

Miroslav Rumler, *J. M. Keynes a súdobý kapitalizmus*,
Nakladateľství politické literatury, Praha 1965, strán 250

Naša pôvodná ekonomická literatúra nie je bohatá na práce, ktoré sa zaoberajú kritickým hodnotením súčasnej buržoáznej ekonomickej teórie. Tým vítanejší musí byť Rumlerova monografia venovaná J. M. Keynesovi, jednému z najmarkantnejších zjavov buržoázneho ekonomického myslenia posledných tridsiatich rokov. Kniha si kladie za cieľ podrobne analyzovať obsah Keynesovej teórie, jeho metodologické pozície, praktické hospodársko-politické dôsledky i vplyv na ďalší vývin teórie.

Nedávna diskusia o pomere marxistickej ekonómie voči súčasnej buržoáznej politickej ekonómii dospela okrem iného aj k záveru, že nestačí vytyčovať všeobecné postuláty, že tvorivý, nedoktrinársky postoj k buržoáznej politickej ekonómii bude treba osvedčiť osobitne v každom prípade. M. Rumlerovi nemožno uprieť, že je medzi prvými, ktorí sa pokúsili o tvorivé hodnotenie, ochotné a schopné akceptovať všetky prvky buržoázneho ekonomického myslenia, ktoré majú vedeckú poznávaciu hodnotu; o hodnotenie, ktoré je zbavené paušálnych odsúdení, väčšinou nevedeckých alebo nepodložených vedeckou argumentáciou a príslušnými dôkazmi.

Rumlerova práca je solídnym základom a mocným podnetom k prevereniu niektorých názorov, ktoré sa v zmienenej diskusii objavili, a súčasne ukazuje, že sa jej problematika v každom prípade skutočne obnovuje a vynucuje si vždy znova a znova svoje riešenie. Štúdium Rumlerovej knihy totiž predovšetkým ukazuje, ako nesprávne

by bolo pristupovať k hodnoteniu buržoáznej politickej ekonómie z pozícií nejakej vykonštruovanej „metódy“ (hoci všeobecne správnej), pretože každá takáto metóda má tendenciu stať sa univerzálnym receptom, šablónou, čím vedie k nevedeckému apriorizmu a zaujatosti pri hodnotení. Bolo práve chybou minulosti, že sa marxizmus chápal a aplikoval ako takáto „metóda“. Súčasne však Rumlerova kniha otázku základného prístupu znova nastoľuje, a to v jej špecifickom vzťahu k určitému autorovi, k určitej teórii — ku Keynesovi a keynesizmu.

Autor takej práce, ako je Rumlerova, musí predovšetkým vychádzať z toho, akú funkciu má jeho spis plniť. Odpoveď na túto otázku do značnej miery podmieňuje celú koncepciu práce. Je prirodzené, že ináč bude koncipovaná práca, ktorá má jednoznačne informatívne poslanie a obsahuje celkové triedno-politické hodnotenie, ináč vedecký spis, ktorý hodnotí daného autora z aspektov samej teórie a používa kritériá príslušnej vedy.

Rumlerova práca má zrejme spájať oba ciele. Vláňajšie oneskorené vydanie českého prekladu Keynesovej *Obecné teorie zaměstnanosti, úroku a peněz* (ČSAV, Praha 1963, strán 386) bezpodmienečne vyžadovalo jej doplnenie komentárom, akýmsi kľúčom, ktorý by čitateľovi — najmä odborne menej pripravenému — pomohol orientovať sa v Keynesovej myšlienkovvej akrobacii; za ktorou sa mimochodom často skrývajú banality. Práca

tohto druhu sa však nemôže zaobísť bez širšieho a veľmi kritického hodnotenia autora *Obecné teórie zamestnanosti, úroku a peňazí*, bez vykreslenia jeho politického profilu, ktorý pre pochopenie teórie zdáleka nie je taký irelevantný, ako sa v poslednom čase myslelo. Bolo by to bývalo o to potrebnéjšie, že jednotlivé recenzie *Obecné teórie zamestnanosti, úroku a peňazí*, ktoré po jej vydaní boli u nás publikované, pre svoju jednostrannosť neposkytli objektívny obraz ani o význame tohto spisu, o jeho mieste v súčasnom buržoáznom ekonomickom myslení, ani o jeho autorovi. Rumlerova práca bezpochyby taketo ciele nesleduje, hoci v pasážach reprodukujúcich Keynesove názory môže čiastočne túto informatívno-popularizujúcu úlohu výborne plniť. Pri úvahách o publikovaní Rumlerovej práce tento motív iste nehral malú úlohu. Treba však konštatovať, že každý, kto by očakával, že sa mu dostáva do rúk rukoväť ku Keynesovej *Obecné teórii zamestnanosti, úroku a peňazí*, bude nevyhnutne sklamaný, nehľadiac na to, že recenzovanému spisu chýba ne jeden zo zmiených atribútov takéhoto „kľúča“. Autor si kládol náročnejšie ciele a mal náročnejšie požiadavky na čitateľa.

Úsilie autora bolo zamerané na vyňatie racionálnych prvkov Keynesovej teórie z jej celku. Chcel zbaviť tieto prvky ich podriadenosti apologetike, pretože „môžu byť zdrojom poučenia a závažným teoretickým podnetom i marxistickej ekonomickej teórie, ktorá zásadne odmieta apologetické ciele buržoáznych ekonomických učení. V tejto stránke rozboru buržoáznych ekonomických teórií nachádzame jeho najdôležitejšiu funkciu pre vývin samej marxistickej ekonomickej teórie“ (str. 7 až 8). Autor totiž vychádza z predpokladu, že každá buržoázna ekonomická teória „zahrnuje jednak apologetickú, jednak poznávaciu stránku a obe tieto funkcie tvoria dialektickú jednotu“ (str. 7). Vypreparovaním racionálnych prvkov Keynesovej teórie chce M. Rumler prispieť k rozvinutiu a prehĺbeniu marxistickej teórie súčasného kapitalizmu (str. 5). Toto charakterizuje plným právom ako naliehavú „potrebu dňa“.

Už z tohto hľadiska si Rumlerova kniha

zasluhuje plnú pozornosť predovšetkým profesionálne zainteresovaných čitateľov. Nech už je výsledok autorovho úsilia akýkoľvek, jeho práca je taká podnetná, že ďalšia podrobná diskusia, vedená sine ira et studio všetkými prípadnými účastníkmi v snahe rozšíriť poznanie o súčasnom kapitalizme a objaviť ďalšie zrnko pravdy, môže istotne priniesť pozitívne výsledky. Nepredpokladám totiž, že by sa autor sám na svoje závery dával ako na posledné slovo marxistického hodnotenia a spracovania Keynesovej teórie. Pre mimoriadny význam v oblasti vedy i hospodársko-politickej praxe, ktorý táto teória v kapitalistickom svete získala, musí marxistická teória vo svojej konfrontácii s keynesizmom pokračovať tak dlho, kým nebudú vyčerpané všetky prostriedky, ktoré má veda k dispozícii pre konečnú verifikáciu Keynesovho učenia.

Pri Rumlerovej práci treba zhodnotiť predovšetkým prostriedky, metódu analýzy, ktorú si zvolil. Je totiž otázne, či je vedecky dostatočne efektívna, či teda vôbec, alebo aspoň do určitej miery umožňuje „vyňatie“ racionálnych prvkov. Metóda použitá pri analýze akejkoľvek teórie by mala fungovať ako sito, ktoré zachytí jej jednotlivé racionálne prvky.

Pripustíme pre tento prípad, že racionálne prvky teórie možno „vyryžovať“ bez prihliadnutia na jej genézu, bez jej zariadenia do príslušného vývinového prúdu a bez rozboru a zhodnotenia jednotlivých vplyvov, uplatňujúcich sa v koncepcii danej teórie. Toto si totiž autor vyhradil v snahe predísť prípadným nedorozumeniam. No autor sa vedome zbavuje aj ďalšieho prostriedku, totiž porovnávacej analýzy Keynesovej teórie s teóriami a názormi, ktoré Keynesovi oponujú, ktoré keynesizmus kritizujú a ktoré formulujú svoj vlastný pohľad na súčasný kapitalizmus, nehovoriac už o rôznosti názorov vo vlastnom tábore keynesovcov. Tu nejde o požiadavku spracovať tieto teórie chronologicky alebo vôbec metódou dejín ekonomických učení. Ale ide o skutočné vecné zváženie argumentov stojacich proti skúmanej teórii, o konečné hodnotiace závery po celkovom posúdení daného problému, takrečeno po vypočítaní protivníka. Takýto postup je tým nevyhnutnejší u autora, kto-

rý o každej buržoáznej ekonomickej teórii predpokladá, že zahrnuje popri apologetickej stránke aj racionálne prvky (str. 7). M. Rumler tu však v skutočnosti neuznáva, že by aj okrem keynesizmu súčasná buržoázna ekonomická teória obsahovala nejaké racionálne prvky, a teda Keynesa racionálne kritizovala. Takéto stanovisko sa ťažko dokazuje, a preto autor namiesto dôkazu odkazuje čitateľa len na svoje osobné presvedčenie (str. 6). To je, pravda, trochu málo pre uspokojenie zdravej vedeckej skepsy čitateľa.

Napokon azda možno oddeliť racionálne prvky od apologetiky i bez porovnávacej analýzy viacerých čiastočne či úplne protichodných teórií, hoci nevšímavosť voči nim a vôbec voči teoretickému pozadiu, na ktorom zažiaril Keynes, je určitou absolútnou, pred ktorou sám M. Rumler varuje a poukazuje na to, že nevyhnutne vedie k pokriveniu, a tým k popretiu marxistického charakteru analýzy.

Ak nevyužijeme ani jednu z naznačených ciest, hádam ostáva už iba bezprostredná konfrontácia so skutočnosťou ako metóda overenia adekvátnosti Keynesových kategórií a teoretických záverov. Je to cesta neobyčajne ťažká. Napríklad len vo vzťahu k otázke štátneho intervencionizmu vyžadovala preskúmanie vývoja ekonomickej úlohy štátu, ako sa pod tlakom objektívnych zmien vyvíjala od vzniku monopolistického kapitalizmu, t. j. zhruba od prelohu storočí až do krízy 1929—1933. Vyžadovala by ďalej preskúmanie dôsledkov tejto krízy v oblasti ekonomickej úlohy štátu. Takáto analýza by azda ukázala rôzne špecifické podoby štátneho intervencionizmu, rôzne stupne účinnosti jednotlivých jeho foriem a konkrétnych opatrení v rôznych krajinách. Kým nedôjde k takejto verifikácii Keynesovej teórie, nemožno vylúčiť, že jeho teória ani nie je taká všeobecná, za akú sa vydáva, že totiž sám Keynes i jeho prívrženci historicky jedinečnú situáciu urobili základom teórie, pre ktorú nárokujú všeobecnú platnosť. Hádám by takýto postup lepšie osvetlil, prečo dnes keynesizmus nie je jedinou buržoáznou ekonomickou teóriou, prečo keynesizmus prekonal metamorfózu a prečo napokon v niektorých nie bezvýznamných kapitalistických krajinách ani nehrá

významnejšiu úlohu ako autorov rozbor na necelých dvoch stranách. V tejto súvislosti sa však ukazuje, že predsa len nie je možné zriecť sa preskúmania genézy určitej teórie bez nebezpečenstva, že pominieme jej historickú podmienenosť a relativnosť. Nemožno tvrdiť, že sa autor vôbec nepokúša overiť adekvátnosť Keynesových teorém konfrontáciou s ekonomicou realitou, nepodarilo sa mu však prekonať nedostatok, ktorý vcelku právom vyčíta nedávnomu chápaniu marxistickej politickej ekonómie, že sa totiž neusilovala o vyplnenie medzery medzi najvšeobecnejšími teoretickými poznatkami a konkrétnym mechanizmom fungovania kapitalizmu v období imperializmu. Rumlerova konfrontácia sa tiež obmedzuje na značne všeobecné odkazy a neuvádza Keynesove závery do súvislosti s takto poňatou ekonomicou realitou tak, ako sa chápe v marxistickej ekonomickej teórii. Ak sme sa teda v niektorých recenziách Keynesovej *Obecné teórie zaměstnanosti, úroku a peněz* mohli dočítať, že bez Keynesa nie je možné pochopenie súčasného kapitalizmu, presvedčuje Rumlerova práca skôr o opak, že totiž nie je možné pochopiť Keynesa bez (marxistického) pochopenia súčasného kapitalizmu. Z toho však nijako nevyvodzujem, že z hľadiska vyjadrovania racionálnych prvkov je efektívnejšie nahradzovať konfrontáciu danej teórie so skutočnosťou konfrontáciou daného buržoázneho poňatia s poňatím marxistickým.

M. Rumler sa však vo všetkých spomenutých ciest rozhodol práve pre túto cestu (str. 21). Pritom je táto metóda podľa mojej mienky najmenej vhodná na dosiahnutie cieľa, ktorý si autor kladie. Vzájomná konfrontácia Keynesovej a marxistickej teórie môže viesť k výsledkom trojakého druhu: môže ukázať úplne alebo čiastočne vhodné stanoviská, môže ukázať protichodné riešenia a môže konečne ukázať, že určité problémy, ktoré rieši Keynes, zatiaľ v marxistickej ekonómii vôbec sa neriešia.

Konštatovanie zhodných stanovísk neposlúži vytýčenému cieľu obohatiť a rozvinúť marxistickú ekonomicú teóriu, jednako však môže vrhnúť svetlo na vedeckú serióznosť autora, ktorý sa o svojej vlastnej teórii s veľkým sebavedomím vyjadroval

ako o revolucionizujúcej, pričom ignoroval najvýznamnejšie vymoženosti ekonomickej vedy z obdobia, ktoré mu predchádzalo,* takže časť jeho vedeckých „objavov“ má hodnotu objavovania Ameriky. Z toho nevyplýva, že sa takáto konfrontácia nemá robiť vôbec. Má však iný zmysel než vyjavovanie racionálnych prvkov určitej buržoáznej alebo inej nemarxistickej teórie. Rumlerova práca je vo všetkých pasážach, kde porovnáva Keynesa s Marxom, veľmi vydarená a ukazuje nielen zhodné prvky, ale presvedčivo a hlbokou argumentáciou diferencuje medzi nimi. Pokiaľ sa zhodné prvky v rôznych teóriách vyskytujú, má ich konfrontácia podľa môjho názoru predovšetkým tento zmysel.

Zložitejšia situácia vzniká pri konštatovaní protikladných riešení. Ich konštatovanie je samo osebe vedecky plodné tým, že podnecuje ďalšiu analýzu skutočností, ďalej tým, že núti k formulovaniu ďalších dôkazov pravdivosti predovšetkým azda cestou abstraktno-deduktívnou, pričom sa ich správnosť napokon musí skôr či neskôr verifikovať v reálnej skutočnosti. Pred touto verifikáciou majú hodnotu vedeckej hypotézy. Arbitrom je v každom prípade sama ekonomická skutočnosť. Vedecká plodnosť takejto konfrontácie spočíva práve v tom, že vedie k spresňovaniu, že vylučuje prekonané a dokázateľne nesprávne, neoverené, praxou nepotvrdené teórie a hypotézy a že posúva poznanie na vyšší stupeň. A priori nemusí mať pravdu ani jedno z konfrontovaných riešení.

Obdobne platí pre prípad, že jedna teória rieši určitý problém, kým iná koncepcia zatiaľ tento problém ponecháva bez povšimnutia. Môže sa ukázať, že v historickej perspektíve dotýčny problém vôbec nie je problémom, alebo naopak, že dotýčná teória ho nastolila, prípadne riešila s určitým predstihom. Je nesporné, že marxistická teória nedržala krok s rozvojom súčasného kapitalizmu a že problémy, nastolenie ktorých si vynucoval, stávali sa lacnou korisťou rôznych buržoázných koncepcií a boli často z marxistickej ekonomickej teórie neprávom vykazované ako pseudoproblémy. Pravda, odlišná spoločenská funkcia marxistickej a buržoáznej po-

litickej ekonomie podmieňuje tiež výber problematiky i prípadný časový posun v jej riešení tou-ktorou teóriou. Dal by sa uviesť ne jeden ekonomický problém, ktorý naopak bol marxistickou ekonomikou nastolený dávno predtým, než si ho buržoázna ekonomia vôbec všimla. To vysvitá i z Rumlerovej analýzy keynesizmu — žiaľ iba nepriamo. Sama skutočnosť, že niektorá otázka je jednou z konfrontovaných koncepcií riešená skôr, ešte neopravňuje predpokladať, že toto riešenie je v celku alebo v detailoch vedecky správne. V každom prípade sa na jestvujúce riešenie určitej otázky musí prihliadnúť, len čo sa stane aktuálnou i pre druhú teoretickú koncepciu. Nemožno poprieť, že pre marxistickú politickú ekonomiu sa mnohé otázky, ktoré nastoľuje Keynes, stávajú aktuálne až v dobe, keď marxistická politická ekonomia má plniť funkciu teoretického základu aktívnej hospodárskej politiky socialistickeho štátu. Ale len ako otázky, ktoré vyžadujú nové vlastné riešenie pomocou verifikácie riešenia a s prihliadnutím na všetky špecifické momenty aplikácie. Bez takéhoto postupu nie je možné objektívne určiť, čo na danom riešení je racionálne, vedecky platné.

Nepokladám za nedostatok Rumlerovej práce, že je poňatá značne akademicky a že sa pohybuje vo sfére „čistej vedy“. Nedostatok vidím skôr v tom, že autorova snaha vysvetliť Keynesovu teóriu materialisticky, t. j. ako produkt určitej doby a určitej objektívnej problematiky, splodenej touto dobou, privádza ho príliš do pozície, ktorá ho núti brať Keynesa, resp. jeho teóriu ako celok za práve tak pravdivú, ako ony pomery, ktoré ju splodili; do pozície, ktorá autora núti, aby sa s analyzovanou teóriou v istom zmysle stotožnil. Táto okolnosť zrejme uzavrela autorovi cestu aspoň k spomenutej už abstraktno-deduktívnej kritickej analýze jednotlivých kategórií, poučiek i navrhovaných hospodársko-politických opatrení, vychádzajúcej zo samej Keynesovej argumentácie a ukazujúcej tak jej vlastné vnútorné protirečenia i vyložené omyly. Autor by sa bol týmto spôsobom nevyhnutne prepracoval i k vyjaveniu neutržateľnosti nejednej

* Pozri Harrod, *Life of Keynes*, list Keynesa G. B. Shawovi z 1. 1. 1935 (str. 462).

Keynesovej tézy — ak už nie celej sústavy. M. Rumler pristupuje ku Keynesovi jednoducho ako k „odrazu“ problematiky súčasného kapitalizmu, ktorý je „adekvátnejší a bezprostrednejší“ než ktorýkoľvek iný odraz. Svojou knihou však nedokázal správnosť východiska proklamovaného na začiatku. Celá práca je postavená na púhom predpoklade.

Rozsah tejto úvahy znemožňuje podrobnejšiu analýzu obsahu Rumlerovej knihy. Kniha obsahuje veľmi závažné a zaujímavé myšlienky najmä vo všeobecných partiách, týkajúcich sa napr. vzťahu marxistickej a buržoáznej politickej ekonómie, úlohy

matematiky v ekonomickej analýze a pod., ďalej je ako celok nesmierne podnetná, ba provokujúca k polemike. Pre vedecké dielo je to osud rozhodne šťastnejší, ako keď ostane nepovšimnuté.

Rumler svojou prácou načrel ako prvý do problematiky veľmi živej na našom teoretickom fronte. Aj keď po novej ceste, ktorú nastúpil, ešte nedošiel k cieľu, patrí mu plné uznanie za nesmierne úsilie a svedomitost, ktoré vynaložil, aby sa k tomuto cieľu priblížil a že našej ekonomickej vede prekliesnil kus tejto cesty.

Oto Roth

Organizácia riadenia národného hospodárstva

Michal Baránik, *Organizácia riadenia národného hospodárstva*,

Vydavateľstvo politickej literatúry, Bratislava 1965, strán 232

V analýze a výskume problémov národného hospodárstva sa čoraz viac dostávajú do popredia otázky riadenia. Problémami riadenia sa intenzívne zaoberajú viaceré vedeckovýskumné inštitúcie. Výsledky doterajšieho výskumu sú zhrnuté v niekoľkých publikáciách, ktoré sa problémami riadenia zaoberajú z rôznych hľadísk na úrovni národného hospodárstva, odvetvia či podniku. Jednou z nich je práca doc. Michala Baránika *Organizácia riadenia národného hospodárstva*.

Autor logicky rozčleňuje spracúvanú problematiku do platieh častí od riadenia národného hospodárstva a faktorov organizácie výroby cez princípy organizácie riadenia až po konkrétnu organizáciu výrobo-technickej základne.

Autorovi nemožno uprieť seriózný prístup k riešeniu otázok, ktorý je základom úspešnej vedeckej práce. Na niektorých miestach práce sa objavujú polemické názory, na iných však by bolo potrebné uvedené otázky detailnejšie preskúmať a rozpracovať.

V prvej časti, kde autor vysvetľuje podstatu riadenia, objasňuje a definuje základné pojmy (vedenie, plánovanie, evidencia, kontrola), kde rozoberá vplyv kybernetiky na riadenie a v súvislosti s tým sa pokúša

o vymedzenie kritérií pre posudzovanie úrovne riadenia, sú otázky dobre postrehnuté. Správne uvádza, že riadenie v socialistickom hospodárstve má iné postavenie ako v kapitalizme už z toho faktu, že neexistujú podmienky plodiace základný rozpor triedne antagonistickej spoločnosti. Pri čítaní analyzovaných otázok však vzniká dojem, že riešenie otázok je stavané veľmi optimisticky. Nezmieňuje sa napr. o tom, že aj v riadení socialistickej spoločnosti existuje určitý nesúlad a rozpory (neantagonistické), z ktorých niektoré sa už v našom hospodárstve vypukle prejavili.

Pri rozbere vzťahov koncentrácie výroby a riadenia uvádza, že v socializme vďaka spoločenskému vlastníctvu výrobných prostriedkov možno proces koncentrácie usmerňovať do optimálnych foriem, tvorí také sústavy, ktoré najlepšie zodpovedajú danému stupňu vývoja výrobných síl. V skutočnosti sa kritériá optimálnosti týchto foriem doteraz nepodarilo komplexne nájsť a spracovať ani teórií, ani praxí. Aj keď sú čiastkové výsledky priaznivé — sú rozpracované dynamické modely perspektívneho a mnohostupňového plánovania, v praxi sa zas úspešne uplatňujú viaceré metódy lineárneho programovania a štruktúralnej analýzy — zrejme ešte potrvá

určitý čas, kým sa podarí nájsť vhodné kritériá optimality v plánovaní a riadení národného hospodárstva.

Na inom mieste je zase zvýraznená myšlienka, že riadenie v socializme sa stáva záujmovou oblasťou celospoločenských orgánov a organizácií i najširších vrstiev pracujúcich. Myšlienku však treba dopracovať. Aby sa riadenie mohlo takouto záujmovou oblasťou stať, musí byť aj v socializme vytvorená sústava hmotnej zainteresovanosti. V tom nás utvrdzuje aj nová sústava riadenia, v ktorej sú tieto podnety zakotvené.

Prác zaoberajúcich sa riadením národného hospodárstva je málo. Ešte menej je prác, ktoré otázky riadenia spájajú s problémami kybernetiky. M. Baránik sa o to pokúsil. Skúma základné otázky využitia kybernetiky v riadení. Zapodieva sa novou vednou disciplínou o riadení — ekonomickou kybernetikou. Túto popisuje ako samostatnú hraničnú vednú disciplínu, ktorá skúma všeobecné zákonitosti riadenia ekonomických systémov. Pri výklade týchto otázok autor neberie do úvahy skutočnosť, že súčasné modely riadenia sú konštruované v podobe mnohorozmernej a mnohofaktorovej optimalizovanej sústavy. Jeho výklad je podaný z hľadiska tradičných názorov na kybernetiku. Nehovorí o tom, že ekonomická kybernetika je schopná simulovať optimálne procesy národného hospodárstva. Nekladie si za úlohu analyzovať smery výskumu v oblasti ekonomickej kybernetiky, ktoré sa zameriavajú predovšetkým na racionalizáciu sústavy hospodárskej a plánovej informácie, na riešenie problémov ekonomického regulovania a na rozpracovanie metód modelovania hospodárskych procesov.* Okrem toho v autorovej argumentácii chýba detailnejšia analýza možnosti aplikácie samočinných počítačov a modelov v organizácii riadenia.

V stati sa vyskytujú aj určité nepresnosti. Automatické sústavy ešte nemusia byť kybernetickými sústavami. Autor mal vysvetliť pojem „všeobecné optimum riešenia každej funkcie“ — vyskytujú sa aj funkčné prípady, kde vzhľadom na dané podmienky niet riešenia.

V druhej časti charakterizuje vplyv deľby práce na rozvoj výroby a riadenia, analyzuje jednotlivé druhy deľby práce, zhrňuje vznik a vymedzenie odvetví, pri ktorom opodstatnene považuje uplatnenie ekonomicko-organizačného hľadiska za prvoradé.

Z hľadiska významu si zaslúži pozornosť stupňovitost a klasifikácia odvetví materiálnej výroby, ktoré autor precízne rozobral.

Do štruktúry knihy vhodne zapadá stať zaoberajúca sa vplyvom priestoru na organizáciu výroby. V tejto stati však chýba detailnejší rozbor klasifikácie oblastí, predovšetkým vo vzťahu k priestorovej ekonomike.

Ďalšia časť práce sa zaoberá vplyvom výrobnjej a územnej deľby práce na spôsob riadenia. Autor v nej objasňuje jednotlivé ekonomické podmienky, ktoré vplývajú na riadenie (špecializácia, koncentrácia, kombinácia výroby, vplyv surovinovej základne a spotreby produkcie).

Je na škodu vecí, že autor nebral do úvahy hľadisko rozmiestenia pracovných síl, čo by mu bolo poskytovalo príležitosť tvorivým spôsobom rozpracovať niektoré nové otázky. Popri ostatných ekonomických faktoroch zhrnutých v práci by sa vyžadovalo dôkladnejšie preskúmať aj túto otázku.

Zaradená je tu aj stať s analýzou odborového a oblastného princípu riadenia. Uvádžajú sa kritériá uplatnenia odborového a oblastného princípu a nastoľuje sa problém ich vzájomnej kombinácie, ktorá je v rozvinutom hospodárstve potrebná. Bolo by žiadúce vymedziť v knihe spoločenské kritériá, podľa ktorých možno posudzovať efektívnosť použitia toho-ktorého princípu riadenia a ich vzájomné prepojenie tak, aby sa nielen zabezpečil proporcionálny rozvoj národného hospodárstva v celku i jeho jednotlivých oblastí, ale aby tento rozvoj bol optimálny.

Dosiahnuť optimálny rozvoj ekonomiky sťažuje skutočnosť, že národohospodárske proporcie nie sú statické, ale sa menia s podmienkami ekonomického vývinu. Národnému hospodárstvu bude najlepšie vy-

* Pozri V. S. Nemčinov, *Ekonomiko-matematičeskije metody i modeli*, Izdatel'stvo socialno-ekonomičeskoj literatury, Moskva 1962, 41, 57.

hovovať taká riadiaca sústava, ktorá bude mať možnosť optimalizovať riadenú sústavu v jej dynamike. Pomocou kybernetiky budeme schopní simulovať dynamiku národného hospodárstva, jeho rast, použitím optimalizačných modelov a im zodpovedajúcich algoritmov.

Ukazuje sa, že používanie dynamických a stochastických modelov riadenia bude opodstatnené, lebo národohospodárske optimum je problém, ktorého riešenie treba hľadať v jeho dynamike. Preto považujeme za logické konštatovanie M. Baránika, že pomocou statickej riadiacej sústavy nemožno ovládať dynamický objekt, akým nesporne národné hospodárstvo a najmä materiálna výroba sú.

Autor skúma tiež základné útvary organizácie výroby, vytváranie pracovísk, závodov a podnikov. Stručne vysvetľuje jednotlivé stupne organizácie výrobného procesu a ilustruje ich na konkrétnych prípadoch. Podrobne analyzuje hlavné zásady vzniku riadiacich orgánov, v ktorých najmä pri rozbere vecnej a priestorovej uzavretosti sú obsiahnuté zaujímavé úvahy.

Kritiku nepružnosti doterajšej sústavy riadenia autor zameriava najmä na sústavu ukazovateľov. Vhodné by bolo doplniť ju ďalšími faktormi vplyvajúcimi na sústavu riadenia, akými sú vhodnosť sústavy na využitie kvalitných informácií, kvalita a poruchy prenosu informácií, obsahové a charakterizačné medze ukazovateľov a pod.

Vysvetľuje a zdôvodňuje svojský, nie však protirečivý názor, prečo za základný článok riadenia považuje podniky a za základný článok organizácie výroby závod. Zdôvodňuje tiež, kedy je objektívne nutná existencia medzistupňa v riadení — riadiaceho útvaru medzi podnikom a národohospodárskym orgánom.

V základných útvaroch organizácie výroby opisuje autor skutkový stav. Nebolo by bývalo nevhodné, keby sa po analyzovaní situácie pokúsil navrhnúť nové spôsoby riešenia s prognózou vývoja útvarov organizácie výroby v budúcich rokoch, napr. pri podstatnejšom rozvoji automatizácie.

Podobne by bolo potrebné podrobnejšie preskúmať otázky centralizácie, resp. de-

centralizácie v riadení, pretože sú hlbšie nepreskúmané.

Vychádzajúc z niektorých, pre naše hospodárstvo už trvalých a pomaly typických nedostatkov, na viacerých praktických prípadoch ilustruje a opodstatnene kritizuje nepružnosť, nákladovosť a zníženú manévrovaciu schopnosť doterajšej sústavy riadenia.

Hospodárske straty, ležiakové tovary, nekvalitné výrobky a iné nedostatky v našom hospodárstve vznikajú z roztrieštenosti reprodukčného procesu, anonimity, straty pocitu zodpovednosti a ďalších faktorov. Autorova snaha preskúmať tieto faktory pôsobí veľmi progresívne a jeho odporúčanie, že základom každej formy organizácie riadenia musí byť usporiadanie výrobných procesov, pôsobí vierohodné. Je totiž známe, že nemáme vybudovaný sústavný a dlhodobý výskum trhu. Vo výrobe vznikajú straty pri vypadnutí fažiskového výrobného programu (napr. vo výrobe textilu). Podnik je nútený zmeniť výrobný program často len z toho dôvodu, že ani výroba, ani obchod nemajú podrobnejšie znalosti o trhu. Rastúcu technickú úroveň výrobkov zas nemožno zabezpečiť pri nízkej špecializácii a koncentracii výroby, keď podnik vyrába výrobky desiatich i viac výrobných odborov a pritom ešte výrobný odbor je reprezentovaný rozsiahlym sortimentom výrobkov.

Aktuálnosť recenzovanej práce zvyšujú predovšetkým state o organizácii výrobnotechnickej základne v ČSSR.

V nich nielenže je vyhodnotená doterajšia organizácia riadenia, ale sú zachytené už aj zásady zdokonaľovania plánovitého riadenia národného hospodárstva. Vecne sú viaceré problémy v nich ešte neuzavreté, ale to nemožno pripisovať na vrub autora.

Autor v recenzovanej publikácii v podstate dosiahol vytýčenú úlohu. Analýza však mala byť vo väčšom rozsahu zameraná na riešenie uvedených otázok z hľadiska kybernetiky.

Práca môže byť podnetom k rozpracovaniu ďalších problémov z organizácie riadenia, ktoré vzhľadom na zložitosť, čas a rozsah autor sám doriešiť nemohol.

Rostowovo chápanie plánovania

Eugene V. Rostow, *Planning for Freedom* (The Public Law of American Capitalism), Yale University Press 1959, strán 437

V poslednom čase sa objavil celý rad teoretických prác o problémoch plánovania vo vyspelých kapitalistických krajinách. Prioritu si pochopiteľne zachováva Francúzsko, ktoré z kapitalistických krajín došlo najďalej v teórii i praxi plánovania. Americká tradícia „liberálneho rozvoja“ nachádza svoj odraz aj v zaujímavej práci E. V. Rostowa *Planning for Freedom* (Plánovanie pre slobodu), kde sa zároveň poukazuje na úskalia pri pokusoch plánovať: na problém zasahovania do chodu ekonomiky ako aj na problém direktívnosti.

Rostow je dôsledným obhajcom štátnych zásahov do hospodárstva, ba čo viac považuje ich za nevyhnutné. „Kontrola celkovej úrovne dopytu je povinnosťou vlády. Pri uskutočňovaní tejto funkcie nejestvuje výber medzi štátnymi a súkromnými akciami. Jedine výber medzi štátnymi akciami a žiadanými akciami“ (str. 369).

Všimnime si bližšie problémy a závery Rostowovej práce.

Autor zdôrazňuje predovšetkým dôležitosť právnych noriem pre chod ekonomiky. Výnimочné postavenie prisudzuje tzv. „Employment Act of 1946“, ktorý vyhlasuje, že vláda je zodpovedná za všeobecnú úroveň zamestnanosti. Vo svojej knihe poukazuje Rostow na metódy, akými môže vláda túto úlohu dosiahnuť. Vychádza z predpokladu, že jedinou cestou je analýza a metóda odporúčania. Teda podáva teoretickú formuláciu „skrytých síl“, ktorými možno indikatívne riadiť hospodárstvo. Pravda, už táto predstava „riadenia hospodárstva“ v americkom poňatí je veľmi voľná (napr. v porovnaní s Francúzskom). Ide v podstate o sledovanie kanálov spotreby a výdavkov všetkých druhov a ich ovplyvňovanie daňovou a finančnou sústavou. Táto možnosť sa predovšetkým otvorila modernou analýzou národného dôchodku. Podľa Rostowa vláda na vykonávanie právnych zásahov do hospodárstva má tieto nástroje:

1. daňovú a peňažnú politiku;
2. úpravu konkurenčného a regulované-

ho trhu tovaru a služieb, inštitúcie, ktorými sa impulzy daňovej a finančnej politiky prenášajú do skutočnej zamestnanosti, produkcie a cien;

3. organizovaný a neorganizovaný trh práce.

Základom Rostowovej koncepcie je stabilizácia zamestnanosti ako cieľový bod skúmania. „Žiadny stupeň konkurencie nemôže ochrániť súkromné podniky a trh práce od „booms and slumps“. Voľnému trhu chýbajú balančné krídla, ktoré má práve vláda dodávať daňovou a peňažnou politikou.“

Vysoká úroveň zamestnanosti nemá však byť jediným cieľom v systéme riadenia ekonomiky. Vláda môže stanoviť ako svoj program ďalšie úlohy: 1. rýchlosť rastu, 2. efektívnosť a hospodárnosť v krátkodobom a dlhodobom využívaní zdrojov; 3. spravodlivosť v distribúcii a redistribúcii bohatstva a dôchodkov; 4. úroveň cien.

Celá koncepcia Rostowovho riadenia hospodárstva spočíva na využití primárneho nástroja riadenia, na daňovej a peňažnej politike. Táto predstava predpokladá splnenie dvoch podmienok: 1. možnosť štátnej pokladne a banky zaopatríť ľudí správnym objemom prostriedkov a možnosť efektívne vplývať aj na ich výdavky; 2. predpovedateľnosť vzťahu medzi výdavkami a tovarmi a službami.

Pri programe stabilizácie musí vláda rozhodnúť, či bremeno úprav padne na spotrebu, alebo investície. Možno predovšetkým vychádzať z federálneho dôchodku, ktorý spočíva na troch skupinách príjmov:

1. na dani z dôchodkov spoločností jednotlivcov (75 %);
2. na zamestnaneckých príspevkoch pre systém sociálneho zabezpečenia (10 %);
3. na spotrebnej dani (15 %).

Všetky tri skupiny príjmov sú citlivé na zmeny národného dôchodku. (Pokles zamestnanosti alebo zisku znižuje dôchodkovú daň a pod.)

Veľkú úlohu pri usmerňovaní toku pe-

ňazí pripisuje Rostow bankovému systému. V USA bol vytvorený Federel Reserve System (FRS), ktorý možno použiť ako nástroj na zavedenie nových peňazí do prúdu dôchodkov, a opačne aj na získavanie prostriedkov. FRS pomáha stabilite hospodárstva ďalej výdavkami na investície (pôžičky) a rozširovanie úveru spotrebiteľských nákupov. Avšak nateraz iba polovica bánk USA je členom tohto systému, čo zabraňuje jednoznačným centralizovaným akciám.

V rozbere druhého nástroja riadenia — voľného a regulovaného trhu sa autor zaoberá problémami trhovej organizácie a jej vzťahu k stabilizačnej politike. Presnejšie, ide o otázku, či zásadne zvolí konkurenciu a či monopoly pre organizáciu trhu. Rostow rozoberá jednotlivé „pravidlá pre organizovanie trhu“ a nestaví sa jednoznačne kladne ani k jednému. Predovšetkým si všima reaktivita na ceny a ich vhodnosť pre jednotlivé obdobia hospodárskeho cyklu, ďalej vplyv určitej organizácie na zavádzanie technického a technologického pokroku. No, za najdôležitejší faktor považuje právnú úpravu trhovej organizácie, predovšetkým tzv. Sherman a Glayton Act, ktoré právne zamedzujú monopolizáciu a odstránenie vnútorného trhu ako aj monopolizáciu a dohody v oblasti cien. Uvádza tiež príklady procesov USA proti jednotlivým spoločnostiam.

Úsilie vlády sa má zamerať viac na udržiavanie konkurenčného napätia a má smerovať proti objektívnym tendenciám k monopolizácii. Rostow sa stotožňuje so závermi „Attorney General Comitee“, ktoré podporujú konkurenciu z týchto dôvodov:

1. Skutočná úroveň cien v konkurenčnom trhu môže v krátkom čase presnejšie reagovať na vplyv dopytu a nákladov, a tým pomáha usmerňovať tok kapitálu a iných zdrojov k produktívnejšiemu využitiu.

2. Konkurencia pomáha vytvárať nové výrobky a z dlhodobého hľadiska pomáha znižovať náklady pomocou zlepšenej technológie.

3. Konkurenčné podmienky v podnikaní môžu viesť k spravodlivejšiemu rozdeľova-

niu reálneho dôchodku medzi spotrebiteľov a faktory produkcie.

4. Pružnejšie ceny pomáhajú ľahšie a lacnejšie vyrovnáť priemyselné zmeny, umožňujú vláde uskutočniť efektívny kontracyklický program stabilizácie využitím metód peňažnej a daňovej politiky.

Teda sa tu monopoly chápu ako retardčný činiteľ v oblasti technického pokroku, cien i rozdeľovania dôchodkov. Zaujímavé sú i niektoré faktografické údaje o kanáloch hospodárskej politiky vlády. Svedčia o vzrastajúcom objeme prostriedkov. Napríklad platba daní od roku 1950 do roku 1957 stúpila zo 60 mld. na 115,2 mld. (Pravda, treba mať na zreteli inflačné tendencie v hospodárstve USA.)

Vládne nákupy stúpili z 8,2 % roku 1929 (z gross national product) na 19,9 % roku 1957 (vo vojnových rokoch 1943 stúpili na 46 %).

V Rostovovej práci *Planning for Freedom* ide teda v podstate o náčrt fungovania makroekonomických procesov na krajne decentralizovanom modeli riadenia národného hospodárstva.

Je pochopiteľné, že vláda môže regulovať v širokých kanáloch daňovú a finančnú politiku objem prostriedkov pre trhovú realizáciu, verejnými výdavkami povzbudzovať investičnú činnosť. V USA sa však doteraz neurobil praktický pokus plánovať národné hospodárstvo v zmysle vytýčenia cieľov, zmeny štruktúry hospodárstva alebo pre zvýšenie tempa rastu. Napríklad vo Francúzsku sa tieto vzťahy pre celé hospodárstvo berú do úvahy. Prognózy, vypracované súkromnými alebo štátnymi orgánmi (National Planning Association, Council of Economic Advisers) sú viacmenej kabinetnou analýzou alebo prognózou, ktorá má najviac ak odporúčajúci charakter.

Zo zvláštností amerického vývoja však vyplýva, že sa tu myšlienky a tendencie hlbšie ovplyvňovať ekonomické procesy presadzujú veľmi ťažko.

Analýza krajne „decentralizovaných“ ekonomických pák z pera význačného amerického národohospodára je iste zaujímavá. Možno kritizovať predovšetkým tradičné predpoklady, z ktorých vychádza, predovšetkým teóriu marginálnych nákla-

dov, ďalej pozitivistické chápanie práva, podľa ktorého tok ekonomiky ako celku je určovaný právnou úpravou ekonomických vzťahov. No jednako kniha dáva

možnosť nahliadnúť do ekonomických problémov a ekonomického myslenia USA.

Milan Bužek

K. Pekník, J. Filípek, A. Balogh, **Rozvoj Slovenska v socialistickom Československu**. Stručný štatisticko-ekonomický prehľad, Vydavateľstvo politickej literatúry, Bratislava 1965, strán 208

Dvadsať rokov oslobodenia ČSSR podnetilo mnohých autorov zhodnotiť doterajší vývoj, úspechy i hľadania v rozličných odboroch našej činnosti. Textom, štatistickými tabuľkami a diagramami hovorí o ekonomike Slovenska za toto obdobie recenzovaná kniha, ktorá má všetky znaky jubilejnej publikácie: je tematicky obsiahla, typograficky výpravná a má aj vhodné ilustrácie od R. Altrichtera.

Možno povedať, že zámer autorov bol jednoznačný: prezentovať čitateľovi „stručný štatisticko-ekonomický prehľad“ o hospodárskom rozvoji Slovenska v podmienkach socialistického Československa. Nekládli si za úlohu všestranne skúmať príčiny a dôsledky tohto rozvoja ani posúdiť využitie optima možností, ani sa nezamerali na problematiku vyrovnávania Slovenska na úroveň českých krajov. Zozbierali však množstvo faktografického materiálu, ktorý sa môže stať podnetom a východiskom pre ekonomický rozbor vývoja za uplynulých dvadsať rokov, špecializovaný podľa odborov, resp. odvetví.

Zámeru zodpovedajú aj uverejnené údaje, ktorými sa dokumentujú kladné stránky a hlavné smery rozvoja ekonomiky Slovenska ako aj jeho zásadné spoločensko-ekonomické premeny. Autori sa zamerali na charakteristiku obdobia 1945—1964. Rozvoj sledujú porovnávaním s východiskovým rokom 1936, resp. 1937. Ak údaj nenašli v rokoch 1936—1937, uvádzajú prvý povojnový rok, v ktorom dáta sú.

Po formálnej stránke sa publikácia blíži štatistickým ročenkám u nás netradičného typu, s prevládajúcou textovou časťou. Autori v tejto časti sústredili mnoho konštatovaní; slovný výpočet takmer tabuľkovej povahy, a to v celej šírke merateľných javov. Vytvorili tak prácu podobnú úradnej zpráve. Takáto prezentácia výsledkov našich snažení čitateľovi síce umožňuje

široký záber, no uniká mu hĺbka pohľadu na kvalitatívnu stránku vývoja ekonomiky na Slovensku.

Autori rozdelili obsah publikácie do sedemnástich kapitol. V prvej kapitole sledujú celkový vývoj hospodárstva na Slovensku do roku 1945. Tu sa žiada pripomenúť, že na porovnávanie životných podmienok pred rokom 1945 a po tomto roku, ale aj na doloženie rôznych závažných konštatovaní, najmä za obdobie pred rokom 1945, nie je dostatok prístupného materiálu. Údaje z tohto obdobia sú roztratené v mnohých štatistických aj iných publikáciách, prípadne periodických, ktoré by bolo treba zozbierať, systematicky usporiadať a priestorove i metodicky adaptovať. Zisťovali a spracúvali sa rôznou metódou a týkajú sa územia, ktoré sa od zisťovania časom zmenilo.

Druhá kapitola charakterizuje ekonomiku Slovenska v rokoch 1945—1964 globálnym pohľadom na hlavné smery rozvoja. Ostatné kapitoly autori venovali jednak odborovým a jednak odvetvovým témam.

Tabuľky sú jednoduché, prehľadné, rozsahom malé; prinášajú okrem absolútnych údajov aj odvodené charakteristiky (priemery, podiely, indexy a pod.). Autori upustili od rozsiahlych a kombinovaných štatistických tabuliek, ktoré sú preplnené číslami, a preto sa kniha ľahko číta a jej obsah je prístupný širokému okruhu čitateľov. No autori mali aj jednotne používať vypočítané ekonomické ukazovatele, aby o teže skutočnosti neuvádzali odlišné údaje.

I keď sú tabuľky dobré, možno textu čiastočne zazlievať jednosmernosť v enumerácii a takmer nenáročnosť na rozbor. Je to však len otázka šírky zámeru autorov. Ale temer celá *diagramová časť* vzbudzuje rozpaky. Autorom sa nepodarilo vyvolať v čitateľovi dojem z estetického

hľadiska ani vyburcovať obrazotvornosť a predstavivosť o zobrazovaných javoch. Ba naopak, niektoré diagramy potrebujú vysvetlivky (9, 24), pri iných červená farba v kombinácii s čiernym šrafovaním marí zmysel obrázku (3, 5, 17), lebo sa pozabudlo na hlavnú zásadu grafickej štatistiky: *názornosť*. Diagramy štruktúry sú málo pôsobivé (4, 8) a niektoré sú, žiaľ, aj technicky chybné.

Grafické zobrazovanie číselných údajov v súčasnosti má veľa možností i vzorov. Aj táto reprezentačná a jubilejná publikácia, ktorá môže vykonať v oblasti ekonomickej propagácie dobrú prácu, mala mať adekvátne diagramy.

Ilustrácie R. Altrichtera, ktoré uvádzajú každú kapitolu, sú pôsobivé, nevtieravé a poňatím obsahu i podaním dotvárajú umeleckú stránku publikácie.

Úvod, ktorý hovorí o živote a práci za

uplynulých dvadsať rokov, napísal Jozef Lúč.

Všeobecne sa pociťuje nedostatok podrobných štatistických údajov a prameňov o všestrannom rozvoji Slovenska od oslobodenia. Publikácie, ktoré za ten čas vyšli, sú obsahovo rôznorodé, nezabezpečujú periodickú pravidelnosť, časovú a vecnú návaznosť ani relatívnu stálosť obsahu. Recenzovaná publikácia v tomto smere síce neznamená podstatný prelom, ale prináša, i keď prerušovane, časové rady výsledkov. Okrem toho autori publikáciou ukázali cestu, ako vhodne popularizovať výsledky našej činnosti a ako rozširovať fond štatistických informácií o rozvoji Slovenska v socialistickom Československu.

Práca dobre poslúži aj ako prameň údajov o ekonomike Slovenska.

Michal Senčák

Zprávy

Zpráva o mezinárodní vědecké konferenci o západoevropské integraci

Za účasti přibližně 90 československých ekonomů, představitelů veřejného života, školství, vědy a hospodářské praxe, a 30 ekonomů zahraničních uspořádala Vysoká škola ekonomická v Praze za spoluúčasti některých dalších institucí ve dnech 14. až 16. října 1965 Mezinárodní vědeckou konferenci o západoevropské integraci.

Konference při svém jednání vycházela ze základních referátů, které byly předneseny prvního dne v plénu. Referát V. Pavláta (VŠE Praha) byl zaměřen *K otázce zkoumání účinků mezinárodní ekonomické integrace na proces rozšířené reprodukce*, referát O. Taufera (VŠE Praha) pojednával o *Zahraničně obchodní politice EHS*, V. Landa (VÚNP Praha) hovořil *K pojetí důsledků integrace*, D. Morkovin (VŠE Praha) *K otázkám koncentrace, konkurence a monopolizace v EHS*, V. Novotný (VŠE Praha) se zabýval *Vlivem integrace na migraci pracovních sil v EHS*, J. Zátopek (VÚNP Praha) *Některými problémy integrace zemědělství v EHS*, D. Šíbl (VŠE Bratislava) *Vlivem EHS na rozvojové země* a J. Amort (VÚNP Praha) vztahem *EHS a přidružených afrických zemí*.

Přednesené referáty a některé další materiály, dané účastníkům konference k dispozici, se staly základem pro jednání ve třech sekcích (sekce obecných problémů integrace, sekce vnějších ekonomických vztahů EHS a sekce sociálních účinků integrace), jejichž zaměření odpovídalo třem hlavním tematickým okruhům, na něž byly zaměřeny úvodní referáty.

V sekci obecných problémů integrace se diskusní příspěvky dotýkaly otázek reálných a potencionálních účinků integrace, a to zejména z metodologického hlediska, a některých konkrétních otázek vývoje

jednotlivých oblastí, resp. úseků hospodářské činnosti v EHS. Pozornost vzbudily příspěvky akad. E. T. Kamenova (Sofia), s. Maximové (IMEMO, Moskva), F. Nicolona (Economie et politique, revue marxiste d'économie, Paříž), prof. Domdeye (Berlín), H. Adámkové (VŠCH Praha) a některé další.

S. Maximova např. zhodnotila význam některých abstraktních modelů integrace, jejichž autory jsou západní ekonomové. Připustila teoretickou možnost jakéhokoli stupně abstrakce, zdůraznila však, že má-li model říci něco bližšího k reálné skutečnosti, tzn. k vlastním účinkům integrace, není možno odtrhnout se od reálné skutečnosti. Potvrdila nutnost vypracování obecnější teorie integrace i u marxistických ekonomů, při čemž upozornila na nutnost dostatečně vzít přitom do úvahy rozdílný mechanismus fungování ekonomiky v různých společensko-ekonomických podmínkách.

Velmi zajímavé byly úvahy F. Nicolona, týkající se některých aspektů dynamiky hospodářského vývoje zemí EHS, kterými navázal na Landův referát. Prof. Domdey hovořil o demokratické alternativě integrace, dr. Haak a dr. Wunderlich (Berlín) se zabývali některými aspekty vývoje integrace s ohledem na úlohu západního Německa, zejména otázkou koncentrace kapitálu, novým dělením trhů v EHS, vlivem kapitálu USA na reprodukční proces v EHS, a dalšími problémy. Dílčí, přitom velmi zajímavý pohled na koncentraci kapitálu a výroby v chemickém průmyslu zemí EHS podala ve svém příspěvku H. Adámková.

V sekci vnějších ekonomických vztahů EHS se diskuse orientovala na takové problémy, jako jsou zahraničně obchodní po-

litika EHS (A. N. Gončarov z Moskvy, dr. G. Hoell a J. Gruner z Berlína, dr. J. Szanayi z Budapešti), vnější devizové a platební vztahy členských zemí (prof. M. Orłowski z Varšavy, A. Machek z Prahy), vliv zemědělské integrace na zahraniční obchod zemí EHS (J. Zátocek, J. Hoell), otázky rozvoje vztahů mezi zeměmi EHS a socialistickými státy (B. Chytilová a S. Šteindler z Prahy), problémy vztahů EHS k rozvojovým zemím vůbec a k přidruženým zemím zvláště (A. N. Gončarov, I. Figura z Bratislavy), příčiny, povaha a perspektivy současného kritického stadia v činnosti EHS (prof. Bystrický z Prahy, J. Gruner atd.).

Z diskuse vplynula řada připomínek, doplnění a podnětů k hlavním referátům; někteří diskutující vyslovili na jednotlivé problémy i odlišné názory. J. Zátocek a J. Hoell se např. shodli v myšlence, že ve vytváření společné zemědělské politiky EHS nelze spatřovat nějaké výrazné prvky diskriminace vůči třetím zemím; tento názor kontrastoval stanovisku s. Gončarova.

Řada názorů byla vyslovena k problematice ekonomických vztahů EHS k socialistickým zemím. S. Chytilová podrobila rozboru vývoj zahraničního obchodu ČSSR s členskými zeměmi EHS a vyslovila názor, že i když nelze přehlédnout některé pozitivní účinky integračních opatření na vývoj obchodních styků, přece jen převažují vlivy negativní. Dr. Szanayi upozornil na problém speciální diskriminace v obchodně politické a do určité míry i v komerční oblasti, vyplývající z vlivu zahraničního kapitálu v průmyslových odvětvích zemí EHS, zejména ve Francii. Prof. Orłowski ukázal na příkladě zbožní struktury zahraničního obchodu socialistických zemí s EHS jeho relativní nevýhodnost.

Sekce sociálních účinků integrace věnovala pozornost otázkám harmonizace sociální politiky a úloze demokratických institucí v boji za zájmy dělnické třídy (dr. Schwank, Berlín), otázkám sociálních aspektů procesu koncentrace v EHS (např. prof. Müller, Lipsko). Diskuse vyzvedla do popředí význam úlohy subjektivního činitele ve vývoji objektivních hospodářských procesů a otázku vzájemného vztahu hospodářské a sociální stránky ekonomických procesů. Řešení těchto otázek je důležité

zejména z hlediska projektu demokratické alternativy integrace a marxistického stanoviska v přístupu ke komplikovaným otázkám vývoje soudobého kapitalismu.

Nemalá pozornost byla v této sekci věnována problematice zemědělské výroby v EHS. Prof. Müller konstatoval, že jako socialisté stojíme na straně slabších, tj. rolníků malovýrobců. Jako ekonomové však víme, že proces koncentrace výroby v zemědělství je objektivně nutný. Klíč k řešení tohoto dilema spatřuje ve svazku dělnické třídy s rolnictvem. V této souvislosti naznačil základní rysy tzv. demokratické alternativy kapitalistické formy diferenciacního procesu, kterou je dobrovolné sdružování rolnictva do větších výrobních celků, od družstevní až k akciové formě společného podnikání.

Účastníci diskuse si v této souvislosti dále všimli vztahu monopolů k procesu koncentrace v zemědělství, problematiku intervencionismu a technického rozvoje a vlivu konjunktury na odchod pracovních sil ze zemědělství.

Z vystoupení v plénu závěrečného dne konference byl zvláště závažný příspěvek F. Nicolona, věnovaný otázkám vlivu integrace na koncentraci, konkurenci a monopolizaci na pozadí konkrétního vývoje francouzské ekonomiky, a dále vystoupení prof. Suslina (SSSR) a prof. Lemnitze (NDR). Vystoupení náměstka ministra zahraničních věcí dr. O. Klíčky vytyčilo některé úkoly v oblasti dalšího výzkumu problematiky integrace.

Celkový průběh mezinárodní vědecké konference podtrhl význam teoretického výzkumu problematiky integrace a aplikace získaných poznatků při řešení řady hospodářských a politických otázek. Konference zachytila nejvýznamnější momenty současných integračních procesů, orientovala účastníky na další směry výzkumu a dala podnět k mezinárodní spolupráci v této oblasti. Ve zprávě řídicího výboru, přednesené prof. Lemnitzem, se doporučuje konat podobná setkání k problematice integrace na mezinárodní úrovni pravidelně. Konference potvrdila, že uskutečnění této myšlenky by bylo velmi potřebné a užitečné.

СОДЕРЖАНИЕ

Статьи

- Шимковиц Ян, Некоторые методы улучшения точности прогнозов осуществленных структуральной моделью 337
- Гуска Аугустин Мариан, К некоторым проблемам применения экономической автономии в модели хозяйства 394
- Фигура Иван, К взглядам на сущность и некоторые основные черты неокOLONиализма 416

Дискуссия

- Дискуссия о учебнике В. Павленду и кол., „Политическая экономия социализма“ 430

Консультации

- Громек Мирослав, Программирование в Европейских странах общего рынка 439

Рецензии и библиография

- Коуба К. и кол., Сборник Политическая экономия социализма — Ф. Земан 447
- Rühle von Lilienstern, Die Industriegwirtschaft von Morgen — J. Vít 451
- Эффективность капитальных вложений в различных отраслях социалистической промышленности — И. Шалак 454
- On Political Economy and Econometrics — Essays in Honour of Oskar Lange — Sč— 456
- Библиография экономических книг выданных в ЧССР в 1965 году 457

Сообщения

- Первый год Словацкого экономического общества (Р. Филкус) 459
- Посещение проф. Давина в Братиславе (Р. Ласко) 461

CONTENTS

Articles

- Šimkovic Ján, Some Methods Improving Estimates Projected by Input-output Models 337
- Huska Augustín Marián, Certain Aspects of the Application of Economic Autonomy in an Economic Model 394
- Figura Ivan, About Views of the Essence of Neocolonialism and Some of Its Basic Traits 416

Discussion

- Discussion on the Textbook by Pavlenda et al. „Political Economy of Socialism“ 430

Consultations

- Hromek Miroslav, Programming in EHS 439

Book Reviews and Bibliography

- Kouba K. et al., Political Economy of Socialism — F. Zeman 447
- Rühle von Lilienstern, Die Industriegwirtschaft von Morgen — J. Vít 451
- Effektivnost kapital'nych vloženij v različnych otroslach socialističeskoj promyšlennosti — J. Šalák 454
- On Political Economy and Econometrics — Essays in Honour of Oskar Lange — Sč 456
- Bibliography of Books on Economics Published in Czechoslovakia in 1965 457

News

- The first Year of the Slovak Economic Society (R. Filkus) 459
- Prof. L. Davin in Bratislava (R. Lacko) 461

Autori článkov tohto čísla: Ján Šimkovic, CSc., pracovník na Katedre kybernetiky VŠE v Bratislave – Augustín Marián Huska, pracovník Ústavu ekonomiky a organizácie stavebníctva v Bratislave – Ivan Figura, CSc., docent na Katedre politickej ekonómie Stavebnej fakulty SVŠT v Bratislave – Miroslav Hromek, pracovník na Katedre politickej ekonómie Strojníckej fakulty SVŠT v Bratislave

EKONOMICKÝ ČASOPIS

ČSAV – Ekonomického ústavu Slovenskej akadémie vied, ročník XIV, 1966, číslo 5 – Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. – Vedúci redaktor Ivan Okáli, tajomníčka redakčnej rady Katarína Rybanská. – Vytlačila Pravda, vydavateľstvo ÚV KSS, závod Bratislava. – Výmer PIO č. 9263/50-III/2. – Rozširuje poštová novinová služba. – Objednávky a predplatné prijíma PNS – ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače Gottwaldovo nám. 48, Bratislava. – Časopis možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. – Objednávky do zahraničia vybavuje PNS – ústredná expedícia tlače Gottwaldovo nám. 48, Bratislava – Celoročné predplatné Kčs 45,-, jednotlivé číslo Kčs 4,50 – © by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1966. – K-09*61122